



Розгон О. В.

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

МОНОГРАФІЯ

УДК 347.23
ББК 67.9 (4 УКР) 404.1
Р 64

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національного
університету імені В. Н. Каразіна.
Протокол № 2 від 26.09. 2006 року.*

За заг. ред. доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента АПрНУ

І. В. Снасибо-Фатсєвої

Рецензенти:

Венедиктова І. В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувача кафедрою цивільно-правових дисциплін Національного університету імені В. Н. Каразіна.

Печений О. П., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Розгон О. В.

Р 64 Межі та обмеження права власності: Монографія. — Х.: — 188 с. — 2006.

ISBN 966-96612-2-6

Монографію присвячено як дослідженню права власності у цілому, так і розумінню таких правових феноменів, як межі та обмеження, що впливають на нього. Зміни у правовому регулюванні відносин власності є неминучим наслідком впливу на нього комплексу правових механізмів, передбачуваних суміжними інститутами договірної, корпоративної, конкурентної, природоресурсового права і багатьох інших.

Монографію розраховано передусім на викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, усіх, хто цікавиться питаннями проведення сучасної економічної реформи.

УДК 347.23
ББК 67.9 (4 УКР) 404.1

ISBN 966-96612-2-6

© Лисяк Л. С., 2006
© Розгон О. В., 2006

*Наталії Миколаївні та Володимирі Денисовичу Розгон,
моїм батькам, – з вдячністю та любов'ю – присвячую*

Шановні читачі!

До вашої уваги пропонується монографія, присвячена проблематиці права власності як фундаментального права всіх часів. Загальновідомо, що відносини власності безпосередньо пов'язані практично зі всіма інститутами цивільного і не тільки цивільного права. Якщо йдеться про правочини, в тому числі договори, то насамперед сторони цікавить право власності, яке набувається, здійснюється або припиняється внаслідок їх вчинення. Так само, коли ми маємо справу з юридичними особами – як правило, при цьому всіх цікавить їх можливість як власників набувати або відчужувати майно, їх майнова відокремленість та майнова відповідальність. Питання відповідальності також безпосередньо пов'язані з правом власності – яким майном та в якому обсязі буде відповідати власник тощо. Майже з кожним іншим інститутом цивільного права так чи інакше пересікається регулювання права власності. І це свідчить про його вагомість для індивіда і суспільства, а відтак – про вимогливість до належного рівня регулювання цих відносин.

Конституційним постулатам про непорушність права власності, гарантіям його недоторканості і можливості для власника діяти на власний розсуд при здійсненні своїх правомочностей кореспондують механізми, які дозволяють при цьому так само обходитися з іншими власниками. Тобто в суспільстві має так чи інакше бути забезпечені такі гарантії і можливості для всіх власників. А це вже вимагає встановлення певних меж та обмежень для їх прав. Отже, важливо усвідомлювати, що право власності не безмежне.

Виходячи із вказаних постулатів, в монографії О.В. Розгон робиться спроба вперше в Україні розібратися в поняттях меж, обмежень та обтяжень права власності. Це дуже вагома проблема, яка стоїть абсолютно всіх аспектів права власності і її складність поля-

гає в тому, що в цивілістиці цим питанням фактично не приділяється значення, а законодавець допускає змішання цих понять. Утім, так поводитися з цим правом абсолютно не допустимо, адже це негативно впливає не тільки на права конкретних осіб, а й на всіх інших, пов'язаних із власником відповідними відносинами (маркетинговими, зобов'язальними, сімейними тощо). Внаслідок цього проблема набуває тотального значення як у філософському та загальнотеоретичному значенні, так і для вирішення суто прикладних питань.

Відокремлюючи поняття меж, обмежень та обтяжень права власності, О.В. Розгон наголошує, що межі права власності характеризують право власності в об'єктивному розумінні, тобто є його властивістю, його невід'ємною характеристикою, визначають само право власності. При цьому тут немає суперечностей, адже незважаючи на це, межі встановлюють широкий спектр можливостей для власника діяти на власний розсуд, хоча б із дотриманням вимог закону про врахування прав інших власників, моральних засад суспільства, оточуючого середовища тощо. Іншого не дано, бо інакше в суспільстві панував би хаос, який би не дозволяв власникам здійснювати свої права. Тобто, якщо гіпотетично припустити відсутність меж для права власності, то не розширило б це право, а навпаки, не тільки звузило б його, а мусило б унеможливити для особи здійснення своїх правомочностей.

Обмеження ж являють собою іншу правову категорію, інший ранг, бо вони встановлюються щодо суб'єктивного права власності, є наслідком зовнішнього впливу на нього, чим зменшують можливості власника по володінню, користуванню і розпоряджанню своїм майном. Ці правомочності власника у нього зберігаються, але на певний строк власник не в повній мірі їх здійснює, а іноді й взагалі здійснювати їх не може. Це буває, якщо майно власника перебуває під арештом або на нього накладено заборону відчуження.

Обтяження схожі з обмеженнями права власності, бо стосуються також цього права в суб'єктивному розумінні. Вони являють собою додатковий тягар для власника через встановлення прав інших осіб на його річ. Прикладом слугує існування сервітутів, емфітеузису, суперфіцію, укладення договорів оренди, найму тощо, внаслідок чого власник не може вже в повній мірі здійснювати користування своїм майном. І це дійсно так, адже неможливо припустити, щоб

власник, який здав в оренду приміщення, і сам би намагався його використовувати всупереч правам орендаря.

В роботі О. В. Розгон надається вельми багато аспектів меж, обмежень та обтяжень права власності, пропонується їх класифікація з характеристикою кожного їх виду. Це робить її працю завершеним дослідженням із загальною і детальною характеристикою вказаних правових категорій.

Корисність цієї наукової роботи можна проілюструвати хоча б тим, що авторка намагається довести недопустимість існування невизначеності з правами членів сім'ї власника, негативне становище в чому на сьогодні склалося внаслідок непродуманого і неузгодженого законодавчого регулювання їх прав, в тому числі неповнолітніх та малолітніх дітей власника. О. В. Розгон при цьому не тільки виявляє причини такого становища, а й пропонує конкретні зміни до законодавства України, які б забезпечили належне регулювання як прав власників, так і прав членів його сім'ї. Це сприяло б нормальному обороту нерухомості, що на сьогодні має значні вади, оскільки укладенню договорів іпотеки, купівлі-продажу тощо заважає суперечливе регулювання цих питань.

У цілому монографію О. В. Розгон можна охарактеризувати як таку, що має високий науковий та практичний рівень. Я впевнена, що ця книга буде корисною не тільки науковцям, а й фахівцям у сфері цивільного обороту, нотаріусам, суддям тощо.

*З повагою,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент
Академії правових наук України*

Інна Спасибо-Фатєєва

ЗМІСТ

Розділ 1. Юридична природа

та види меж і обмежень права власності

1.1. Загальні засади регулювання відносин власності	7
1.2. Сутність меж і обмежень права власності	28
1.3. Межі права власності у законодавстві країн континентальної та англо-американської правових систем	61
1.4. Види меж і обмежень права власності	65

Розділ 2. Речові, договірні

та корпоративні обмеження права власності

2.1. Межі та обмеження права власності, обумовлені речовими правовідносинами	85
2.2. Межі та обмеження права власності, обумовлені договірними правовідносинами	120
2.3. Межі та обмеження права власності, обумовлені корпоративними правовідносинами	138

Висновки	162
----------	-----

Список використаних джерел	171
----------------------------	-----

РОЗДІЛ 1

Юридична природа та види меж і обмежень права власності

1.1. Загальні засади регулювання відносин власності

Процеси перебудови українського суспільства, зміни в економіці України, що відбуваються з початку 90-х років минулого сторіччя, значною мірою вплинули на бачення права власності. Становлення нових економічних відносин на ринкових засадах, розвиток підприємництва, проголошення рівноправності всіх власників позначилися на розумінні права власності як найбільш широкого та абсолютного майнового права. Тому з'ясування меж і обмежень права власності нерозривно пов'язане з самим правом власності, правова природа якого й зумовлює певні його межі та можливість встановлення обмежень щодо нього.

Для цієї мети право власності має аналізуватися з огляду різних його ракурсів, а саме як *природне і позитивне право*. Іноді наголошують також на «соціальному праві», яке розуміють неоднозначно: і як аналог приватного права, котре свого часу не визнавалося радянською правовою наукою, і як соціальні аспекти регулювання приватних відносин, деякою мірою звужуючи останні, і як такі, що регулюють торговий обіг і деякі суміжні відносини¹.

Як *природне* право власності притаманне всім людям², оскільки воно виникає з природи людини, людського розуму³. Ще у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. було проголошено, що здійснення природних прав людини обмежене лише для забезпечення іншим членам суспільства користування цими са-

1 Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Категорії «приватного», «публічного» та «соціального права» у загальній системі права // Приватне право і підприємництво. Вил. 2. – 2000-2002. – С. 35–38. – С. 37.

2 Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. Т. 1. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 720 с. – С. 172.

3 Теорія державства і права. Курс лекцій / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с. – С. 129.

ними правами (ст. 4). З позиції природного права подвійний підхід розглядається як загальноприйнята норма поведінки, як суттєвий дуальний волю, ідея рівних можливостей, рівнина ствердження закон⁴. І хоча право власності не є таким природним, як воля і рівність, оскільки воно не дається від природи, а добувається людством, його сутність також містить у собі такі аналогічні явища природи, як право на волю і безпеку, що випливає з ст. 2 Декларації.

Незмінна вимога природного права полягає в тому, щоб людина могла воля особистості завжди була обмежена нормами права. Це ж самою мірою, в якій цього вимагає добро⁵. Природні волю права власності припускають наявність у власника можливості здійснювати будь-які правомірні дії відносно свого майна, щиро та повністю тих, у результаті яких заподіювалася б шкода майну інших осіб.

Реалізація права власності відбувається в суспільстві, що також накладає відбиток на нього, викликає необхідність дотримання власником певних правил поведінки. До цього відноситься нерозривний зв'язок людини і суспільства: тільки в суспільстві, в межах конкретних соціальних утворень людина реалізується як особистість і перебуває у загальних зв'язках з іншими людьми⁶. Право власності наповнюється соціальним призначенням, яке, на думку С. М. Братуся, є його «соціальною метою»⁷. Розвиток суб'єктивного права власності від необмеженого, абсолютного до права обмеженого породило потребу в теоретичних дослідженнях і пошуках нових конструкцій права власності. Наблизького поширення дістала концепція власності як соціальної функції. Й. Лазарєв стверджує, що соціальна функція права власності забезпечується обмеженнями правомочностей власника соціальними інтересами⁸.

Звідси виникає логічний зв'язок між соціальним призначенням права і його межами, що цим призначенням зумовлені. Самому поширеному прийняттю є твердження про необхідність здійснення права

4 Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матушова и А. В. Малько. - М.: Юрист, 1997. - 672 с. - С. 204.

5 Люнер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. Пер с франц. - М.: Изд. группа «Прогресс - Универс», 1993. - 258 с. - С. 272.

6 Энциклопедия права: Уч. пособ. / Хутыз М. Х. и Сергеева Н. Н. - Рубан: Рубан гос. ун-т, 1995. - 228 с. - С. 68.

7 Социология / Рук. авт. кол. Осипов Г. П. - М.: Мысль, 1990. - 446 с. - С. 138.

8 Братусь С. Н. О пределах осуществления гражданских прав // Правоведение. - 1967, № 3. - С. 80-84. - С. 82.

9 Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории. Пер с нем. - М.: Изд. лит., 1985. - 192 с. - С. 46.

відповідно до його призначення. Так, на думку О.С. Іоффе, під межами здійснення цивільних прав потрібно розуміти межі, що випливають з їхнього цільового призначення¹⁰. Проте не слід зводити межі права тільки до його здійснення відповідно до їхнього призначення, оскільки існує і багато інших критеріїв для встановлення таких меж.

Взаємозв'язок природного права власності і соціальних умов його існування та реалізації є тим чинником, який зумовлює вимоги до меж цього права: 1) морального, 2) звичайного і 3) правового (позитивного) характеру. Останні зафіксовані в законі і мають загальнообов'язковий характер. За їхньої допомоги норма права надає власникові право або забороняє що-небудь робити, зобов'язує його утримуватися від певних дій відносно об'єкта права власності. Ці приписи виходять із природності прав усіх власників у суспільстві та необхідності їх гармонізації. Як зазначав Г.Ф. Шершеневич, за тих значних правомочностях, котрі має власник, можна непокоїтися, що здійснення права, нічим не обмежене, здатне відбитися вельми негативно на інтересах інших членів того самого суспільства, на інтересах самого суспільства¹¹.

Загальноприйнятою є вимога закону до здійснення права власності в межах дозволеної поведінки. З цього погляду дозволеною є поведінка з урахуванням таких вимог до неї, як розумність і сумлінність, охорона довкілля, додержання моральних засад суспільства. Саме природне право як моральні і правові ідеї, принципи, ідеали тощо зумовлює правосвідомість особистості, котра, існуючи в суспільстві, повинна враховувати його моральні підвалини як природні правила поведінки, і таке положення є беззастережним¹². Ця вимога закріплена в ст. 320 Цивільного кодексу України (далі – ЦК)¹³. Особа повинна дотримуватися і звичайних вимог, якими є звичаї як правила поведінки, що не встановлені актами цивільного законодавства, але разом із тим є усталеними у певній сфері цивільних відносин. І хоча звичаї загальнонерегулятивної значущості не мають, вони також відіграють певну роль у регулюванні суспільних від-

10 Іоффе О.С. Советское гражданское право. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах: Курс лекций. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с. – С. 311.

11 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 229.

12 Теория государства и права: Учебник для вузов. / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Персвалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2001. – 616 с. – С. 129.

13 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

носин (ст. 7 ЦК), в тому числі стосовно встановлення меж права власності. Ці межі має кожне право, як і право власності¹⁴.

Вимоги до власників, які вступають між собою в відносини, випливають й позитивним правом (законом). Економічні закони, як і закони природи, мають об'єктивний характер, тобто існують у свідомості, свідомості, уявлень і бажань людей¹⁵. Позитивне право (юридичні закони), навпаки, є вольовими актами. Оскільки воля відноситься в юридичній конструкції економічні закони та природні права. З точки зору позитивного підходу будь-яка норма надає власникові право або зобов'язує, що-небудь робити, зобов'язує його утримуватися від певних дій щодо його майна або догримуватися певного порядку здійснення тим своїх прав.

Отже, норма права, передбачаючи кожно учасників суспільних відносин, що регулюються нею, встановлює односторонню і межі та відносно поведінки. Це стосується можливості для суб'єкта свідомо обирати той або інший варіант поведінки та втілювати його в своїх діях, очевидних для інших осіб, ураховуючи їхні інтереси та принципи права.

Позитивне право зазвичай розмежовує поняття права власності в об'єктивному та суб'єктивному розуміннях. Визначення сутності категорій меж і обмежень лежить у першу чергу в площині цих понять.

Правом власності в *об'єктивному розумінні* є сукупність норм, котрі регулюють суспільні відносини щодо порядку набуття права власності, його здійснення через правомочності щодо володіння, користування та розпорядження, припинення та втрати¹⁶.

В об'єктивному розумінні право власності береться в ширшому

а) як інститут цивільного права^{17, 18}, б) як комплексний інститут^{19, 20}.

14 Рабинович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми об'єктивності (теоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадського Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П. М. Рабинович (гол. редактор), Сер. І. Дослідження та реферати. Вип. 3. – Львів: Астрон, 2001. – 400 с. – С. 37.

15 Теория государства и права: Учебник для вузов. / Под ред. проф. П. М. Карасикова и проф. В. Д. Пересалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2001. – 616 с. – С. 96.

16 Цивільне право України: Підручник у 2 т. / За заг. ред. П. І. Барицького, П. П. Ставицького, В. Л. Яроцького. Т. 1. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 400 с. – С. 304.

17 Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / О. В. Дзери (керівник авторського колективу), П. П. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Купцової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Т. 1. – 720 с. – С. 275.

18 Гражданское право: Учебник: В 2 кн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. Е. Тейффа. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. – Т. 1. – 643 с. – С. 304.

19 Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. – М.: Юрид. ин-т, 1991. – 240 с. – С. 280.

20 Цивільне право України: Підручник в 2 т. / За заг. ред. П. І. Барицького, П. П. Ставицького, В. Л. Яроцького, – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 400 с. – С. 304, 305.

Остання точка зору видається більш слушною, оскільки норми про право власності містяться як у цивільному, так і в інших галузях законодавства (житловому, земельному, господарському, сімейному, трудовому). Звідси випливає, що межі права власності встановлюються не тільки цивільним, а й іншими галузями законодавства.

Загальне розуміння права власності, як правило, пов'язується з категорією «присвоєння», що, у свою чергу, є виразником сутності власності, й у тому числі в контексті її меж та обмежень. Право власності є юридичним способом розподілу майна в суспільстві шляхом наділення осіб суб'єктивними правами на нього. Наділення осіб майном свідчить про його присвоєння, що є двоїстим явищем: як ставлення людини до природи, що і виступає у певній формі і як відносини між людьми, тобто як суспільно-виробничі відносини²¹.

Сутність присвоєння полягає у ставленні до привласненого майна як до свого власного. При цьому присвоєння майна (речі) однією особою, поєднана з необхідністю несення тягара його утримання, неминуче тягне за собою відсторонення від цього майна (усунення від прав на нього) всіх інших осіб. Із цього випливає, що право власності дає можливість визначитися з тим, кому за законом належить майно в результаті присвоєння, і тим самим дає змогу встановити відмежування майна однієї особистості (власника) від майна інших осіб (невласників).

Присвоєння опосередковує розуміння власності як ставлення особистості до належної їй речі як до своєї. Власність спирається на розрізнення «мого» і «твого», що можливо лише за умови, якщо хтось ставиться до речей як до своїх, а хтось – як до чужих²². Тим самим «моє» сполучається з поняттям «для себе», а «чуже» вже є встановленням меж для всіх інших, що дає привід вважати цей подвійний ракурс власності тією причиною, яка зумовлює дії власника та інших осіб. Тоді стає зрозумілим, що право власності («моє») має свої межі, бо власника оточують інші нечисленні власники з таким самим баченням «мого» відносно вже до свого майна. Але «моє» для кожного може бути таким і реалізуватися як таке лише в тому разі, коли кожен розуміє, що у нього такі самі права, як і в інших щодо своїх об'єктів. І якщо кожен власник поважатиме права інших власників, то тим самим одночасно встановлюються і межі його права, і межі прав інших, таких же, як він, власників, і можливість належної реалізації права кожним із них.

21 Иоффе О. С. Советское гражданское право. - М. : Юрид. лит., 1967. - 494 с. - С. 355-356.

22 Там саме. - С. 360.

12 Розділ 1. Юридична природа та види меж і обмежень права власності

Право власності в суб'єктивному розумінні значення набуває, як юридично закріплену за власником можливість повільно, цілеспрямовано або забезпечену законом міру поведінки власника відносно належного йому майна, сферу зовнішньої волі, що набувається відповідними нормами об'єктивного права²³. Це також свідчить про те, що право власності конкретної особистості не безмежно і навіть не неухвалено, ніж право власності в об'єктивному розумінні, оскільки воно виступає від останнього. Отже, крім загального твердження про пан'явність права власності в об'єктивному і суб'єктивному розуміннях, має місце і безпосередній зв'язок меж та обмежень, зазначених у самому їхньому розумінні. При проникненні в сутність кожного з цих понять виразнішим стає і бачення меж та обмежень права власності.

Суб'єктивне право власності містить багато визначень, кожне з яких немає сенсу наводити, тим більше, що, як зауважив помітний Г. Ф. Шершеневич, такі визначення безкорисні²⁴, але для мети цього дослідження згрупуємо різні підходи і виділимо ті аспекти, на які звертають увагу науковці при його характеристиці. Отже, право власності як право суб'єктивне — це конкретне право особистості, що виражається через такі категорії: а) як влада^{25, 26, 27}; б) воля^{28, 29}; в) інтерес^{30, 31, 32}; г) розсуд³³; г) міра дозволеної поведінки^{34, 35, 36}.

23 Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. — М.: ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2000. — 303 с. — С. 43.

24 Шершеневич Г. Ф. Русское гражданское право. — По изд. 1907. — М.: СТАТУС, 1995. — 556 с. — С. 165.

25 Вендиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. — М.: Изд-во АН СССР, 1948. — 839 с. — С. 42.

26 Курдиновский В. И. К учению о легальных ограничениях права собственности на недвижимость в России: Монография. — Одесса: Экон. Тип., 1899. — 388 с. — С. 164.

27 Виндшейд Б. Учебник пандектного права. Общая часть. В 2 т. Т. I / Пер. с нем. — СПб.: Изд. А. Гиероглифова и И. Никифорова, 1874. — 358 с. — С. 304.

28 Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. — М.: Юрид. лит., 1989. — 286 с. — С. 38.

29 Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. — М.: ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2000. — 303 с. — С. 74.

30 Иеринг Р. Интерес и право: Моногр.: Пер. с нем. — Ярославль: Тип. губернского управления, 1880. — 328 с. — С. 129.

31 Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — 720 с. — С. 38.

32 Цит. за: Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. — Вып. III. — Новгород: Новгородский ун-т, 1911. — М.: Изд. ЛГУ, 1968. — 805 с.

33 Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. Пер. с франц. — М.: Изд. группа «Прогресс — Универс», 1993. — 258 с. — С. 235.

34 Іенкин Д. М. Право личной собственности в СССР. — М.: Знание, 1953. — 132 с. — С. 32.

35 Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. — М.: Госюриздат, 1963. — 197 с. — С. 125.

36 Строгович М. С. Теория государства и права. — М.: Гос юристизд, 1949. — 489 с. — С. 403.

У загальноприйнятому розумінні ці категорії тісно пов'язані як між собою, так і з поняттям меж та обмежень цього права. Так, за В. Далем, право – це надана ким-небудь, або визнана звичаєм влада, сила, воля, воля дії; влада і воля в умовних межах³⁷. Звідси випливає, що право фіксує владу і волю суб'єкта і обмежує його розсуд, стримує його волю, не дозволяє повною мірою реалізувати його інтерес. Тим самим установлюються обмеження як для власника щодо його дій з річчю в інтересах інших осіб, так і для останніх – в інтересах власника (неприпустимість посягань на майно власника).

Власник використовує належні йому речі «своєю владою» і в «своєму інтересі», що є видовими характеристиками присвоєння. Категорію «влада» не можна розглядати як винятково публічно-правову тільки через те, що нею насамперед оперує публічне право.

Категорія влади, яка характеризує право власності або так чи інакше виявляється в ньому, означає, що воно спирається: 1) на волю власника і його уявлення про вплив на річ, 2) безпосередньо на закон і 3) на незалежність існування (цього права) від чийсь влади на цю річ. Цим право власності відрізняється від зобов'язальних прав, що дають змогу уповноваженим особам використовувати речі, але владою, наданою їм власником, тобто похідним чином від влади власника. Термін «своєю владою» вказує на абсолютність (тобто безвідносність) правомочностей у праві власності, на відміну від відносного характеру правомочностей у зобов'язальному праві³⁸, що, однак, не означає безмежності цієї влади. Як слушно відзначає У. Маттеї, будь-який інститут характеризується межами його дії. У відомих межах власник дійсно є носієм суверенної влади³⁹.

Основна відмінність власника від інших суб'єктів права полягає в тому, що він має самостійну і виняткову владу. В.І. Курдіновський дійшов висновку про те, що право власності є владою лише над своєю, а не над своєю й у відомому ставленні над чужою річчю⁴⁰. Влада завжди виявляється в здійсненні дій, спрямованих на реаліза-

37 Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 3. Оформл. Диамант. – СПб.: ТОО «Диамант», 1996. – 377 с. – С. 89.

38 Райхер В. К. Абсолютные и относительные права // Известия эконом. фак. Ленингр. политехн. ин-та. – 1928. – Вып. 1. – С. 273–306. – С. 273.

39 Маттеї У., Суханов Е. А. Основные положения права собственности. – М.: БЕК, 1999. – 305 с. – С. 208.

40 Курдиновский В. И. К учению о легальных ограничениях права собственности на недвижимость в России: Монография. – Одесса: Экон. Тип., 1899. – 388 с. ÷ 6 с. – 289 с. – С. 64.

цію наданих можливостей, тому необхідно повністю, як підписник їх використовує, здійснюючи своє суб'єктивне право — право власності.

Стосовно влади власника є численні дослідження і висновки. Проблема влади досліджувалася в роботах багатьох учених, зокрема, Ю. А. Дмитрієва⁴¹, В. М. Хвостова⁴², Г. Дерябурга⁴³, що дозволяє припустити розуміння влади з трьох позицій: по-перше, як реальної можливості суб'єкта привести об'єкт до певного стану в який-небудь новий, заздалегідь визначений і запрограмований стан; по-друге, як найбільш повне панування над річчю, котре допускається взагалі об'єктивним правом. Ці позиції є суперечливими, оскільки право власності як панування над річчю не може виступати як безмежне. Тому заслуговує на увагу третя позиція — панування власника має свою природну межу там, де протиприродно для людини можливість виявляти свою владу. Отже, будь-яка влада, що надається суб'єктивним цивільним правом, має свої межі, якщо такі є необхідними в інтересах інших учасників цивільного обороту. Будь-яка влада, що надається суб'єктивним цивільним правом, не може бути безмежною і вимагає врахування інтересів інших учасників цивільного обороту⁴⁴. Як зазначає С. С. Алексєєв, саме в праві свобода людей одержує реальний та об'єктивний характер, повід'ямний під «власного» змісту права, його структури, що завжди існує у певних межах. Це дає змогу відсікти від свободи та активності людини їх крайні, негативні прояви, в першу чергу такі, як свавілья⁴⁵.

Поняття влади та волі як певних виражень сутності права власності тісно взаємопов'язані. Це яскраво простовується у вказі Б. Віндшейда про це право як «надане правомним порядком панування волі або вольова влада»⁴⁶. Тобто під «наданою» слід розуміти здійснення суб'єктом власної «волі».

41 Дмитрієв Ю. А. Концепция народовластия в современной России (теоретические правовые проблемы теории и практики): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1994. — 26 с. — С. 10.

42 Хвостов В. М. Система римского права: Учебник. — М.: Старт, 1996. — 310 с. — С. 224.

43 Дерябург Г. Пандекты. — Т. 1. Ч. 2: Вещное право / Под ред. А. Ф. Мельникова. — 6-е изд., испр.: Пер. с нем. — СПб.: Гос. типогр., 1905. — 396 с. — С. 81.

44 Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для юридических учебных заведений / Под ред. проф. В. Г. Стрекозова. — М.: Дабакон, Гусев, Филон, 1995. — 384 с. — С. 223.

45 Алексєєв С. С. Избраннос. — М.: Статут, 2003. — 480 с. — С. 223.

46 Виндшейд Б. Учебник пандектного права. Общая часть. В 2 т. Т. 1: Пер. с нем. — СПб.: Изд. А. Герсгольцова и И. Никифорова, 1874. — 358 с. — С. 301.

Щодо волі власника, то слід виходити з того, що всі суб'єктивні права залежать від волі їхніх носіїв діяти певним чином і вимагати від інших певної поведінки, що і становить сутність будь-якого суб'єктивного права. Коріння вольової теорії можна знайти у філософії, починаючи вже з розуміння володіння, що пов'язане з волею особистості і залежить від неї. Так гегелівський погляд на співставлення права і свободної волі полягає у сприйнятті володіння як фактичного панування особистістю над тілесною річчю, поєднаного з його волею мати річ для себе⁴⁷. Право власності як «зміцнене» володіння засноване на праві і тим більше припускає волю особистості на придбання і збереження цього права.

Воля є невід'ємним показником будь-якого права, як об'єктивного, так і суб'єктивного. Об'єктивне (позитивне) право, що є субстратом державної волі (волі законодавця), втілюється волею конкретної особистості в суб'єктивне право, що виникає на основі об'єктивного права та вольових дій особистості. Звідси і висновок про природу меж права власності, закладених волею законодавця в об'єктивному праві і таких, що не піддаються впливу волі власника – носія суб'єктивного права власності. Суб'єктивне право тільки і може виникнути в тих межах, які для нього встановлені волею законодавця. А вже в цих межах суб'єктивне право втілює волю і самостійність осіб, в інтересах яких установлюються відповідні правовідносини, в чому і полягає значення суб'єктивного права в механізмі правового регулювання⁴⁸.

Речові права, як і будь-які суб'єктивні права, являють собою сферу волі або влади, забезпечену за суб'єктом нормами об'єктивного права для того, щоб він міг задовольнити певний визнаний правом інтерес⁴⁹. Метою набуття суб'єктивного права є можливість задоволення інтересу уповноваженого⁵⁰. Тому наступним елементом характеристики права власності є *інтерес*. Найбільш чітко теорія інтересу була розроблена Р. Йерингом, який убачав завдання пра-

47 Гегель Г.В.Ф. Философия права: Пер. с нем. / Редакторы и составители Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и прим. В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 265 с. – С. 109.

48 Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. – 286 с. – С. 38.

49 Гражданское право: Учебник: В 2 кн. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2001. – Т. 1. – 632 с. – С. 331.

50 Алексеев С.С. Избранное. – М.: Статут, 2003. – 480 с. – С. 86.

ва в забезпеченні інтересу і дійшов висновку, що суб'єктивне право – це юридично захищений інтерес. У цілому ж право, на його думку, існує «для того, щоб служити інтересам і цілям цивільного обороту»⁵¹. А.В. Венедиктов висловлюючись про сутність права власності, яка полягає в тому, що її носій діє у своєму інтересі. Тим самим ним також задіювалася мета, оскільки інтерес є спонукальним мотивом для встановлення тих чи інших правовідносин, що в свою чергу приводять до досягнення суб'єктом певної мети – набутти право⁵². Слід однак відзначити, що у своєму інтересі діє не тільки власник, а й носій будь-якого іншого суб'єктивного права.

Незважаючи на різні підходи до характеристик права власності з наведених позицій, формування різних теорій, очевидним є пов'язаність розглянутих понять влади, волі й інтересу власника, внаслідок чого було запропоновано компромісну теорію, за якою суб'єктивне право визначалося комбінацією волі й інтересу з різними ухилами в той чи інший бік залежно від конкретного суб'єктивного права. Головний представник комбінаційної теорії Салієкс уважав, що суб'єктивне право є визнане і захищене правопорядком панування людської волі, спрямоване на благо або інтерес⁵³. Іншим впливає, що інтерес, будучи самостійним поняттям, не отождняється із суб'єктивним правом, виступає його передумовою і мотивацією.

Формування волі особистості відбувається під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних (схильність, звички тощо) чинників, що зумовлюють і різні інтереси осіб. Вирішальне значення мають об'єктивні чинники, тому що звички людей, їхні схильності, настрої, бажання тощо формуються під впливом об'єктивних умов їхнього життя. В свою чергу, саме вони формують й інтереси осіб. Утім, від цих критеріїв не можуть залежати межі суб'єктивного права особистості як власника майна. Інтерес пов'язує власника з його майном. У разі втрати інтересу до майна власник може припинити своє право на нього. Але він має бути обізнаний про її межі, в яких виявляється його інтерес, щоб виходити з них при обранні способів і засобів реалізації інтересу за допомогою здійснення свого права.

51 Ієринг Р. Об основании защиты владения: Пересмотр учения о владении. – М.: Тип. А.И. Мамонтова, 1883. – 179 с. – С. 129.

52 Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с. – С. 42.

53 Цит. за: Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. – Вып. III. – По исправл. изд. Муммид., 1911. – М.: Изд. ЛГУ, 1968. – 805 с. – С. 38.

Важливим для мети цього дослідження є основоположне значення інтересу як загальновизнаного критерію поділу права на приватне і публічне. Як наслідок цього інтерес зумовлює і встановлення меж права власності у цих двох сферах. При цьому важливим є взаємозв'язок публічних і приватних інтересів, який впливає, в свою чергу, на взаємодію норм публічного і приватного права. Обидва види норм служать безпосередньо або опосередковано інтересам окремих приватних осіб. Звідси і зв'язок між межами права власності, встановлюваними для задоволення як публічного, так і в кінцевому результаті приватного інтересу. В такому разі категоричне твердження про те, що законні межі встановлюють правовідносини виключно публічного характеру⁵⁴, напевно чи є правильним, оскільки встановлення меж для власника здійснюється не тільки в публічному, а й у приватному інтересі, тобто в інтересі кожного власника. Крім того, формальний критерій поділу права на приватне і публічне дає змогу стверджувати, що ініціатива захисту при порушенні меж права власності конкретно особою може виходити не лише від інших власників як приватних осіб, а й з ініціативи держави, тобто в публічних інтересах (наприклад, при порушенні власником правил охорони довкілля тощо).

На думку Ф. Люшера, власник зобов'язаний здійснювати своє право в інтересах усіх громадян, і жодною мірою не має право посягати на суспільні інтереси⁵⁵. Отже, виникають два протилежні полюси: «влада занадто велика – необмежена, неконтрольована і довільна; влада занадто мала, піддана численним суспільним впливам і не спроможна виконувати відповідні організаційні функції»⁵⁶. Такий контрастний підхід неприпустимий. Слід говорити про гармонійне поєднання приватних і публічних прав та інтересів і відповідно до цього – про їхній вплив на встановлення меж, тобто зумовленість меж права власності приватними (правами інших власників) і публічними інтересами.

Отже, категорії влади, волі та інтересу взаємозалежні й усі разом характеризують поряд із правом власності його межі.

54 Покредов В. П. Право собственности в СССР / Отв. редакторы Толстой Ю. К., Яковлев П. Р. – М.: Юрид. лит., 1989. – 206 с. – С. 125.

55 Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности: Пер. с франц. – М.: Изд. группа «Прогресс – Универс», 1993. – 258 с. – С. 235.

56 Баллестрем К. Г. Власть и мораль // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 88–101. – С. 88.

Очевидним є також інший ракурс їхньої взаємозалежності, зумовлений *розсудом власника*. Такий вираз стосовно характеристики права власності є загальнопоширеним і означає, що право власності здійснюється з огляду як установлень закону, так і на розсуд власника. Підставою перших є волевиявлення законодавця, другого – волевиявлення власника⁵⁷. Функції інтересу при цьому виявляються так само, оскільки інтерес нерозривно пов'язаний з волею, оскільки воля особистості діяти відомим чином у кінцевому результаті визначається інтересами цієї особистості. З іншого боку, інтерес пов'язаний відносно належного власнику майна за його розсудом. Категорія «розсуду власника», як і його воля, і влада, і інтерес підсилюють сприйняття права власності як найбільш абсолютного і широкого з усіх прав, однак і це не робить його безмежним. Разом із тим, не можна допустити, щоб унаслідок меж, установлених законом для права власності, власник виявився би не в змозі використовувати власне майно за своїм розсудом.

Аналіз реалізації «влади», «волі» та «інтересу» можливий шляхом їхнього дозування крізь призму «розсуду» власника, що дозволяє визначитися у формах їхнього вираження у виборі власника. Якщо розуміти під владою проведення власної волі суб'єкта⁵⁸, то стосовно категорії «розсуду» вона виявляється як процес і як результат розсудливої діяльності власника. Інтелектуально-вольовий характер розсуду при здійсненні правомочностей власника припускає необхідність вибору найбільш прийнятного й обґрунтованого конкретного рішення, що відповідає його інтересам та інтересам суспільства в цілому.

Отже, простежується зв'язок між розглянутими поняттями і розсудом, який також не безмежний і має свою міру. Тому частіше суб'єктивне право характеризують як таке, котре встановлює *міру* дозволеної поведінки уповноваженої і *міру належної поведінки* зобов'язаної особистості. Звідси випливає, що, як таке, суб'єктивне право дає змогу суб'єкту в певних межах діяти по своїй волі і за своїм розсудом, а також вимагати відповідної поведінки від інших, що у сукупності задовольняє його інтереси.

57 Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологические исследования. - 1994. - № 5. - С. 14-24. - С. 24.

58 Там саме. - С. 14.

У судженнях деяких учених убачаються єдність і розходження в підходах до поняття «міри дозволеної поведінки»^{59, 60, 61}, що припускає наявність у ньому трьох елементів: «міра», «дозвіл», «поведінка».

Стосовно першого елемента – *міри* – існують дві точки зору, що заслуговують на увагу: вона розуміється як певна можливість, яка існує у межах, передбачених законом⁶², і як «міра дозволеної поведінки самого носія суб'єктивного права»⁶³. У першому випадку термін «міра» замінений на «межі», що свідчить про взаємозв'язок цих понять. Проте вони не є тотожними, оскільки категорія «межа» є об'єктивною внаслідок того, що вона нормативно встановлена. Категорія ж «міра» є суб'єктивною, бо вона визначає встановлення меж можливих дій не тільки і не стільки власника, а й самим власником. Тому також звертає на себе увагу те, що суб'єктивне право розглядається з двох позицій: як міра можливої (дозволеної) поведінки самого носія суб'єктивного права і як сумірність із вимогою відповідної поведінки від інших.

Таким чином, виникає подвійний аспект меж права власності – міра і дозвіл.

Другим елементом є *дозвіл* (або, інакше, *можливість* поведінки). Якщо вести мову про «дозволену поведінку уповноваженої особи», то такий дозвіл виходить від законодавця за допомогою вираження волі, втіленої в законі. А якщо говорити про «належну поведінку зобов'язаної особи», то, крім законодавчих розпоряджень про це, важливими є вимоги, які висуваються власником, належної поведінки від усіх інших осіб, про неприпустимість порушення його прав та інтересів.

Третій елемент – дозволена «поведінка» – вимагає визначеності того, у ставленні кого або чого йдеться про поведінку. При цьому варто виходити з того, що, встановлюючи права й обов'язки, норма права регулює відносини між власником й іншими особами, а за наявності певних юридичних фактів служить підставою для ви-

59 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М.: Знание, 1953. – 332 с. – С. 32.

60 Брагусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: Госюриздат, 1963. – 197 с. – С. 125.

61 Строгович М. С. Теория государства и права. – М.: Гос юриздат, 1949. – 489 с. – С. 403.

62 Бондарев Е. М. Власність і право власності // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – №1 (1). – С. 155–160. – С. 157.

63 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М.: Знание, 1953. – 332 с. – С. 33.

никнення правовідносин. Отже, виникають правовідносини власності і разом із ними – дискусійне питання про те, хто буде його суб'єктами або між ким складаються ці відносини і тому – хто, власне, «дозволяє»?

Проаналізуємо питання про те, між ким складаються відносини з приводу речі (майна).

Поведінкова модель особистості з приводу речі, у тому числі її присвоєння, розглянута через категорії влади, волі, інтересу, припускає наявність зв'язків типу «власник – річ», «власник – інші особи з приводу речі». Ці зв'язки діслали вираження у встановленні відносин особи і присвоєності майна як до свого, а з іншого боку (як антипод і необхідна умова для цього) – як ставлення інших осіб до цієї речі як до чужої. Така ускладнена конструкція відносин поставила проблему характеристики правовідносин, що складаються за участю власника, оскільки саме ця ключова фігура однозначно певна в конструкції цих правовідносин. Це необхідно і для з'ясування меж його дій або дій інших осіб, утягнутих у ці правовідносини.

Усталеним є поняття *відносин власності як відносин між людьми з приводу певного майна*^{64, 65}. Вони виражаються в присвоєнні цього майна конкретно особою і неприпустимості посягань на майно власника з боку третіх осіб. Тобто при розгляді цих відносин варто виходити з двох акцентів: прав власника й обов'язків інших осіб. Одночасно слід урахувати, що існують межі, закладені як у правах власника, так і, навпаки, до цього змушують права інших осіб.

Відносини між власником і іншими суб'єктами з приводу речей виявляють стан зрілості всього суспільства, здатності до співіснування в ньому численних осіб і самообмеження. Це і повинно забезпечувати систему взаємних обмежень і баланс інтересів власника, третіх осіб та суспільства в цілому. З одного боку, право стримує притаманний власникові егоїзм і прагнення до абсолютної волі при використанні свого майна, а з іншого – для невластників характерне невтручання у сферу юридичного панування власника над річчю. Тому право визначає в першу чергу дії власника і механізм їх здійснення.

64 Братусь С. Н. Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права: Учебник для юридических школ. – М. : Гос. изд-во. юрид. лит., 1950. – 367 с. – С. 258.

65 Павлов В. П. Некоторые вопросы теории гражданских правоотношений в части первой нового гражданского кодекса Российской Федерации // Сборник научных трудов, посвященный памяти В. А. Рясенцева / Отв. редакторы А. Г. Капкин, А. И. Масляев, В. В. Долинская. – М. : Юрист, 1995. – С. 45–47. – С. 45.

Відносини власності бачаться і як *ставлення особи до привласненого майна* як до свого власного. Ця конструкція у визначенні права власності, щонайбільше, визначає характеристику абсолютних правовідносин, однак породжує неоднозначність того, що розуміється під правом власності: відносини між людьми (з приводу присвоєння речі) або ставлення людини до речі (як безпосередній вплив на неї). У першому випадку важливим є визначення суб'єктного складу, кола зобов'язаних осіб, особливо в зв'язку з тим, що суб'єктивне право – це право вимоги його носія до певної особи, забезпечене можливістю претендування⁶⁶. У другому випадку вимагає пояснення те, як розуміти зв'язок між особою і річчю, котрий не може бути правовим.

Із визначення власності випливає, що вона має матеріальний субстрат у вигляді речі⁶⁷. Ще І. А. Покровський зазначав, що між особою і річчю встановлюється деякий ідсальний зв'язок: річ надається у панування певної особистості, віддається в її волю, належить їй⁶⁸. Звідси неможливо заперечувати зв'язок між власником і його річчю, який, не будучи правовим, зумовлює останній (тобто зумовлює, у свою чергу, виникнення правового зв'язку).

Тому можна зробити висновок про те, що обидва підходи в розумінні відносин власності мають право на існування. Їхнє об'єднання можна побачити у визначенні Ю. К. Толстого, який стверджує, що, хоча власність – це ставлення людини до речі, однак до цього зміст власності не зводиться, а конструкція відносин між людьми, безсумнівно, переважає над конструкцією ставлення до речі⁶⁹. Оскільки власність немислима без того, щоб інші особистості, які не є власниками даної речі, ставилися до неї як до чужої, власність означає відносини між людьми з приводу речей. На одному полюсі цих відносин виступає власник, який ставиться до речі як до своєї, на другому – невластники, тобто всі особистості, які зобов'язані ставитися до неї як до чужої. Це означає, що вони

66 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М. : Знание, 1953. – 332 с. – С. 15.

67 Гражданское право: Учебник: В 2 кн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. – Т. 1. – 632 с. – С. 340.

68 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, стереот. М. : Статут, 2001. – 354 с. – С. 192.

69 Иоффе О. С. Цивилистическая доктрина промышленного капитализма // Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права». – М., 2000. – 778 с. – С. 93

мають утримуватися від будь-яких посягань на чужу річ, а, відтак, і на волю власника.

З цього приводу Н.Ю. Мурзін слушно відзначив, що сутність права власності виражається в усуненні всіх інших осіб від об'єктів цього права, а власник визначає поведінку (можливості) інших осіб відносно цього майна: або усуває їх від впливу на нього, або допускає його, або вимагає через суд утримуватися від здійснення дій, що заважають йому володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном⁷⁰.

Як наслідок, потребує врахування те, *чи існує суб'єктивне право в межах правовідносин або поза ними*. На думку С.М. Братуся, суб'єктивне право однієї особистості і відповідний юридичний обов'язок іншої особистості або інших осіб є елементами правовідносин і можуть існувати тільки в правовідносинах⁷¹. Право власності як право абсолютне здійснюється в абсолютних правовідносинах, що традиційно розуміються як такі, в яких власникові протистойть необмежена і безпосередньо невизначена кількість осіб, котрим забороняється порушувати суб'єктивне право власника і створювати перешкоди для його здійснення^{72, 73}. Також була висловлена думка про те, що право власності як абсолютне суб'єктивне право однієї особистості і відповідний юридичний обов'язок усіх інших осіб є елементом невизначеного числа правовідносин із невизначеним колом зобов'язаних суб'єктів⁷⁴. Склалися й інші точки зору на право власності як існуюче поза правовідносинами⁷⁵, а також на це право як на елемент правовідносин лише у разі порушення права власності⁷⁶.

Беручи до уваги такі уявлення про право власності, слід відмітити, що кожна з запропонованих позицій є складною для

70 Мурзін Н.Ю. К вопросу о понятии субъективного права собственности // *Гражданско-правовые записки. Межвузовский сборник научных трудов. Уральское отделение Российской школы частного права*. Вып. 1. М.: Статут, 2001. – С. 330–346. – С. 342.

71 Братусь С.Н. Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права: Учебник для юридических школ. – М.: Госюриздат, 1950. – 367 с. – С. 51.

72 Гражданское право: В 2 т. Т. 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 1998. – 816 с. – С. 100.

73 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 283.

74 Иоффе О.С. Спорные вопросы учения о правоотношении // *Очерки по гражданскому праву*: Сб. ст. / Отв. ред. О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1957. – С. 30–36. – С. 30.

75 Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1956. – 256 с. – С. 49.

76 Аскназий С.И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права. Автореф. дис. д-ра. юрид. наук: 12.00.03. – Л., 1947. – 17 с. – С. 13.

позначення його меж. Ці межі в найбільш загальному їхньому розумінні означають недопущення протидій з боку будь-кого відносно існування і реалізації власником свого права, а також недопущення негативних впливів від реалізації власником свого права на певне коло осіб.

Із цього випливає, що межі будь-якого суб'єктивного права є їх невід'ємною властивістю, тому що за відсутності таких меж право перетворюється на свою протилежність, на свавілля, і тим самим узагалі перестає бути правом⁷⁷. Тому межі є невід'ємним поняттям від самого поняття права власності і не існують відокремлено від нього. Обмеження ж являють собою зовнішній вплив на суб'єктивне право власності як на міру свободи власника. Вони часто мають вираз самотійних правовідносин, існування яких відбивається на праві власності, звужуючи його. Наприклад, наявність сервітуту (отже, речових сервітутних правовідносин) вимушує власника враховувати цю обставину при здійсненні своїх повноважень.

Крім цього аспекту, не менш важливим є питання про те: а) як встановлюються межі поведінки для власника і для всіх інших осіб, немов би протиставлених йому; б) як встановлюються обмеження права власності; а також в) *відносно чого* вони встановлюються.

Відповідь на перше питання ґрунтується на абсолютному характері права власності, що виключає знаходження власника в конкретних правовідносинах із певними особами. Тому відповідні вимоги до дій власника, тобто певні межі щодо цього, встановлюються в законі. Щодо встановлення обмежень для власника це пов'язано з його участю в тих чи інших правовідносинах (речових, зобов'язальних, корпоративних), які й накладають відбиток на звуження можливостей для власника щодо вільного, на свій розсуд здійснення своїх повноважень. Що стосується третього питання, то оскільки стосовно власника за основу береться належний йому певний обсяг прав щодо свого майна, що і становить зміст права власності, то саме для цього обсягу прав можуть бути встановлені межі. Обсяг прав, наданий власникові, стосується насамперед його майна, відносно якого власник здійснює певні дії. При цьому слід мати на увазі й те, що суб'єктивне право має певні межі як у своєму змісті, так і за характером його здійснення, як слушно відзначає

77 Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – Изд. 2-е, стереот. – М.: Статут, 2001. – 411 с. – С. 24.

В. П. Грибанов⁷⁸. Отже, межі притаманні статичному стану права власності як перебування майна у певної особистості (регулювання належності, присвоєності цього майна), а обмеження – динамічному його стану (здійсненню власником своїх повноважень як власними діями, так і шляхом залучення для цього інших осіб зі вступом до відповідних правовідносин із ними).

Цивільне право, надаючи суб'єктам певні цивільні права, разом із тим забезпечує також їхнє реальне здійснення. Визначаючи розходження між змістом суб'єктивного права і його здійсненням, можна встановити кілька позицій. Так слід погодитися з тим, що співставлення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, можна розуміти як співставлення між можливістю і дійсністю⁷⁹. При цьому слід урахувувати те, як слушно зазначив Г. Ф. Шершеневич, що різниця між змістом суб'єктивного права і його здійсненням полягає насамперед у тому, що перше, будучи статичною моделлю, відрізняється від конкретних дій, за допомогою яких ця модель реалізується і які називаються здійсненням права⁸⁰. Крім цього, як відмічав Д. М. Генкін, варто враховувати те, що право відображає як статику (наявність), так і динаміку (рух) відносин власності (користування, розпоряджання)⁸¹. Останнє, у свою чергу, безпосередньо пов'язане з волевиявленням особистості як її психофізіологічною якістю. Реалізація речового права відбувається за волею одного суб'єкта – його носія. У той же час воля інших осіб може впливати на саме право власника, тобто його обсяг, наприклад, при встановленні інших речових прав, заперечуванні дій власника, який порушує загальні заборони, тощо.

З огляду на викладене про встановлення меж права власності насамперед у законі треба встановити взаємозалежність волі законодавця і волевиявлення власника при реалізації свого права.

Динаміка права власності пов'язана зі здійсненням власником наданих йому повноважень. Волевиявлення власника при цьому є

78 Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Статут, 2000. – С. 19–212. – С. 22.

79 Безмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності в Україні // Підприємство, господарство і право. – 2001. – №6. – С. 47–49. – С. 47.

80 Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 283. – С. 35.

81 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М. : Знание, 1953. – 332 с. – С. 17.

достатньою мірою вільним, оскільки йому надане право поводитися з майном за своїм розсудом. Однак, як уже зазначалося, законом позначені і межі цього – встановленням загальної вимоги про необхідність додержання прав і законних інтересів інших осіб, а також, як правило, вимоги врахування власником споживчих властивостей майна. Ці вимоги виникають зі звичайних проявів дій людини в соціумі і навколишньому середовищі, зокрема, вони виявляються у вимогах до надійності і якості вироблених товарів, культури споживання тощо. Ці вимоги припускають певну міру відповідальності за вчинені відносно свого майна дії, оскільки так чи інакше вони впливають на інших осіб, що оточують власника.

Дії, які власник може здійснювати відносно свого майна, у самому загальному вигляді позначені в ст. 317 ЦК. Вони стосуються володіння, користування і розпорядження майном. У зв'язку з цим дискусійним є питання про те, що само по собі встановлення законом відповідної тріади повноважень власника (включення їх до обсягу суб'єктивного права власності) являє собою межі цього права. Деякі автори вважають, що суб'єктивне право власності цілком визначається правомочностями володіння, користування і розпорядження^{82, 83}, з чого випливає їхній вплив, що обмежує це право. На думку інших учених, сама по собі тріада правомочностей недостатня для характеристики змісту права власності, тобто вона не повинна розумітися як межі для власника^{84, 85, 86, 87}.

Стосовно цього питання варто вказати на відомі позиції вчених про широту переліку правомочностей власника, що включають максимально можливі їхні комбінації. Так представник англо-американської цивілістичної науки В. Харн у XIX ст. запропонував включати до права власності, крім відомих трьох правомочностей, також право на розтрату, право на розпорядження власністю за

82 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М.: Знание, 1953. – 332 с. – С. 154.

83 Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1989. – 286 с. – С. 53.

84 Суханов Е. А. Лекции о праве собственности. – М.: Юрид. лит., 1991. – 240 с. – С. 21.

85 Сафуллин Д. Н. Теория и практика правового регулирования хозяйственных связей в СССР. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 139 с. – С. 15.

86 Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с. – С. 270.

87 Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: Госюриздат, 1963. – 197 с. – С. 58.

життя і після смерті, на недопущення втручання третіх осіб та ін.⁸⁸. А. М. Оноре виділяє одинадцять правомочностей у складі власності, а Л. Беккер наводить підрахунки, що дають змогу вказати 1500 варіантів правомочностей власника⁸⁹.

У сучасній українській цивілістичній науці це питання, зокрема, переломлюється у ставленні «права на управління», стосовно якого існують різні точки зору – від необхідності відмови від його використання для характеристики права власності як неприйнятної для цивілістики, оскільки це категорія публічного права, яка мусить застосовуватися до державного управління⁹⁰, або як зайвої для характеристики права власності⁹¹, до її включення до складу правомочностей власника^{92, 93} чи як категорії, за допомогою якої ці правомочності власник може здійснювати в різних їхніх комбінаціях, способами і за допомогою передбачуваних управлінням обмежень⁹⁴.

Подібні тенденції розширення змісту права власності, які заслуговують на увагу, вже самі по собі свідчать про відсутність необхідності розуміння правомочностей власника як «стримуючих механізмів» або меж його права. Ці межі варто шукати в самих правомочностях власника, якими б вони не були. Оскільки межі характерні для права власності в цілому, то вони виявляються й у межах, установлених для окремих правомочностей власника. Так межі щодо володіння майном характеризують наявність або можливість довільного встановлення фізичного тримання речі і контролю над нею.

У самій сутності користування і розпоряджання також закладено межі. Вони зумовлені приписами, що стримують волю, владу, ін-

88 Цит. за: Мозолин В. П. Советское и иностранное гражданское право (проблемы взаимодействия и развития). – М. : Наука, 1989. – 289 с. – С. 218.

89 Цит. за: Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: Пер. с нем. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с. – С. 20.

90 Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. Авер'янова В. Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 431 с. – С. 10.

91 Суханов Е. А. Проблемы правового регулирования отношений публичной собственности и новый Гражданский кодекс России // Гражданский кодекс России: Проблемы. Теория. Практика / Отв. ред. А. Л. Маковский: Сб. памяти С. А. Хохлова. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1998. – С. 208–216. – С. 208.

92 Зилченко С. А. Бондарь Н. С. Собственность – свобода – право. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1995. – 189 с. – С. 89.

93 Витрянский В. И. Вопросы собственности: судебное толкование // Сов. юстиция. – 1993. – № 2. – С. 24–27. – С. 24.

94 Спасибо-Фатеева І. В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // Проблеми законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – Вип. 53. – С. 122–132.

тереси власника – не порушувати прав інших осіб, суспільства; діяти у певному режимі (додержуватися певних механізмів здійснення прав, наприклад, правил будівництва, санітарно-епідеміологічного стану, екологічних ситуацій). Ці межі встановлені законом і з урахуванням цільового призначення майна (наприклад, особистості, що мають у власності житловий будинок (квартиру), зобов'язані забезпечувати його схоронність, проводити за свій рахунок поточний і капітальний ремонт, утримувати в порядку прибудинкову територію, брати участь у витратах на управління і утримання майна, в оплаті податків, зборів (обов'язкових платежів), а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними з цим майном). У разі виникнення спорів щодо надання чи ненадання дозволу на будівництво вони вирішуються в судовому порядку. При цьому суд приймає рішення про надання дозволу чи накладення заборони виконання певних робіт. Так ВГСУ, розглянувши касаційну скаргу ЗАТ «Торговий дім «ЦУМ» на постанову Харківського апеляційного суду у справі за позовом ЗАТ «Торговий дім «ЦУМ» до виконавчого комітету Полтавської міської ради та Головного управління у справах містобудування та архітектури (м. Полтава) про зобов'язання прийняти рішення про дозвіл на проектування реконструкції ЦУМу, зазначив таке. Відмова органів місцевого самоврядування у прийнятті рішення до затвердження відповідної документації містобудівельною радою про розроблення центральної частини міста має оформлятися негативним висновком. Дозвіл на реконструкцію має оформлятися рішенням міськвиконкому одночасно з затвердженням проектної документації. Відповідно до ч. 14 ст. 24 ЗУ «Про планування і забудову територій»⁹⁵ дозвіл на будівництво об'єкта містобудування не дає права на початок виконання будівельних робіт без одержання дозволу місцевої інспекції державного архітектурно-будівельного контролю⁹⁶. Наведене свідчить про те, що власник майна не може самотійно на свій розсуд вирішувати ці питання.

Отже, можна стверджувати, що чим цивілізованішим є суспільство, тим більше виникає меж права власності, тому що з більшим

95 Закон України «Про планування і забудову територій» від 20.04.2000 № 1699-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250 (або Офіційний вісник України. – 2000. – № 20 (02.06.2000). – Ст. 813).

96 Архів Вищого господарського суду України. Справа № 15/327.

ступенем волі виникає більше зв'язків. Декларування про волю та розсуд у реалізації права власності невідривно пов'язане з установленням дедалі більшої необхідності їхніх меж, що зумовлено розвитком ринкових відносин та підприємницьких структур, із якими пов'язаний власник⁹⁷.

1.2. Сутність меж і обмежень права власності

Право власності як найбільш абсолютне речове право однак не надає власникові безмежних за обсягом можливостей діяти на власний розсуд. Як завжди, так і нині право власності обмежується шляхом запровадження адекватних правових механізмів його регулювання. У законодавстві і правовій науці відносно права власності йдеться про його межі та обмеження. При цьому виникає питання про тотожність або відмінність цих понять.

В юридичній літературі XIX–XX століть не склалося усталеної думки з цього питання. Їх ототожнювали В.І. Синайський⁹⁸, В.П. Грибанов⁹⁹, А.В. Малько¹⁰⁰, У. Маттеї¹⁰¹. Розмежовують межі та обмеження права власності такі дореволюційні та сучасні правники, як В.І. Курдиновський¹⁰², В.І. Крусс¹⁰³, М.А. Нагорна¹⁰⁴, О.О. Михайленко¹⁰⁵. Висловлене також інше бачення цього питання. Так К. Сковський вважає, що в самому праві власності не закладено ніяких меж, які б могли його обмежити. Всі обмеження

97 Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с. – С. 33.

98 Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2002. – 638 с. – С. 208.

99 Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2000. – С. 19–212. – С. 25.

100 Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2003. – 250 с. – С. 35, 84.

101 Маттеи У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. – М.: БЕК, 1999. – 305 с. – С. 268.

102 Курдиновский В.И. К учению о легальных ограничениях права собственности на недвижимость в России: Монография. – Одесса: Экон. тип., 1899. – 388 с. + 6 с. – С. 21.

103 Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 39–70. – С. 62.

104 Там саме. – № 7. – 1998. – С. 20–42. – С. 36.

105 Михайленко О.О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Наук. кер. О.О. Підпритора. – Запоріжжя, 2003. – 224 с. – С. 97.

власності можливі тільки ззовні і встановлюються законом¹⁰⁶. Йому вторить й український правник О. Соловійов¹⁰⁷.

Дійсно, слід погодитися з тим, що межі та обмеження права власності є схожими правовими категоріями. Їх схожість у тому, що вони являють собою певні грані, у межах яких суб'єкти повинні діяти. Однак їх не слід змішувати. Це «грані», які розуміються у широкому та вузькому значеннях. Грань у широкому значенні являє собою всі чинники як правового, так і неправового характеру, що впливають на реалізацію права (економічні, соціальні, екологічні, політичні). Поняття грані у вузькому значенні – це власне правові грані. Схожим є уявлення про обмеження, якими вважають грань, межу, рубіж; утримання у відомих межах; правило, що обмежує які-небудь права, дії; стиснення певними умовами; лімітування сфери діяльності, звуження можливостей тощо. Розуміння обмеження дає можливість включити в нього всі інші поняття, що обмежують діяльність суб'єктів (обов'язки, заборони тощо).

Крім термінів «межі» та «обмеження» права власності останнім часом у нормативно-правових актах і літературі почали застосовувати термін «обтяження» права власності. Це ще додало невизначеності юридичної природи цих термінів та їхнього впливу на обсяг повноважень власника. Інколи обмеження та обтяження вживають як тотожні поняття, інколи – розмежовують. Причому в останньому разі розмежування відбувається як без установлення критеріїв для цього, так і з постійною заміною одного іншим.

Про відсутність єдиного підходу до з'ясування їх співвідношення свідчать наукові праці та нормативно-правове регулювання. Деякі позиції, що стосуються співвідношення меж та обмежень, уже наводилися раніше. Щодо співвідношення цих двох категорій із обтяженнями, то дослідники:

- або поєднують обмеження з обтяженнями, не вбачаючи між ними різниці. Так В.П. Камішанський, розмежовуючи межі та обмеження, до останніх відносить передбачені законом права третіх осіб на майно власника, в тому числі сервітути¹⁰⁸ тощо, тобто не бачить відмінностей між обмеженнями та обтяженнями;

106 Скловский К. О возможности ограничения права собственности договором // *Хозяйство и право*. – 1999. – № 5. – С. 109–113. – С. 109.

107 Соловьёв А. К вопросу о природе пределов и ограничений права собственности // *Подприємство, господарство і право*. – 2004. – № 10. – С. 74–78. – С. 74.

108 Камышанский В. П. *Право собственности: пределы и ограничения*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с. – С. 138.

- або міняють їх місцями (як це спостерігається в законах України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень»¹⁰⁹ та «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»¹¹⁰;
- або поєднуючи межі з обмеженнями (хоча і відзначаючи їх різні рівні), вказують на існування обмежень та обтяжень¹¹¹ і не виділяють окремю мсж права власності;
- або, доводячи свій погляд про тотожність меж та обмежень права власності, взагалі не враховують існування обтяжень¹¹², що може свідчити про те, що пропонується будь-який вплив на здійснення власником своїх правомочностей розглядати як обмеження, чи про те, що обтяження просто випущені з кола дослідження.

Так Закон України (далі – ЗУ) від 01.07.2004 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» немовби виходить із тотожності обмежень та обтяжень права власності на таке майно, які розуміються як обмеження або заборони розпоряджатися ним, установлені відповідно до правочину (договору), закону або актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, прийнятих у межах повноважень, визначених законом. У той же час у цьому Законі виокремлюються обмеження права власності (шляхом установлення інших речових прав на майно власника) та обтяження (заборона відчуження, арешт).

Дещо по-іншому розуміються обтяження в ЗУ «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», яким, по-перше, врегульовуються як обтяження права обтяжувача не на все, а лише на рухоме майно боржника (ст. 3); по-друге, забезпечувальними обтяженнями в цьому Законі називаються застава та притримання рухомого майна (ст. 21), а іншими договірними обтяженнями – передача рухомого майна повіреному або комісіонеру згідно з догово-

109 Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004. – № 1952-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 51. – Ст. 553. (або Офіційний вісник України. – 2003. – № 52 (09.01.2004) (частина 1). – Ст. 2734.

110 Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 24.06.2004 № 1892-IV (1892-15) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 11. – Ст. 140.

111 Аккуратов И. Ю., Коршунов Н. М., Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности // Государство и право. – 2000. – № 10 – С. 68–72. – 69.

112 Соловьев А. К вопросу о природе пределов и ограничений права собственности // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2004. – № 10. – С. 74–78. – 75.

ром доручення або з договором комісії, а також наймачеві, управителеві, купівля-продаж рухомого майна з правом або зобов'язанням зворотного викупу та ін. (ст. 34).

Зовсім інакше визначаються обмеження у ст. 111 Земельний кодекс України (далі – ЗКУ)¹¹³ стосовно прав на земельну ділянку, в якій зазначається, що це право може бути обмежено законом або договором шляхом установлення: а) заборони на продаж або інше відчуження певним особам протягом установленого строку; б) заборони на передачу в оренду (суборенду); в) права на переважну купівлю у разі її продажу; г) умови прийняття спадщини тільки визначеним спадкоємцем; ґ) умови розпочати і завершити будову або освоєння земельної ділянки протягом установлених строків; д) заборони на провадження окремих видів діяльності; е) заборони на зміну цільового призначення земельної ділянки, ландшафту та зовнішнього вигляду нерухомого майна; є) умови здійснити будівництво, ремонт або утримання дороги, ділянки дороги; ж) умови додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт; з) умови надавати право полювання, вилову риби, збирання дикорослих рослин на своїй земельній ділянці в установлений час і в установленому порядку; и) інших зобов'язань, обмежень або умов.

Отже, в українському законодавстві, по-перше, обмеження та обтяження принципово не розмежовуються. По-друге, ці поняття в різних законах уживаються з різним значенням; по-третє, застосування обмежень та обтяжень ставиться в залежність від класифікації речей на рухомі та нерухомі. Обмеження встановлюються згідно із зазначеними законами щодо нерухомих речей, а обтяження – щодо рухомих. По-четверте, обмеження права власності стосуються насамперед заборони розпоряджання ним, а обтяження – користування й розпоряджання.

З цього приводу звертають на себе увагу такі підходи законодавця до обтяжень права власності:

- їх існування зумовлено укладенням власником різних договорів, унаслідок яких його річ опиняється в іншій особі, що здійснює користування нею. Це договори доручення, комісії, найму, уп-

¹¹³ Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27 (або Офіційний вісник України. – 2001. – № 46 (30.11.2001). – Ст. 2038).

равління майном власника. Тому обтяження розуміється як неможливість для власника користуватися своєю річчю;

- обтяження іноді пов'язуються не просто з фактом укладення відповідного договору, виконання якого потребує передання власником речі у користування іншій особі, а й установленням способу забезпечення належного виконання (застава, притримання рухомого майна);
- закон не послідовно вказує в одному випадку на виникнення обтяжень унаслідок застави майна власника, а в іншому – накладення заборони на його відчуження, що, як відомо, є різними юридичними фактами;
- обтяження пропонується поділяти на ті, що виникли внаслідок: а) нормального здійснення власником своєї правомочності по розпорядженню майном шляхом укладення тих чи інших договорів – договірні обтяження; б) забезпечення зобов'язань (забезпечувальні обтяження), які також розглядаються як різновид договірних обтяжень (ст. 4 ЗУ «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»); в) порушень зобов'язань (арешт); а також г) специфічної підстави, яку можна назвати використанням свого права або виконанням обов'язку, передбаченого договором (купівля–продаж рухомого майна з правом або зобов'язанням зворотного викупу). За іншою підставою обтяження поділяються на приватні, встановлені на підставі договору та публічні, які виникають відповідно до закону або рішення суду. Останніми визнаються: 1) податкова застава; 2) накладення арешту на рухоме майно на підставі рішення суду для забезпечення цивільного позову або при порушенні провадження в справі про банкрутство громадянина-підприємця; 3) звернення стягнення на рухоме майно відповідно до рішення суду, винесеного за позовом, який стосується виконання незабезпечених зобов'язань боржника; 4) застава рухомого майна згідно зі статтею 154¹ Кримінально-процесуального кодексу України¹¹⁴; 5) накладення арешту на рухоме майно на підставі рішень уповноважених органів у випадках, установлених законом; 6) інші обтяження рухомого майна, які кваліфікуються публічними (ст. 37 ЗУ «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»);

¹¹⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1003-V // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

обтяження можуть відбиватися на праві як користування, так і розпоряджання річчю власником. Але в обох випадках їх установлення приводить до неможливості для власника їх здійснення.

Такий підхід є не просто суперечливим, а й передусім непродуманим. Складається враження, що законодавець не визначився з сутністю понять обмежень та обтяжень до того, як надавати їм нормативно-правове регулювання. І це ще раз демонструє необхідність дослідження цих понять поряд із межами права власності.

На нашу думку, обмеження та обтяження права власності є схожими правовими категоріями, оскільки: а) стосуються суб'єктивного права власності; б) звужують можливості власника щодо здійснення своїх повноважень на власний розсуд; в) почасти збігаються підстави їх установлення, однією з яких є насамперед договір. Тому слід погодитися з позицією російських правників, згідно з якою за юридичним значенням, формою та наслідками встановлення їх можна прирівняти одне до другого¹¹⁵.

Проте вони мають і розбіжності, для виявлення яких слід виходити з сутності цих понять. Сутність обтяжень має визначатися самим терміном «обтяження» як додатковим тягарем для власника, з яким він мусить рахуватися. Відтак, ними є такі ускладнення для нього, які залежні від його права і являють собою додаткові права інших осіб на його річ. Наприклад, додатковим тягарем будуть сервітут, права наймача (орендаря), управителя його майном, комісіонера тощо. При тих чи інших обтяженнях права власності власник може здійснювати всі свої правомочності, але враховуючи права інших осіб на його майно. Наприклад, при сервітуті він може і володіти, і користуватися, і розпоряджатися ним. Дещо по-іншому це питання врегульоване в ч. 2 ст. 414 ЦК стосовно суперфіцію: власник земельної ділянки має право володіти, користуватися нею в обсязі, встановленому договором із землекористувачем. Із цього можна зробити висновок про те, що за відсутності такого позначення в договорі власник земельної ділянки права на користування нею не зберігає. Право на розпоряджання своїм майном залишається за власником без застережень.

115 Аккуратов И. Ю., Коршунов Н. М., Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 68–72. – С. 69.

Обмеження ж не повинно припускати прав інших осіб на річ власника. Тобто на право власності в цьому разі не впливають певні особи, які наділені відповідними правами відносно майна власника. Між тим власник у цьому разі не в змозі взагалі здійснити свої правомочності. Таке становище виникає при накладенні арешту на його майно або забороні відчуження. Остання, як відомо, накладається нотаріусом, за повідомленням установи банку, юридичної особи про видачу громадянину позики на будівництво, капітальний ремонт чи купівлю житлового будинку; при посвідченні договору довічного утримання; при посвідченні договору про заставу житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаражу, земельної ділянки, іншого нерухомого майна; за повідомленням іпотекодержателя, якщо це передбачено іпотечним договором (ст. 55 ЗУ «Про нотаріат»¹¹⁶); в усіх інших випадках, передбачених законом (ст. 73 ЗУ «Про нотаріат»).

Як видно, заборона відчуження є наслідком укладення власником інших договорів (застави, іпотеки, позики). Однак, незважаючи на те що власник перебуває у договірних відносинах з іншою особою, по-перше, цими стосунками його право не обмежується. Тобто самі по собі ні договір позики, ні договір застави не обмежують власника. По-друге, обмеження виникає з іншої підстави – заборони відчуження, яка накладається на його майно. По-третє, така заборона не є обов'язковим наслідком укладення цих договорів. По-четверте, встановлення заборони відчуження майна не позбавляє власника можливості його відчуження, яке може здійснюватися за домовленістю з його контрагентом по договору (ст. 38 ЗУ «Про іпотеку»¹¹⁷).

Отже, заборона відчуження майна є окремим обмежуючим правовим механізмом впливу на обсяг правомочностей власника.

На відміну від заборони відчуження майна арештом є звернення стягнення на майно боржника, яке полягає в його опису, вилученні та примусовій реалізації, що здійснюється в процесі виконавчого провадження, який припускає можливість накладати арешт на майно боржника, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в порядку, встановленому законодавством (ст.

116 Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39 (28.09.93). – Ст. 383.

117 Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-ІV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28 (25.07.2003). – Ст. 1362.

ст. 5, 24, 50 ЗУ «Про виконавче провадження»¹¹⁸; п. 2.1. Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5¹¹⁹). Згідно зі ст. 55 зазначеного Закону арешт майна полягає у проведенні його опису, оголошенні заборони розпоряджатися ним, а у разі потреби – в обмеженні права користування майном або його вилученні у боржника та передачі на зберігання іншим особам. Види, обсяги і строк обмеження встановлюються державним виконавцем у кожному конкретному випадку з урахуванням властивостей майна, його значення для власника чи володільця, необхідності використання та інших обставин.

Арешт застосовується: 1) для забезпечення збереження майна боржника, що підлягає наступній передачі стягувачеві або реалізації; 2) для виконання рішення про конфіскацію майна боржника; 3) при виконанні ухвали суду про накладення арешту на майно, що належить відповідачу і знаходиться у нього чи в інших осіб.

Відтак, арешт майна є схожим із заборобою відчуження засобом обмеження правомочностей власника, який безпосередньо не ґрунтується на договорі і не породжує прав привагних осіб щодо здійснення правомочностей по володінню, користуванню та розпоряджанню майном власника.

Вважаємо, що їх змішування в законодавстві України має бути усуненим введенням чіткого розуміння обмежень та обтяжень права власності та відповідних змін у законах України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» і «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень». У цих законах термін «обтяження» стосовно заборони відчуження та арешту потребує заміни на «обмеження», і відповідно термін «обмеження» стосовно сервітутів, договорів оренди, управління майном, комісії тощо – на «обтяження».

Підсумовуючи сказане, виходить, що в цивілістичній науці та законодавстві відбулося змішання, по-перше, меж та обмежень

¹¹⁸ Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 № 606-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19 (28.05.99). – Ст. 813.

¹¹⁹ Тимчасове положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна: Затв. наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44 (19.11.99). – Ст. 2214.

права власності, а по-друге, обмежень та обтяжень права власності. Для їх подальшого аналізу в роботі будемо виходити з суттєвості розбіжностей між межами та обмеженнями права власності і порівняно з цим значно вищого ступеня схожості понять обмежень та обтяжень права власності. Слід урахувати також те, що: а) арешт та заборона відчуження майна відбуваються не в цивільно-правових відносинах, а є публічними правовими категоріями; б) для української цивілістичної доктрини є усталеним застосування терміна «обмеження» права власності стосовно того, що по суті являє собою обтяження права власності; в) для наукового дослідження необхідне застосування емпіричної бази (наукової та законодавчої), в якій означені терміни поміняні місцями або взагалі про обтяження права власності не йдеться. Внаслідок такого складного становища для запобігання плутанини при аналізі категорій «обмеження» та «обтяження» права власності ми вимушені в подальшому аналізувати обмеження права власності як єдине поняття, що включає до свого складу і обтяження.

Отже, порівнюючи межі та обмеження права власності, слід зазначити таке. Межі характеризують право власності в об'єктивному розумінні, а обмеження встановлюються щодо суб'єктивного права власності. Внаслідок цього межі є властивістю права власності, його невід'ємною характеристикою, визначають саме право власності, а обмеження є наслідком зовнішнього впливу на нього як на суб'єктивне право. Межі встановлюють широкий спектр можливостей для власника діяти на власний розсуд, але з дотриманням вимог закону (зокрема, викладених у ст. 319 ЦК), а обмеження та обтяження його стискають, зменшують можливості власника або навіть унеможливають здійснення ним тих чи інших дій, які потенційно йому надані. Тому при обмеженні права власності його зміст по володінню, користуванню і розпоряджанню майном зберігається, однак їхнє здійснення в повному обсязі протягом визначеного строку стає неможливим аж до усунення обмежень. Межі мають загальний характер і діють відносно всіх власників, а обмеження встановлюються стосовно права конкретного суб'єкта (категорій суб'єктів). Межі характеризують закріпленість права власності, його статичний стан, а обмеження встановлюються при реалізації (здійсненні) власником повноважень, тобто в динаміці права власності. Межі

права власності є надто широкими, про що свідчать такі критерії їх установлення, як «моральні засади суспільства», «неможливість використання власником своїх прав на шкоду правам інших осіб» тощо. Обмеження права власності максимально конкретні. Ними є визначені приписи власнику здійснити певні дії або утримуватися від визначених дій (одержати згоду або дозвіл на них від зазначених осіб або органів, заборона відчуження речі тощо). Межі як власності права власності не існують як окремі права чи правовідносини, на відміну від обмежень, які виникають із певних підстав і втілюються у відповідні правовідносини. Тобто, існуючи як окремі правовідносини, вони тим не менш пов'язані з правовідносинами власності. Наприклад, сервітут є речовим правом, що існує у відповідних речових правовідносинах, і одночасно всім своїм існуванням він впливає на правовідносини власності – право на земельну ділянку або інше майно, на яке його було встановлено.

Наведене свідчить про істотну відмінність меж права власності від його обмежень. Із цього приводу слушно висловився В. П. Грибанов, вказуючи, що визначення меж права не є його обмеженням, а являє собою юридичний вираз існуючого економічно рівного становища людей у суспільстві, правовим забезпеченням, юридичною гарантією цієї дійсної рівності¹²⁰. Об'єктивне право не може бути обмеженим. У свою чергу, обмеження притаманні суб'єктивному праву особи, яка може обмежуватися в певних напрямках його здійснення¹²¹.

Отже, за однокореневими словами «межі» і «обмеження» стоять різні правові явища. Обмеження права власності завжди встановлюється для захисту прав і законних інтересів конкретних осіб на відміну від випадків установлення меж права (визначення його змісту), що встановлюються в інтересах усього суспільства і мають на меті захист основ конституційного ладу, моральності, забезпечення оборони і безпеки держави, прав та інтересів громадян. Саме про випадки встановлення меж права власності слід говорити тоді, коли ступінь абстракції є настільки високим, що не передбачається конкретних обмежень на користь конкретних осіб.

¹²⁰ Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Статут, 2000. – С. 19–212. – С. 25.

¹²¹ Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. 1998. – № 7. – С. 20–42. – С. 27.

Про встановлення меж права ще писав Г. Ф. Шершеневич, називаючи їх «обмеженнями права власності в силу закону», відрізняючи їх від обмежень права власності внаслідок установлення речового або зобов'язального права. У першому випадку, вважав він, річ, що становить об'єкт права власності, не служить об'єктом якого-небудь права на неї іншої особи, на відміну від випадку обмеження права власності речовим або зобов'язальним правом іншої особи. Встановлення меж права власності має на меті тільки стиснення власника через сторонніх осіб у здійсненні його права, але не набуття сторонніми особами прав на чужу річ¹²².

Таким чином, *межі* є властивістю права власності в об'єктивному розумінні, юридичною характеристикою його статичного стану, яким окреслюється широке коло можливостей власника, але з додержанням певних приписів діяти відповідним чином, що мають загальний характер і діють відносно всіх власників.

Обмеженнями є зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утримуватися від них.

Таке розуміння мсж та обмежень вимагає визначитися з тим, чи входять вони до змісту права власності як суб'єктивного права. Як відзначає В. П. Нікітіна¹²³, вказівка в законі на межі здійснення власником своїх правомочностей є не обмеженням права власності, а визначенням його змісту. Єрши ж стверджував¹²⁴, що обмеження стають невід'ємним елементом змісту права власності.

Складність при цьому полягає не лише в тому, що в одному випадку до змісту права власності пропонується включити його межі, а в другому – обмеження, а в тому, наскільки це відповідає його сутності. До того ж, як співвіднести в такому разі обмеження, котрі є зовнішніми відносно права власності, з їх розумінням як його внутрішнього елементу?

¹²² Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 245.

¹²³ Цит за: Советское гражданское право: Учебник для высших учебных заведений. Т. 1 / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. Х. Калмыкова и д-ра юрид. наук В. А. Тархова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. – 1991. – 452 с. – С. 237.

¹²⁴ Цит за: Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному праву. – М.: Статут, 1997. – 330 с. – С. 246.

Втім, це лише на перший погляд видається суперечністю. Зміст права власності є визначенням певних можливостей для конкретної особи. Якщо вона обмежується у своєму праві, то у неї внаслідок цього немає й тих чи інших можливостей, які існують у інших власників. Тобто зміст кожного суб'єктивного права може різнитися залежно від наявності чи відсутності обмежень.

Відомо, що користування і розпоряджання майном здійснюються власником як самостійно, так і на підставі договору з іншими особами. Якщо власник укладає договір користування своєю річчю, то, як зазначав Д. І. Мейер, це не означає передачі ним користувачеві ні правомочності користування, ні правомочності володіння¹²⁵ у тому розумінні, що власник зберігає ці правомочності. Отже, власник передачею майна в користування не встановлює меж свого праву, виключаючи з нього правомочність користування.

Проте не можна не відмітити, що з укладенням договору найму (оренди) власник не в змозі буде користуватися своїм майном, оскільки користування ним здійснює наймач (орендар). Відтак, користування одним і тим самим майном одночасно і власником, і наймачем (орендарем) буде неможливим. Тому зі зберіганням гіпотетичної можливості користування майном власником він із укладенням договору обмежує себе в здійсненні цієї правомочності. Може постати й питання про те, наскільки правомірним буде укладення власником ще одного договору найму (оренди) того ж самого майна, яке вже було передане в найм (оренду) іншій особі. Якщо виходити з того, що власник зберігає право розпоряджання своїм майном, то він може і вдруге, і втретє укладати такі договори. Але як у дійсності це вплине на право першого та наступних наймачів (орендарів), з якими він уклав договори? В літературі з приводу цього зазначалося, що договори, укладені після передання в найм (оренду) майна власника, мають підстави для розірвання, оскільки орендодавець (власник) не в змозі їх виконати. Одночасно ж указується на те, що в цілому неможливо стверджувати про незаконність цих договорів, яка послугувала б підставою їх недійсності¹²⁶.

125 Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. Ч. 2. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. – М.: Статут, 1997. – 455 с. – С. 178.

126 Аккуратов И. Ю., Коршунов Н. М., Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 71.

Очевидно, ця позиція ґрунтується на тому, що власник цих повноважень не позбавляється, як зазначалося вище (межі його права не звужуються). Однак у цьому міститься й суперечність навіть у самій позиції, висловленій наведеними авторами, які вказують, що орендою обмежується правомочність розпоряджання, оскільки власник позбавляється можливості повторного передання цього майна в оренду¹²⁷. Якщо так, то відсутність у власника такої можливості може означати лише, що він здійснив дію, на яку не мав права. В такому разі посилання на принципове існування у нього права на розпоряджання, якого ніхто його не позбавляв, буде лише зайвою казуїстикою. На нашу думку, такі договори слід визнавати недійсними як фіктивні (ст. 234 ЦК), оскільки вони вчиняються без наміру створення правових наслідків, які зумовлюються цим правочином. Такого наміру немає у власника як орендодавця, який знає, що передати майно у користування наймачу (орендарю) він не зможе, бо воно вже передане іншому наймачу (орендарю).

Також, наприклад, видачею доручення на здійснення дій із продажу майна власник не установив межі своєму праву, не виключив для себе правомочність розпоряджання і має право цю правомочність здійснювати й сам. Однак у цьому разі одночасна реалізація цієї можливості і власником, і повіреним знов-таки буде не на користь останньому. Тому в договорах доручення часто зазначається, що власник буде утримуватися від самостійної реалізації свого права на розпоряджання майном. Тобто і в цьому разі вбачаються обмеження власником у здійсненні своєї правомочності.

Ці приклади свідчать про розбіжності в поняттях меж та обмежень права власності. Неможливість установлення меж своєму праву не перешкоджає власнику обмежувати його укладенням відповідних договорів. У той же час межі для користування та розпоряджання майном установлені законом і стосуються, наприклад, заборони використання свого права на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі, заборони знищення пам'ятників історії та культури тощо.

Ставлення до тріади повноважень власника як певних обмежень виражав іще К. П. Победоносцев, котрий наголошував на таких об-

127 Аккуратов И. Ю., Коршунов Н. М., Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 71.

меженнях права власності, по силі яких із самого майна виділяється якась одна властивість, відносно до якої допускається участь сторонньої особи, а також обмеженнях, що стосуються внутрішнього змісту самого права власності. До останніх він відносив ті випадки, які він називав станами, де складові права власності, виокремлюючись одна від іншої, можуть існувати у вигляді окремого права (володіння, користування або розпорядження). Він зазначав, що можливо встановлення так званого «безперервного права власності» з правом володіння та користування, однак від якого вилучається право розпорядження. Останнє, на його думку, залишається в покої¹²⁸. Очевидно, що такий підхід більше відповідає сутності меж та обмежень права власності, ніж надумана конструкція зберігання можливості здійснення власником тієї правомочності, яка тимчасово вилучається у нього (заморожується). Він є цілком прийнятним і для практики, бо позбавить необхідності втягуватися у зайві судові спори.

Отже, право власності особи може обмежуватися певним чином, зокрема за волею самого власника шляхом виникнення у іншій особи права здійснювати користування та/або розпоряджання його майном. Утім, не виключаються й випадки таких обмежень поза волею власника, коли закон допускає вилучення його майна внаслідок тих чи інших порушень або у зв'язку з певними обставинами (при конфіскації, реквізиції, націоналізації). У таких випадках говорять про те, що це приводить до обмеження права власності¹²⁹.

Із цим слід погодитися, бо будь-які перешкоди у здійсненні власником повноважень щодо свого майна можна позначати як обмеження його права. Хоча складається враження, що припинення права власності в примусовому порядку має іншу правову природу, внаслідок чого як обмеження в повному розумінні цього терміна його позначити не можна. В законодавстві припинення права власності врегульовується також не тільки окремо, а й термін «припинення» вживається поряд із терміном «обмеження». Так у ч. 6 ст. 4 ЗУ «Про власність»¹³⁰ зазначається, що у випадках і в порядку, встановлених законодавчими актами України, діяльність власника може

128 Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть. Вещные права. – М.: Статут, 2002. – 800 с. – С. 534.

129 Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с. – С. 57.

130 Закон України «Про власність» від 07.02.1991 №697-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

бути обмежено чи припинено, або власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами. Тобто, в наведеній статті йдеться про такі напрями звуження обсягу права власності, як: а) його обмеження; б) припинення; в) примусове обмежене користування майном власника іншими особами. Внаслідок цього поняття обмеження та припинення немовби розмежовуються. Гадаємо, що так сталося внаслідок вад законотворчої техніки, які часто спостерігалися у законодавстві початку 90-років ХХ ст. Звертає на себе увагу також те, що в цій самій нормі законодавець припустився й іншої неточності вказівкою на встановлення примусового обмеженого користування майном власника іншими особами як окремого різновиду обмежень права власності. Тобто всі зазначені тут випадки є обмеженнями.

Отже, враховуючи те, що правомочностями власника є володіння, користування та розпоряджання, він може обмежуватися в кожному з них. Тоді обмеженням вільного розпоряджання власником своїм майном і буде примусове припинення його права власності (або вилучення його майна, або викуп тощо).

Це можна пояснити тим, що в таких випадках власник уже не здійснює свої правомочності на власний розсуд, це не залежить цілком від його волі. І важливим при цьому є те, що він унаслідок цього може обмежуватися як у кожному з трьох своїх повноважень, так і в їх комбінаціях (наприклад, у володінні та користуванні), а також у всіх цих правомочностях. Відтак, позбавлення власника можливості розпоряджання майном за своєю волею також слід розглядати не лише як підставу припинення права власності, як то зазвичай розуміється в цивільному праві, а й як обмеження його права. Останнє і полягає в тому, що не власник, а хтось сторонній здійснює цю його правомочність.

Межі та обмеження права власності різняться й за метою їх встановлення та функціями.

Метою меж права власності є охорона прав і законних інтересів усіх інших осіб та суспільства в цілому від недобросовісних дій власника. Ця мета служить забезпеченню належного ставлення і поваги до прав інших і задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту в суспільстві, захисту основ конституційного ладу, охорони довкілля, моральності, недо-

пущенню зловживання правом діями осіб, здійснюваними винятково з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а також використанням цивільних прав із метою обмеження конкуренції і зловживання домінуючим становищем на ринку.

Метою встановлення обмежень є забезпечення конкретних інтересів та прав, виникнення, існування та припинення конкретних правовідносин. Обмеження можуть служити як загальнокорисній меті (наприклад, при встановленні вимог до суб'єкта відносно наслідного йому майна, що є культурною цінністю), так і в інтересах конкретних осіб, наприклад, при встановленні сервітутів.

Важливою характеристикою меж і обмежень права власності є виявлення їхніх функцій. *Функції меж* – це основні напрями впливу правопрписуючих засобів на інтереси і права власників. Ними є:

- правовстановлююча, або регулятивна, функція, спрямована на задоволення інтересів особистості і суспільства, встановлення соціального контролю. Оскільки межі є властивістю самого права власності і невід'ємні від нього, то позначенням у законі меж права воно регулюється як таке;
- мотивуюча функція, котра полягає у впливі загальнообов'язкових приписів на внутрішній світ людини, який формує її інтереси, потреби, волю, виходячи з загальноприйнятих у людстві цінностей;
- виховна функція, безпосередньо пов'язана з мотивуючою, виявляється у формуванні правосвідомості, правової культури, охорони моральності;
- комунікативна функція являє собою певну юридичну інформацію, що надходить із боку законодавця до суб'єкта і підтверджує природну необхідність додержання у своїй поведінці певних меж;
- охоронна функція меж, яка полягає в забезпеченні прав суб'єктів.

Функції обмежень являють собою основні напрями впливу на власників правообмежуючих засобів. Однією з них є правовстановлююча функція, яка на відміну від аналогічної функції меж спрямована на встановлення прав і реалізацію інтересів не власника, а інших осіб відносно прав власника. Серед інших функцій можна назвати функцію соціального контролю, але більш «тверду за ко-

рекцію» порівняно з межами, оскільки обмеження встановлюються заборонами, обов'язками і т. под.; звідси – заборонну і зобов'язуючу функції; мотивуючу функцію, що проявляється у впливі обмежень на внутрішній світ людини.

Встановлення і додержання меж та обмежень права власності мають відповідати загальним засадам цивільного законодавства, таким як дозвільна спрямованість правового регулювання, рівність усіх власників, недоторканність власності, добросовісність, розумність, справедливість тощо.

Принципово важливими є такі *засади меж* права власності: їх установлення в суспільних інтересах; здійснення прав на майно відповідно до його призначення; додержання правил етики ділових взаємовідносин; урахування необхідності охорони довкілля; недопущення монополістичної діяльності й обмеження конкуренції.

Засадами встановлення обмежень права власності є: гармонійне поєднання волі власника (зокрема, свободи договору) і примусів; справедлива компенсація власникові майнових утрат при обмеженні його в правах тощо.

Підстави встановлення меж та обмежень права власності є різними.

Межі права власності можуть визначатися тільки в законі, оскільки лише закон надає позитивне регулювання відносинам власності, в тому числі шляхом окреслення їх дозвільних меж. Передусім це конституційні положення, якими гарантуються непорушність права приватної власності та його здійснення кожним (ст. 41 Конституції України¹³¹). Відповідні норми і принципи цивільного права аналогічні конституційним. Вони детальніше регламентовані у ст. 3, 319 та інших. ЦК України, ст. 6 Житлового кодексу України (далі – ЖК¹³²) щодо використання житлового приміщення лише за призначенням, тобто для проживання в ньому, а не для інших цілей – розміщення в ньому магазину, офісу тощо, а також ст. 10 ЖК України щодо заборони використання житлових будинків і жилих приміщень на шкоду інтересам суспільства та ін. До них належать й інші приписи законів України щодо додержання власником

131 Конституція України від 28.06.1991 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

132 Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.

тих чи інших вимог, наприклад, при будівництві – крім будівельних норм і правил також не завдавати шкоди правам і свободам громадян. Так порушеннями з боку власника буде побудування входу в снос приміщення без відповідних дозволів або хоч і за їх наявності, але з порушенням прав інших осіб, які можуть оскаржити такі дії в суді із доведенням порушення своїх прав. Ними можуть бути як мешканці цього ж будинку, так і інші особи, наприклад, при побудуванні входу на тротуарі, внаслідок чого стримується рух пішоходів. У такому разі оскарженню підлягають не лише протиправні дії власника, а й може визнаватися незаконним акт органу місцевого самоврядування про узгодження будівництва такого входу на підставі ст. 21 ЦК.

Обмеження, на відміну від меж права власності, можуть виникати з договору, судового рішення, актів органів державної влади, влади органів АРК та органів місцевого самоврядування, актів нотаріусів, правопорушень, яких припустився власник.

Виникнення обмежень може пов'язуватися з одним юридичним фактом (наприклад, укладенням договору, набуттям законної сили рішенням суду) або певним юридичним складом (наприклад, недобросовісні та/або протиправні дії власника чи наявність суспільних потреб в обмеженні права власності послугували підставою прийняття органом влади акта, в якому фіксується та конкретизується обмеження права власності).

Тому видається недостатньо обґрунтованою позиція А. А. Манукян із цього приводу, якою визначається як підстава обмежень права власності закон, а підстава обмеження на окремі дії власника – закон та інші нормативно-правові акти¹³³. Крім того, що цим змішуються межі та обмеження права власності, об'єктивне та суб'єктивне право власності, його статика і динаміка (здійснення повноважень), така пропозиція є некоректною, оскільки закон адресований невизначеному колу осіб та може лише передбачати ті юридичні факти, з якими пов'язується встановлення обмежень права власності.

Право власності обмежується в добровільному та примусовому порядку. При добровільному порядку обмеження права власності підставою їх встановлення буде договір, який укладається власником (наприклад, про встановлення сервітуту – глава 32 ЦК). Із

¹³³ Манукян А. А. Ограничения права собственности по законодательству РФ: Автореф. дис.... канд. юрид. наук / 12.00.03. – М., 1997. – 25 с. – С. 7.

метою запобігання правопорушенням право власності обмежується встановленням заборони відчуження майна. Так при укладенні договору довічного утримання та його нотаріальному посвідченні нотаріус накладає заборону на відчуження будинку (квартири) до смерті відчужувача (ст. 754 ЦК, п. 7 ст. 34 ЗУ «Про нотаріат»¹³⁴).

При примусовому порядку підставою обмеження права власності будуть відповідні юридичні склади. Приклади:

- а) встановлення сервітуту в судовому порядку: факт потреби власника земельної ділянки в користуванні чужою земельною ділянкою та рішення суду;
- б) припинення правопорушень: недобросовісні або протиправні дії власника та рішення суду про примусове припинення порушень або навіть самого права власності (наприклад, якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки історії та культури їй загрожує пошкодження або знищення (ст. 352 ЦК);
- в) запобігання правопорушенням: протиправні дії власника та рішення суду про накладення арешту на майно власника;
- г) задоволення суспільного інтересу: факт такого із доведенням його реалізації за рахунок обмежень права власності конкретної особи та рішення суду про примусове припинення права власності шляхом викупу у власника його майна (ст.ст. 350, 351 ЦК).

Отже, право власності обмежується в приватному або суспільному інтересі. Прикладами *обмежень у приватному інтересі* є: 1) встановлення сервітуту на користь конкретної особи, 2) накладення арешту на майно власника або 3) заборони його відчуження. Прикладами *обмежень у суспільному інтересі* є: 1) примусовий викуп у власника його майна (земельної ділянки, об'єктів нерухомості, побудованих на ній, пам'яток історії та культури, 2) зупинення діяльності власника по використанню свого майна (зокрема в підприємницькій діяльності) тощо.

Співвідношення меж та обмежень також спостерігається при розгляді підстав їх установлення. Наприклад, законом установлюються такі *межі права власності*: заборона діяльності, що створює загрозу пам'яткам історії та культури або порушує законодавство у сфері охорони культурної спадщини (п. 19 ст. 1, ст. 30 ЗУ «Про охоро-

¹³⁴ Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

ну культурної спадщини»¹³⁵). *Обмеження ж права власності* матиме місце тоді, коли внаслідок дій або бездіяльності власника пам'ятки історії та культури, який не додержувався загальних приписів, наведених вище, цьому об'єкту загрожує пошкодження або знищення, і тому він по суду примусово викунається у власника (ст. 352 ЦК).

Інший приклад. За ст. 24 ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹³⁶ власник зобов'язується уживати заходів щодо недопущення впродовж доби перевищень рівнів шуму, встановлених санітарними нормами, у визначених у цьому Законі приміщеннях або на територіях (захищених об'єктах), а також власнику забороняється вчинення певних дій – проведення у робочі дні з двадцять першої до восьмої години, а у святкові та неробочі дні – цілодобово ремонтних робіт, що супроводжуються шумом. У нічний час, із двадцять другої до восьмої години на захищених об'єктах забороняються гучний спів і вигуки, користування звуковідтворювальною апаратурою та іншими джерелами побутового шуму, проведення салютів, феєрверків, використання піротехнічних засобів (ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму»¹³⁷; ст. 24 ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» та ін.).

Обмеженнями ж права власності будуть запроваджувані на підставі ст. 42 зазначеного Закону заходи щодо припинення порушення санітарного законодавства, зокрема: а) обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності осіб стосовно об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій, користування плаваючими засобами, рухомих складом і літаками у разі невідповідності їх вимогам санітарних норм; б) тимчасова заборона виробництва, заборона використання та реалізації хімічних речовин, харчових продуктів, технологічного устаткування, будівельних матеріалів, біологічних засобів, товарів народного споживання, джерел іонізуючих випромінювань у разі відсутності їх гігієнічної регламентації

135 Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

136 Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

137 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму» від 03.06.2004 № 1745-IV // Офіц. вісл. України. – 2004. – № 25 (09.07.2004). – Ст. 1633.

та державної реєстрації, а також якщо їх визнано шкідливими для здоров'я людей; в) вилучення з реалізації (конфіскація) небезпечних для здоров'я харчових продуктів, хімічних та радіоактивних речовин, біологічних матеріалів у порядку, що встановлюється законодавством, та ін.

Таким чином, спостерігається безпосередній зв'язок між межами та обмеженнями права власності. Вихід за межі права власності, окреслені в законі, може потягти за собою обмеження власника в здійсненні його правомочностей. При цьому вихід за межі права власності розуміється як зловживання правом.

З приводу категорії «зловживання правом» точиться дискусія, одним із проявів якої є питання щодо розцінення дій, що називаються зловживанням правом. Такі дії М. М. Агарков вважав учинними за межами права¹³⁸, тобто їх носій діє протиправно, а не зловживає правом. Іншими словами, його дії, що називаються зловживанням прав, «вчинені в ньому», як висловлювався М. Й. Бару¹³⁹, адже управомочена особа допускає недозволене використання свого права, але при цьому завжди ззовні спирається на суб'єктивне право.

Отже, бачення зловживання правом у цивілістиці є неоднозначним. Його розуміють і як правомірну, і як неправомірну поведінку. Одні вчені вказували на виключно правомірність здійснення права (М. С. Малєїн¹⁴⁰, М. М. Малєїна¹⁴¹, М. М. Агарков¹⁴², М. В. Самойлова¹⁴³), інші – відзначали неправомірність зловживання правом як діяння (В. М. Грибанов¹⁴⁴, Й. О. Покровський¹⁴⁵, В. А. Рясенцев¹⁴⁶,

138 Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия АН СССР. Отд. экономики и права. – 1946. – № 6. – С. 427–429. – С. 427.

139 Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса // Сов. государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118–122. – С. 118.

140 Малєин Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. – М.: Юрид. лит., 1992. – 192 с. – С. 160.

141 Малєина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2-е изд., испр. и доп. М.: МЗ-Пресс, 2001. – 244 с. – С. 36.

142 Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Избранные труды по гражданскому праву: В 2 т. – М.: АТ «Центр ЮриInfoР», 2002. – Т. 2. – С. 361–385.

143 Самойлова М. В. Право личной собственности граждан в СССР: Автореф. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Л., 1965. – 16 с. – С. 11.

144 Грибанов В. М. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2000. – С. 19–212. – С. 55.

145 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, стереот. – М.: Статут, 2001. – 354 с. – С. 119.

146 Рясенцев В. А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав // Сов. юстиция. – 1962. – № 9. – С. 8–15. – С. 9.

М. І. Бару¹⁴⁷). М. О. Стефанчук визначає зловживання правом як урегульовану нормами права поведінку управомоченої особи щодо здійснення свого суб'єктивного цивільного права, якою було завдано шкоди іншим особам і при цьому належним чином не задоволено власних потреб¹⁴⁸.

Ця проблематика заслуговує на окреме дослідження, але в контексті меж та обмежень права власності можна стверджувати, що ініціює такий ланцюг: «межі права власності» – «зловживання правом» як наслідок їх недодержання; «обмеження власника» як наслідок зловживання ним своїм правом.

Отже, наведене свідчить про те, що власник не може використовувати майно суто на власний розсуд, нехтуючи приписами закону. Цим установлюються межі права власності. Обмежується ж власник у разі порушень цих приписів закону. Тоді йдеться про примусові обмеження. Добровільність обмежень права власності ґрунтується на загальних межах діяти в інтересах інших осіб.

Таким чином:

- 1) окреслення меж та можливість установлення обмежень права власності передбачаються законом, зокрема ч. 7 ст. 319 ЦК та ч. 6 ст. 4 ЗУ «Про власність»¹⁴⁹;
- 2) підставами для встановлення обмежень конкретного власника у своїх правах є як окремі юридичні факти (договір), так і юридичний склад, до якого можуть включатися залежно від ситуації: а) недобросовісні або протиправні дії, що полягають, зокрема, в порушенні ним установлених меж права власності, зловживання правом; б) акти індивідуальної дії (приписи власнику про припинення порушень або про необхідність вилучення його земельної ділянки для суспільних потреб тощо); в) акт нотаріуса (накладення заборони відчуження майна); г) рішення суду (про конфіскацію майна, про викуп пам'яток історії та культури тощо);

147 Бару М. І. О ст. 1 Гражданского кодекса // Сов. государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118–122. – С. 118.

148 Стефанчук М. О. Зловживання правом як новела цивільного законодавства // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Зб. наук. праць. – К.: Ін-т приватного права і підприємництва. АІНУ. – 2004. – С. 101–112. – С. 106.

149 Закон України «Про власність» від 07.02.1991 №697-ХІІ // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

- 3) власник може обмежуватися в здійсненні свого права і для запобігання порушень з його боку. Тобто такі обмеження мають попереджувальний характер. Наприклад:
- для запобігання порушень прав інших осіб власник при здійсненні наміру побудувати або переобладнати будівлю має узгодити ці питання з іншими власниками та додержуватися вимог щодо порядку розпочатку будівництва (ремонтних робіт), передбачених законодавством;
 - законодавством встановлюються заборони відносно неможливості здійснення власником певних дій (висівати на своїй земельній ділянці мак або коноплю, виготовляти на своєму майні певні речі – зброю, наркотичні речовини або зберігати їх у своєму майні – будинку, приміщенні тощо);
 - при здійсненні узгоджених дій власники мають додержуватися приписів законодавства про економічну конкуренцію (ст. 10, 11 ЗУ «Про захист економічної конкуренції»¹⁵⁰) та ін.

Способи встановлення меж та обмежень права власності

Межі та обмеження права власності встановлюються за допомогою різних способів. Оскільки межі встановлюються на рівні закону, слід виходити з поширеного в науці погляду про те, що система правового регулювання суспільних відносин являє собою тріаду, яка включає такі елементи: дозволи, заборони, позитивні зобов'язування. Цим трьом способам правового регулювання відповідають три різновиди регулятивних норм, що розрізняються за характером встановлення ними прав і обов'язків суб'єктів, – норми, що забороняють, уповноважують та зобов'язують. Між тим С. С. Алексєєв¹⁵¹ визначає, що реалізація права має три «форми» – виконання, додержання, використання, внаслідок чого особа повинна додержуватися заборон, виконувати обов'язки та використовувати дозволи.

Іноді визначають такі юридичні способи або прийоми фіксації в законодавстві меж дозволеної волі, як застереження, заборони, виключення¹⁵².

¹⁵⁰ Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

¹⁵¹ Алексєєв С. С. Избранное. – М. : Статут, 2003. – 480 с. – С. 91.

¹⁵² Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 20–42. – С. 29.

Отже, заборони в будь-якому разі є загальновизнаним способом фіксації меж. Що стосується застережень, то вони є немовби акцентами, які робить законодавець, підсилюючи ті чи інші наголоси при відповідному регулюванні (дозвільно-заборонному). Виключення ж становлять певні випадки дозвільно-заборонного прямого регулювання.

Враховуючи наведені загальнотесоретичні засади, аналізуватимемо фіксації у законодавстві меж права власності через відому триаду встановлення заборон, приписів та обов'язків.

Заборони. Як зазначає О. А. Михайленко, під заборонами слід розуміти чинник законодавчого впливу, покликаний змістити за межі правового поля негативні, небажані прояви суспільних відносин, перешкоджаючи їх виникненню в майбутньому, а обмеження права спрямовані на регламентацію позитивних дій, залишених у межах правового простору, за допомогою зобов'язання уповноваженої особи до конкретно визначеної поведінки¹⁵³.

Слід звернути увагу на те, що перелік законодавчо заборонених дій являє собою вказівки на суспільно небажану поведінку. Заборонна норма завжди спрямована на попередження неправомірної реалізації власником свого майна, недопущення з його боку суспільно-небезпечної діяльності.

Заборонами можуть установлюватися як межі здійснення права власності, так і обмеження. Вище вказувалося на такі заборони, як заборона відчуження майна, котра накладається у певних випадках, оформлюється належним чином та підлягає державній реєстрації, наприклад, у випадку передачі майна в іпотеку. Проте не слід змішувати заборони та обмеження, як це іноді трапляється, наприклад, у ст. 15 ЗУ «Про іпотеку», в якій зазначається, що «заборони та обмеження щодо відчуження і цільового використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, встановлені Земельним кодексом України, є чинними при їх іпотеці». Через це поєднано юридичну конструкцію з формою її встановлення в законодавстві.

Заборони – антипод дозволам, що є більш характерним для цивільного права способом регулювання відносин, відтак, і для регулювання права власності. Можна сказати, що дозволи вказують

¹⁵³ Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; наук. кер. О. О. Підпригора. – Запоріжжя, 2003. – 224 с. – С. 97.

на те, що та як може робити суб'єкт. Для них характерно не просте встановлення міри можливої поведінки, а переважно такої міри, яка полягає у можливості виявити свою власну активність, реалізувати свій інтерес. Більш широкий підхід до дозволів¹⁵⁴, розглянутий у єдності з юридичними заборонами, зумовлений тим, що дозвіл має межі та свідчить про допустимість відповідної поведінки.

Постановка питання «дозволене – не дозволене» є дещо категоричною. Тому вірніше поставити питання таким чином: дозволено, але з додержуванням певного порядку. Відповідно до дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання власник дійсно може вчиняти відносно свого майна будь-які дії, але тільки якщо вони не суперечать закону й іншим вимогам (наприклад, моралі, суспільного порядку тощо). Звідси випливає, що критерій для позначення обсягу дозволеної власникові поведінки є свого роду мірилом, оцінкою дій суб'єкта, способами по окресленню меж права власності.

Отже, досить широке розуміння дозволу не може сприйматися без одночасного встановлення свого антипода – заборон або меж для його дії.

Заборони часто формулюються у вигляді приписів. Це установлення певних меж поведінки за допомогою зобов'язуючих і заборонних норм, які установлюють те, як саме повинен діяти суб'єкт. Такі приписи можуть бути у вигляді рекомендацій, викладених як формально окреслена правова поведінка, а також у вигляді індивідуально-конкретної вимоги. Тому приписи можуть бути орієнтирними або жорсткими. Орієнтирними, або «плаваючими», є приписи щодо здійснення власником свого права на свій розсуд, але з урахуванням заборон: вчиняти дії з метою заподіяння шкоди іншій особі; зловживати правом в інших формах; використовувати право власності з метою обмеження конкуренції; зловживати домінуючим становищем на ринку тощо. Жорсткою і чітко визначеною є заборона власнику, визнаному недієздатним або обмежено дієздатним здійснювати своє право на свій розсуд шляхом самотійних дій або передавати окремі правомочності третім особам.

По суті забороною є й призупинення використання певними особами своїх прав або призупинення дії права¹⁵⁵. Призупинення

¹⁵⁴ Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М. : Юрид. лит., 1989. – 286 с. – С. 54.

¹⁵⁵ Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрисг, 2003. – 250 с. – С. 96.

відсуває на подальше реалізацію власником своїх прав. Разом із тим припинення містить примусові елементи з боку контролюючого органу, що тимчасово припиняє існуючі правовідносини, стримуючи тим самим настання можливих суспільно шкідливих наслідків.

Призупинення може виникати як на підставі закону, так і при встановленні прав інших осіб на майно власника (речових або зобов'язальних). Прикладом першого виду призупинення є мораторій, скажімо, на відчуження об'єктів права державної власності (ЗУ «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна»¹⁵⁶). Прикладом другого є передача майна в оренду, внаслідок чого право користування ним уже здійснюватиме орендар, а не власник, який призупиняє здійснення цієї правомочності.

Обов'язки. Заборони близькі до обов'язків, хоча вони є різними правовими категоріями, бо загальноприйнято вважати заборону інструментом нормативно-правового регулювання (тобто категорією об'єктивного права), а обов'язок – елементом змісту суб'єктивного права. Між тим законодавець, уводячи заборону, встановлює обов'язок, тому заборона реалізується за допомогою певних обов'язків. Так обов'язок виконати певні дії прирівнюється до заборони не виконувати дії. Більшість учених, таких як Г.В.Ф. Гегель¹⁵⁷, Г.Ф. Шершеневич¹⁵⁸, Д. Ллойд¹⁵⁹, Ф.В. Тарановський¹⁶⁰, вважали, що юридичний обов'язок є негативним чинником. Наприклад, на думку Г.Ф. Шершеневича, обов'язки – це насамперед усвідомленість про пов'язаність своєї волі. Особа діє не так, як спонукають її інтереси, тому що вважає за необхідне обмежити себе в можливому здійсненні інтересів заради інтересів інших¹⁶¹.

Обов'язки слід розмежовувати на зобов'язування як загальну норму, що діє відносно всіх власників і встановлює обов'язки загального типу, тобто обов'язки абстрактного власника та конк-

¹⁵⁶ Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29.11.2001 № 2864-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 77.

¹⁵⁷ Гегель Г.В.Ф. Философия права: Пер. с нем. / Редакторы и составители Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и прим. В.С. Нерсисянц. - М.: Мысль, 1990. – 265 с. – С. 202.

¹⁵⁸ Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 229.

¹⁵⁹ Ллойд Деннис. Идея права: Пер. с англ. М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев / Науч. ред. Ю.М. Юмашев – М.: ЮГОНА, 2002. – 416 с. – С. 355.

¹⁶⁰ Цит за: Энциклопедия права: Учеб. пособ. / Под ред. М.Х. Хурыз, П.Н. Сергееко. – Кубань: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1995. – 228 с. – С. 111.

¹⁶¹ Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 229.

рестні обов'язки певних осіб. У самій ідеї правової норми вміщено природний підхід стосовно того, що ті, кому вона адресована, у певному розумінні «пов'язані» нею або підкоряються певному зобов'язанню. Саме ця ідея бути пов'язаним, зобов'язаним діяти певним чином (або утримуватись від дій) і лежить в основі терміна «обов'язок»¹⁶². Важливим критерієм є покладання обов'язку на суб'єкта через установлення для нього найзагальніших вимог до правил поведінки. До таких обов'язків належать: не порушувати права і свободи інших осіб, суспільства; враховувати природоохоронні (екологічні) вимоги і заборони тощо.

Адресація обов'язків загальної дії будь-якої правової норми всім без винятків особам притаманна не лише праву та законодавству, а й моралі, релігії або іншим загальноприйнятим у суспільстві умовним правилам поведінки, які так само використовують цю саму термінологію відносно повинності, зобов'язувань і обов'язків. Тим самим ураховується не тільки зовнішній аспект при підпорядкуванні нормам, що покладають відповідні обов'язки, а й внутрішній аспект остільки, оскільки такі особи вважають себе реально пов'язаними цими обов'язками. Значення наведеного з погляду правового обов'язку полягає в тому, що особа має почувати себе зобов'язаною додержуватися правових норм не суто формально, а внаслідок того, що сама правова норма є найважливішою складовою частиною суспільної моралі.

З цього приводу Я. Лазар навіть перебільшував значущість обов'язків, відмічаючи, що у суб'єктів немає прав, вони зобов'язані підкорятися соціальним нормам, виконувати покладені на них соціальні функції¹⁶³. Однак прийнятним є усталене бачення відносин власності, в яких праву власника речі протистоїть обов'язок невизначеної кількості невластників не допускати впливу на річ. Унаслідок цього обов'язки мають не лише всі інші відносно власника, а сам власник уже не має права почувати себе необмеженим хазяїном речі, володіючи при цьому найбільшими правомочностями порівняно з невластниками¹⁶⁴.

162 Ллойд Деннис. Ідея права: Пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев / Науч. ред. Ю. М. Юмашев – М.: ЮГОНА, 2002. – 416 с. – С. 355.

163 Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: Пер. с нем. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с. – С. 46.

164 Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному праву. – М.: Статут, - 1997. – 330 с. – С. 246.

Одночасно виходить, що при встановленні законом такого загального обов'язку відпадає потреба у виникненні правовідносин із конкретними особами. Цей обов'язок, будучи загальним, не має потреби в підтвердженні¹⁶⁵. Проте якщо обов'язок має активний характер (а це спостерігається тоді, коли обов'язок покладається на конкретну особу), він існує в правовідносинах між конкретними особами, елементами яких і є відповідні суб'єктивні права й обов'язки. Це простежується на прикладі обмежень права власності, що встановлюються при вчиненні цивільно-правових правочинів, якими створюються такі обмеження, примушуючи власника до здійснення визначених договором активних дій. Конкретні обов'язки також виникають при встановленні інших речових прав на майно власника, внаслідок чого власник зобов'язується до утримання від здійснення певних дій і допущення стороннього впливу на власне майно¹⁶⁶.

До з'ясування сутності меж та обмежень права власності не можна обійти увагою питання про суб'єктів права власності, його об'єктів та змісту, оскільки ці правові категорії зачіпаються межами та обмеженнями.

У першу чергу необхідно з'ясувати, чиї права мають межі або підлягають обмеженню, тобто *яких суб'єктів* вони стосуються. Межі встановлюються, як правило, відносно всіх власників, з огляду на їхню рівність перед законом. Обмеження прав можуть бути спрямовані проти конкретних осіб або їхніх категорій, груп. Природно, що стосовно кожного суб'єкта діятимуть різні чинники, форми та рівні обмежень.

Торкаючись питання про межі та обмеження відносно *об'єктів* права власності, слід виходити передусім із поняття права власності в об'єктивному розумінні як сукупності норм, що регулюють суспільні відносини щодо: а) порядку набуття права власності, його б) здійснення через правомочності по володінню, користуванню та розпоряджанню, в) припиненню та г) захисту¹⁶⁷. Відтак, право влас-

165 Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М. : Знание, 1953. – 332 с. – С. 35.

166 Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Наук. ксер. О. О. Підпригора. – Запоріжжя, 2003. – 224 с. – С. 104.

167 Цивільне право України: Підручник: В 2 т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с. – С. 304.

ності має межі й унаслідок недопущення розширення його об'єктів або способів їх набуття. Це спостерігається тоді, коли власнику заборонено набувати майно, яке перевищує певні обсяги, або певні види майна, або його вартість. Отже, оскільки право власності регулює відносини по його виникненню та припиненню, то доречно говорити про неможливість набуття окремими особами права власності на ті чи інші об'єкти як межі права власності. Що ж стосується суб'єктивного права власності, тобто такого права, що існує у конкретної особи на конкретний об'єкт, то його обмежень стосовно об'єктів бути не може, інакше особа не стала б їх власником.

Згідно з ч. ч. 2 та 3 ст. 325 ЦК, за загальним правилом, приватні особи (фізичні та юридичні) мають право бути власниками будь-якого майна. Однак цими нормами передбачаються й винятки стосовно окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Тим самим ЦК не виключає можливості встановлення заборон щодо прав приватних осіб мати у власності окреме майно. Ці заборони повинні бути встановлені законом. У даний момент такого закону не існує, а обмеження відносно об'єктів, що можуть мати особи, передбачаються в постанові Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про право власності на окремі види майна»¹⁶⁸, якою встановлено:

- по-перше, перелік видів майна, що не може знаходитись у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій і юридичних осіб інших держав на території України. До такого майна належать бойова і спеціальна воєнна техніка, вибухові речовини, зброя тощо;
- по-друге, зазначеною постановою запроваджується спеціальний порядок придбання права власності громадянами на окремі види майна, такі, як вогнепальна гладкоствольна зброя, що може бути придбана за дозволом органів внутрішніх справ громадянами, які досягли віку 21 років, а нарізна зброя – громадянами, які досягли віку 25 років. Радіоактивні речовини набуваються за дозволом Державного комітету України з ядерної та радіаційної безпеки тощо.

За загальним правилом, склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності приватних осіб, не є обмеженими. Мож-

¹⁶⁸ Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про право власності на окремі види майна» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

ністі таких обмежень стосується лише розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичних та юридичних осіб.

Частина 2 ст. 374 ЦК припускає можливість установлення для іноземців та осіб без громадянства обмежень стосовно земельних ділянок, хоча, за загальним правилом, їм може надаватись земельна ділянка у власність. Навпаки, іноземні юридичні особи можуть перебувати право власності на землю лише у випадках, установлених законом (ч. 3 ст. 374 ЦК). Так ч. 2 ст. 81 ЗК України¹⁶⁹ встановлює право іноземних громадян та осіб без громадянства набувати у власність земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. А ч. 4 ст. 22 ЗК України містить заборону передачі у власність іноземним громадянам, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам земель сільськогосподарського призначення.

Тут можна говорити лише про зміст обмежень права власності, яке існує у відповідних речових правовідносинах, а відтак це стосується обмежень власника в правомочностях та покладення на нього обов'язків. Обмеження в правомочностях не означає позбавлення в них власника взагалі та назавжди. Воно виражається в стисненні суб'єктів при здійсненні цього конкретного суб'єктивного права. При цьому зміст правоздатності не зменшується, оскільки усунення стиснень, викликаних обмеженням, дає змогу суб'єкту права без будь-яких додаткових юридичних фактів у повному обсязі реалізувати конкретне суб'єктивне право. Однак під час існування обмежень права власності вони ззовні можуть виражатися у різних формах і тягнути за собою різні наслідки, що свідчать про ступінь такого стиснення.

Найбільш вагомого стиснення власник зазнає:

- при накладенні на його майно арешту, внаслідок чого у нього майно вилучається і він позбавляється можливості реалізувати всі три свої правомочності;
- внаслідок запровадження притримання як способу забезпечення виконання власником зобов'язань, коли його майном

¹⁶⁹ Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 3-4. — Ст. 27. (або Офіційний вісник України. — 2001. — № 46 (30.11.2001). — Ст. 2038).

правомірно володіє інша особа, а власник не в змозі ним користуватися. При тривалому притриманні майна власник може й позбутися свого права на нього, оскільки володілець вправі порушити питання про визнання за ним права власності на це майно за набувальною давністю (ст. 344 ЦК);

- при таких способах примусового припинення права власності, як націоналізація, реквізиція, конфіскація, примусовий викуп у власника його майна у зв'язку з суспільною необхідністю, а також у разі банкрутства власника. Всі означені обмеження приводять до припинення у особи права власності поза її волею.

Стиснення середнього ступеня можна поділити на три групи:

- 1) при встановленні на його майно таких інших речових прав, як:
 - право на користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) – гл. 33 ЦК України;
 - право на забудову (суперфіцій) – гл. 34 ЦК України;
 - право найму або оренди за відповідними договорами, а також права контрагентів власника за договорами доручення, комісії, управління майном власника.

Як зазначалося, внаслідок встановлення таких прав на майно власника право власності стає практично номінальним¹⁷⁰. Проте навряд чи можна так визначати право власності в цих випадках, адже власник зберігає право розпоряджання своїм майном, на яке інші особи мають речові права (емфітевзис, суперфіцій), або якщо майно передано за договором найму чи оренди. Володіти ж і користуватися ним під час існування цих прав інших осіб він, як правило, не в змозі;

- 2) при заставі (іпотеці) його майна та у випадках накладення на нього заборони відчуження. В цих випадках власник зберігає право володіння і користування своїм майном у повному обсязі, а стискується у можливості розпоряджання ним. Так згідно ч. 3 ст. 586 ЦК власник заставленого майна вправі його заповідати, а відчужувати предмет застави та передавати його в користування іншій особі він може, якщо інше не встановлено договором;

¹⁷⁰ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – Петроград.: Изд. юрид. кн. скл. «Право», 1917. – М.: Госюриздат, 1960. – 240 с. – С. 108.

- 1) при закріпленні власником свого майна за юридичною особою на праві господарського відання або оперативного управління. Зазначені права не врегульовуються ЦК, але піддані регулюванню Господарським кодексом України (далі – ГК)¹⁷¹, при чому стосовно не лише прав юридичних осіб публічного права на майно, закріплене за ними державою, а й юридичних осіб приватного права (ст.ст. 136, 137 ГК)¹⁷².

Нарешті, мінімальним стисненням власника буде:

- встановлення сервітутів на його майно, внаслідок чого він зберігає всі свої правомочності із можливістю їх здійснення, але його розсуд при цьому повинен ураховувати права інших осіб, надані ним сервітутами. Так власник може продати свою квартиру або будинок, в яких проживають члени його сім'ї, але останні зберігають право на проживання в ній (ч. 1 ст. 405 ЦК) й у разі набуття прав на неї іншим власником;
- діяльність власника у спеціальних економічних зонах або в спеціальному режимі інвестиційної діяльності, а також при *правовому режимі спільної власності*, що викликано здійсненням повноважень стосовно спільного майна тільки за спільною згодою всіх співвласників;
- залежно від виду діяльності власника, що вимагає додержання ним відповідних заборон, установлених законодавством (наприклад, заборони для банку мати у власності нерухоме майно загальною вартістю понад 25 відсотків капіталу банку);
- перебування його у корпоративних відносинах як акціонера. Тобто власник акції обмежується різними корпоративними механізмами (наприклад, при укладенні ним правочинів із зацікавленістю, правочинів між пов'язаними особами та ін.).

Обмеження права власності можуть покладати на власника обов'язок не лише що-небудь терпіти або чого-небудь не робити, але і що-небудь робити¹⁷³. Так законом третім особам надається право користування чужим майном, що у свою чергу зобов'язує власника що-небудь терпіти або чого-небудь не робити.

¹⁷¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

¹⁷² Ці проблеми аналізуватимуться в підрозділі 1.4 цього дослідження.

¹⁷³ Дернбург Г. Пандекты. – Т. 1. Ч. 2: Вещное право / Под ред. А. Ф. Мейсндорф. – 6-е изд. испр. – СПб.: Гос. типогр., 1905. – 396 с. – С. 61.

Звідси, незважаючи на спільність таких правових категорій, як межі та обмеження, між ними є й істотні розходження, а саме:

- а) межі права власності полягають у наданні власнику об'єктивним правом можливості робити все, що не шкодить іншому. Це забезпечує іншим членам суспільства здійснення своїх прав власності, які природно та юридично є такими ж самими. Встановлення меж для права власності викликане необхідністю охорони прав і законних інтересів третіх осіб від недобросовісних дій власника, що тягне за собою потребу в позитивному регулюванні відносин власності і контролі за діями власника.

У свою чергу обмеження характерні для суб'єктивного права особи. Вони полягають у стисненні власника в здійсненні його суб'єктивного права на конкретне майно або вилученні у нього певного майна із припиненням прав на нього внаслідок певних обставин. Тобто обмеження спрямовані на зменшення обсягу можливостей власника;

- б) встановлення меж може мати місце лише на рівні закону. Межі, будучи категорією об'єктивного права власності, містяться в нормах, розташованих не лише в книзі III ЦК, а й у розділі II, якщо йдеться про дієздатність фізичної особи, розділі III у разі визначення об'єктів права власності, розділі IV при укладенні правочинів або застосуванні представництва, а також в окремих нормах про зобов'язання. Крім того, оскільки право власності є міжгалузевим інститутом законодавства, то й межі можуть передбачатися в інших галузях законодавства – конкурентному, адміністративному, кримінальному, земельному тощо.

Встановлення меж стосується того, що власник, яким є будь-яка особа, не має права робити. Причому законодавець намічає тільки межі, в яких повинне відбуватися здійснення права¹⁷⁴. Обмеження ж права власності ніколи не припускаються, вони мають бути конкретними і встановлюються як законом, так і іншими нормативно-правовими актами – актами органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування, нотаріуса, а також рішенням суду або договором. Як слушно відзначав К. І. Анненков, будь-які обмеження повинні бути обґрунтовані¹⁷⁵;

174 Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 281.

175 Анненков К. Система русского гражданского права. Т. 2. Права вещные. – СПб: Типография М. М. Стасюлевича, 1900. – 697 с. – С. 356.

- в) і погляду широти категорій, які аналізуються, межі є більш широкою категорією, що включає в себе встановлення загальних заборон і приписів. Обмеження ж – більш вузька, однак і більш конкретна, детальна категорія з установленням заборон і обов'язків;
- г) межі встановлюються для всіх власників, а обмеження мають індивідуальний характер;
- д) межі стосуються підстав виникнення права власності, його об'єктів, порядку реалізації власником своїх правомочностей, а обмеження – лише здійснення власником своїх правомочностей, у тому числі примусового припинення права власності;
- д) наслідком виходу за межі права власності є зловживання правом, яке не можна вважати правопорушенням, оскільки цим не порушується ніче суб'єктивне право. Наслідком нехтування обмеженнями є правопорушення з настанням відповідних наслідків, передбачених законодавством.

1.3. Межі права власності у законодавстві країн континентальної та англо-американської правових систем

Межі права власності як природна і позитивна характеристика його як права передбачені в законодавстві різних країн як континентальної, так і англо-американської правових родин. *Французький* цивільний кодекс установив можливі межі права власності¹⁷⁶, що можуть бути зведені до таких основних груп: 1) у публічних інтересах, до яких відноситься право влади жадати від власника виконання визначених дій у відношенні свого майна, наприклад, щоб він розібрав будинок, що загрожує обвалом; 2) в інтересах сусідів так званим правом сусідства, що полягає у тім, що здійснення власником свого права не повинне порушувати інтересів інших власників; 3) встановлювані договорами або іншими правочинами (за заповітом, унаслідок переходу в спадщину власності, обтяженої сервітутом, та ін.). В основі цих меж лежить або воля власника, або воля тієї особи, від якої виводиться право власності.

Особливістю регулювання речового права у *ФРН* є те, що в самому визначенні права власності закладено межі, що сформульовано

¹⁷⁶ Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Авторское право. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 206 с. – С. 168.

в законодавстві в такий спосіб: «власник речі може, оскільки тому не перешкоджають закон або права третіх осіб, розпоряджатися річчю за своїм розсудом і усувати інших осіб від усякого на неї впливу» (§ 903 Німецького цивільного укладення – ГГУ). Публічні обмеження права власності встановлені в різних сферах (будівництво, охорона навколишнього середовища тощо). Причому ГГУ в набагато більшому ступені, ніж Французький цивільний кодекс, визнає межі права власності «у публічних інтересах». Зокрема, на регулювання речових прав впливає адміністративне законодавство, що встановлює будівельні правила, норми права про охорону навколишнього середовища тощо. Договір передачі права власності на земельну ділянку супроводжується цілим колом умов, що носять публічний характер, такі, як дотримання цільового використання земель сільськогосподарського призначення, дотримання вимог по забудові земельної ділянки, перш за все право громади на придбання відчужуваної ділянки¹⁷⁷.

Право власності окуте повністю публічними обмеженнями, і як вказує Гарольд Дж.Берман, “по всьому Заходу” власність корпорацій, комерційна та промислова власність, включаючи й житло, все більше регулюється адміністративним законодавством, а індивідуальний власник навіть не сміє посадити дерево або зробити пристрій до кухні без урядового дозволу¹⁷⁸.

Наприклад, Інститут права власності є одним з найбільш значимих і найбільш захищуваних у США правових інститутів. Тим не менш, це не виключає підпорядкування його певним правилам на загальну користь, тобто встановленням для нього меж, наприклад, у відношенні строків. Так підставою припинення права власності може служити настання визначеної події. Має обмежений строк право довірчої власності¹⁷⁹, визнається можливість примусового відчуження земельних ділянок на підставі постанов влади штату, якщо це необхідно для діяльності залізничних компаній, корпорацій, що діють в галузі енергетики, водопостачання тощо¹⁸⁰. Пере-

177 Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с. – С. 69.

178 Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с. – С. 49.

179 Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с. – С. 216.

180 Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Авторское право. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 206 с. – С. 177.

додаються державні обмеження економічної свободи. Розвиток ринкової економіки також наклав свій відбиток на установаження певних меж прав власності в інтересах, наприклад, акціонерів і напівки – корпорацій, унаслідок чого власники акцій (акціонери) у визначеній мірі усуваються від своїх прав, а всю повноту влади в корпораціях мають особи, які управляють їхніми справами (менеджери), що є найманими працівниками цієї компанії. На підставі цього західні юристи і соціологи дійшли висновку, що влада керуючих – це «влада без власності»¹⁸¹.

У Цивільному кодексі Квебека (Канада) зафіксовані «обмеження у відношенні вільного розпорядження майном»¹⁸².

В англійському праві поняття права власності визначається тими досить широкими правомочностями, якими володіє управомочена особа у відношенні належного їй майна¹⁸³. Наприклад, власник земельної ділянки вважається також власником усього, що знаходиться під цією ділянкою до центра землі, і всього, що знаходиться над нею до нескінченності. Тому встановлення повітряних ліній було дозволено спеціальним актом парламенту, оскільки за загальним правом будь-який власник міг би заборонити появу літака над своєю ділянкою. У відношенні меж прав власників, зв'язаних із планами міського будівництва, дорожнім будівництвом тощо, англійське законодавство не відрізняється від законодавств інших країн¹⁸⁴.

У Кумай основним актом, що регулює відносини власності, є Загальні положення цивільного права (далі ЗПЦП). Вони містять лише загальні норми про право власності, визначають його як належне власникові у відношенні свого майна право володіння, користування, видобування вигоди і розпоряджання відповідно до закону. Разом із тим ЗПЦП передбачають і такі речові права, як право використання землі й інших природних ресурсів (ст. 80, 81); право господарювання (ст. 82); сервітути (ст. 83)¹⁸⁵. Як відзначається в лі-

181 Власова М. В. Право собственности в России: возникновение, юридическое содержание, пути развития. – М.: МЗ-Пресс, 2002. – 170 с. – С. 70.

182 Гражданский кодекс Квебека / Под редакцией О. М. Козырь, А. А. Маковской – М: СТАТУТ, 1999. – 472 с. – С. 14.

183 Бушев А. Ю., Макарова О. А., Попондопуло В. Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. ред. В. Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с. – С. 172.

184 Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Авторское право. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 206 с. – С. 172.

185 Бушев А. Ю., Макарова О. А., Попондопуло В. Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. ред. В. Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с. – С. 267–268.

тературі, відносини власності, а також речові відносини, що виникають при володінні, користуванні, розпорядженні чужим майном, виявилися в китайському цивільному праві втіленими в нечіткі, неповні правові форми¹⁸⁶.

В Японії право власності регламентоване Цивільним кодексом, відповідно до якого встановлені його межі, що базуються на розумінні суспільного блага. Ці межі встановлюються а) з метою суспільного спокою (прикладом є будівельні стандарти, що вимагають визначених протипожежних заходів. До цієї ж категорії відносяться положення по техніці безпеки, а також законодавство, зв'язане з запобіганням забруднення навколишнього середовища); б) межі, які обумовлюються суспільним характером існування права власності – примусове вилучення майна в публічних інтересах, наприклад, при будівництві шосейних шляхів і залізниць, при роботах, зв'язаних із підтримкою в порядку річок, прокладці ліній електропередачі тощо. У певних межах власники мають терпимо ставитися до дій інших осіб, які реалізують своє право власності у визначених межах. ЦК Японії містить різноманітні правила, що встановлюють права сусідства з урахуванням змін соціального буття і соціального призначення права власності, і при вирішенні конкретних проблем пропонується застосовувати не тільки букву, але і дух цих положень¹⁸⁷.

Досліджуючи проблеми інституту права власності, варто звернути увагу і на правове регулювання в Росії. У цій державі межі права власності передбачаються Конституцією РФ, ст. 36 якої установлює заборону для власника землі завдавати шкоди навколишньому середовищу, порушувати права і законні інтереси інших осіб. Ст. 209 ЦК РФ поширює цю заборону на власників природних ресурсів. При цьому потрібно мати на увазі таке: а) згідно з п. 2 ст. 1 ЦК РФ межі права власності, як і інших цивільних прав, можуть уводитися тільки федеральним законом і лише в тій мірі, у який це необхідно для захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки, захисту життя і здоров'я людей, охорони природи і культурних цінностей; б) серед низки випадків межі права власності мають

186 Гражданское законодательство КНР: Пер с кит. / Серия Современное зарубежное и международное частное право – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – 336 с. – С. 6.

187 Вагацума С., Ариидзumi Т. Гражданское право Японии. В 2-х книгах. Кн. 1. / Пер. с яп. Р. О. Халфиной. – М.: Прогресс, 1983. – 351 с. – С. 179–180.

спеціальний характер, обумовлений особливим правовим режимом майна, що знаходиться у власності. Так згідно зі ст. 129 ЦК РФ окремі об'єкти цивільних прав (земля, надра, зброя тощо) можуть бути цілком або частково вилучені з цивільного обороту. Межі здійснення самого права власності варто відрізнити від обмеження кола дій, що може вчиняти власник (п. 2 ст. 209 ЦК РФ). Зокрема, низка заборон на дії власника випливає із протипожежних, санітарних й інших правил. Так власник, який торгує продовольчими товарами, мусить пройти відповідний медичний огляд, його робоче місце повинне розташовуватися на спеціально обладнаній для цього території тощо. У договорі між власником і особою, яка здійснює володіння або користування його майном, можуть бути передбачені обмеження дій власника. У цьому випадку вони виникають із волі самого власника, котрий, однак, не має права їх порушувати. Особливо часто такі обмеження вводяться в договори, що носять довгостроковий характер (оренди, розвідки і використання надр тощо)¹⁸⁸.

1.4. Види меж і обмежень права власності

Вплив права на поведінку суб'єктів у суспільстві може бути продемонстрований на прикладі встановлення меж і обмежень права власності. Їхня численність вимагає певного впорядкування, що дасть змогу більш докладно їх проаналізувати, а також показати їхню значущість для розуміння здійснення права власності.

Межі права власності можуть бути класифіковані залежно від: 1) розуміння самого права власності як природного і як позитивного права; 2) мети їхнього встановлення – в публічному або приватному інтересі; 3) сфери законодавчого регулювання; 4) юридичної чинності приписів; 5) правового режиму права власності; 6) певних об'єктів права власності; 7) суб'єктів, на яких поширюються ці межі.

Обмеження права власності мають класифікуватися залежно від: 1) джерела, яким вони встановлюються; 2) наявності або відсутності волі власника; 3) юридичної чинності приписів; 4) обсягу можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей; 5) правовідносин, в яких вони реалізуються.

¹⁸⁸ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный). Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Садиков. – М. : Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1997. – 778 с. – С. 417–418.

Класифікація меж права власності

1. З огляду на бачення права власності як природного або позитивного його межі відповідно будуть *природними* або *нормативно-правовими*. Безумовно природним є положення про те, що власність зобов'язує, породжує тягар (власності), пов'язаний із необхідністю несення витрат на утримання, а також із ризиком втрати, загибелі майна. Більш того, як правило, власник прає не піклуватися за своє майно, бо це є його природним відчуттям хазяїна. Також природним є те, що мають обмежуватися в здійсненні права власності недієздатні, малолітні і неповнолітні особи, оскільки вони не можуть повною мірою усвідомлювати значення своїх дій, керувати ними. Природно і те, що власник не може здійснювати відчуження свого майна без участі інших осіб, тобто виходить, що він у певному розумінні обмежується в можливості самостійного здійснення окремих видів розпоряджання. Так власник просто не в змозі реалізувати своє право на відчуження речі, якщо ніхто не виразить бажання її придбати. Право ж на знищення речі або припинення її існування внаслідок її використання (споживчого майна, продуктів харчування, палива тощо), відмову від майна власник здійснює самостійно.

Що стосується меж, установлених позитивним правом, то ними є втілення в правові приписи зазначених природних станів щодо суб'єктів права власності (наприклад, спрямованих на забезпечення неможливості укладення правочинів із недієздатними шляхом визнання цих правочинів нікчемними, поряд із застосуванням механізмів реалізації їх повноважень власника за допомогою представництва), а також урахування інтересів малолітніх, неповнолітніх та непрацездатних дітей при укладенні правочину (ч. 6 ст. 203 ЦК), недопущення недобросовісної конкуренції тощо.

2. З огляду на такий критерій поділу права на приватне і публічне, як інтерес, можна говорити про межі (обмеження) права власності, *встановлені в публічних та приватних інтересах*. Із цього приводу слід указати на те, що, не розмежовуючи взагалі межі та обмеження, перші визначаються через «право участі загального» як обмеження в інтересах усіх і кожного, та «право участі приватного» як обмеження в інтересі одного або кількох визначених осіб¹⁸⁹. Перші засновані на законі, і для цих меж характерним є те, що вони

189 Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. — М: Статут, 2005. — 461 с. — С. 288.

виликають незалежно від волі осіб. Їх називають іще законними обмеженнями. Нескладно помітити, що перші і є межами права власності, а другі – обмеженнями.

Проте чи можна однозначно стверджувати, що межі мають виключно публічну природу, а обмеження – приватну? Деякі автори небезпідставно вважають, що обмеження містять у собі елементи як публічного, так і приватного права¹⁹⁰.

3. Залежно від сфери законодавчого регулювання межі встановлюються як у *публічному*, так і у *приватному праві*, чим забезпечується баланс інтересів власника й інших осіб та досягається співвідношення публічно-правового і приватноправового регулювання відносин власності в цілому. Передусім слід виходити з положень Конституції України щодо меж права власності: його здійснення не повинно порушувати прав інших осіб, наносити збитки довкіллю. Конституція допускає можливість примусового відчуження майна не тільки як санкцію за неправомірну поведінку власника, а й у випадках суспільної необхідності.

Слід урахувувати взаємну дію норм цивільного, адміністративного, митного, податкового, природоресурсового та інших галузей законодавства. Причому цивільне законодавство містить досить незначну кількість норм про межі права власності, навпаки, в публічному законодавстві ці межі численні.

Так якщо основною цивільно-правовою нормою, яка встановлює межі права власності, є ст. 319 ЦК, то можна навести такі приклади меж в інших галузях законодавства:

- пункти «є», «ж», «з» ст. 111 ЗК України, якими встановлюється можливість висування вимог до власника земельної ділянки здійснити будівництво, ремонт або утримання дороги, ділянки дороги; умови додержання природоохоронних вимог або виконання певних робіт; умови надавати право полювання, вилову риби, збирання дикорослих рослин на своїй земельній ділянці в установлений час і в установленому порядку;
- статті 19, 20 ЗУ «Про захист економічної конкуренції»¹⁹¹ щодо заборони неправомірного використання суб'єктом господа-

¹⁹⁰ Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. - 303 с. - С. 117.

¹⁹¹ Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Офіційний вісник України. - 2001. - № 7 (02.03.2001). - Ст. 260.

рювання ринкового становища, дискримінації конкурентів суб'єктами господарювання;

- публічно-правову природу мають також «дозвільні» межі, що виникають між територіальними громадами і суб'єктами, які використовують природні ресурси, що знаходяться в комунальній власності, зокрема, займаються рибальством, полюванням. Зсмія, природні ресурси, що належать до комунальної власності територіальних громад, становлять матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування. Територіальні громади вирішують питання регулювання земельних відносин, установлення дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого самоврядування, до яких належать, наприклад, рибальство і полювання, відповідно до закону. Для одержання права на полювання необхідно виконати низку вимог, таких як обов'язкове одержання відповідного посвідчення, реєстрація знарядь полювання, оплата мита. Рибальство здійснюється переважно як загальне користування об'єктами тваринного світу і, на відміну від полювання, не вимагає подібних юридичних фактів. Надаючи спеціальні дозволи, територіальні громади обмежують себе тим, що «терплять» здійснення права кого-небудь, хто використовує їхню власність для риболовлі, полювання;
- обмеження щодо розпорядження корпоративними правами держави встановлені у ст. 11 ЗУ «Про управління об'єктами державної власності»¹⁹², який визначає правові основи та особливості управління об'єктами державної власності;
- численні зобов'язуючі норми, що стосуються права власності, містяться в податковому законодавстві. Однак за загальним розумінням вони не можуть бути прилічені до меж права власності, оскільки сплата податків, мита, різних зборів, пов'язаних із майном, не має нічого спільного з межами, бо вони встановлюються з метою забезпечення дохідної частини відповідного бюджету. У той же час у них закладено обмежувальні засади, оскільки чим більше податків обтяжує майно власника, тим менше можливості залишається в нього для задоволення своїх потреб або забезпечення розширеного товарного виробництва.

192 Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V// www.rada.gov.ua

Тим самим справляється вплив на цивільні відносини власності, що саме по собі є окремою проблемою співвідношення приватних і публічних правовідносин^{193, 194}.

Крім того, слід зважити на такі межі права власності, що виникли із приписів податкового законодавства, як неможливість здійснення власником своїх прав на грошові кошти, що зберігаються в банках або на дивіденди (що нараховані та підлягають виплаті) до сплати податків (ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про цінні папери і фондову біржу»; п. 7.8.7 ЗУ «Про оподаткування прибутку підприємств»^{195, 196}) та ін.

4. Залежно від юридичної чинності приписів можуть бути: а) загальнообов'язкові та рекомендаційні межі права власності, б) правові та неправові.

Загальнообов'язкові межі встановлені Конституцією, законами, що встановлюють обов'язок суб'єкта здійснювати певні правомірні дії. Внутрішній аспект обов'язковості приписів полягає в тому, що особа, усвідомлюючи силу примусу, наслідків його недодержання, а також типовість, поширеність, практичну доцільність певних правил, додержується них у своїй поведінці. Зовнішній аспект обов'язковості зумовлюється такими чинниками впливу на психіку особистості, як стимулювання, переконання і примус.

Рекомендаційні межі¹⁹⁷, наприклад, містяться в Принципах корпоративного управління, затверджених рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11 грудня 2003 р. № 571¹⁹⁸. Вони не мають обов'язкового характеру, але внаслідок своєї доцільності і відповідності загальним правовим вимогам використовуються на практиці. В них на підставі загальноприйнятих

193 Спасибо-Фатєєва І. В. До питання співвідношення корпоративного і цивільного права // Вісник інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 6. – С. 27–29. – С. 29.

194 Спасибо-Фатєєва І. В. Власність як категорія цивільного і податкового права // Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління. 36. статей. – Х.: Вид. Дім «Райдер», 2002. – 172 с. – С. 125–130. – С. 125.

195 Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 № 1201-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 508.

196 Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 № 334/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.

197 Цит за: Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / За ред. М. В. Цыка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с. – С. 4.

198 Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.12.2003 р. № 571 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» // Юридичний вісник України. – 2004. – № 19. – Стр. 15 (додаток).

міжнародних стандартів корпоративного управління та з урахуванням національних особливостей і досвіду викладаються принципи та рекомендації, необхідні для удосконалення практики корпоративного управління в Україні. Вони мають рекомендаційний характер та розраховані на добровільне застосування. Головним стимулом щодо їх додержання товариствами є економічна доцільність та об'єктивно існуючі вимоги ринку щодо залучення інвестицій.

Поділ меж права власності на *правові* та *неправові* зумовлений розбіжностями між правом та законодавством, що іноді проявляється в законотворчих помилках, які впливають на межі права власності. Отже, правовими будуть такі встановлені законом межі права власності, які ґрунтуються на принципах права, а неправовими – ті, що зумовлені законотворчими помилками або умисними діями законодавця, які не відповідають загальноправовим засадам законотворчої діяльності, не ґрунтуються на правовій природі певних відносин і внаслідок цього тягнуть за собою негативні наслідки для суб'єктів. Із метою недопущення таких випадків законодавцеві треба встановити розумну систему правових меж, які, в свою чергу, будуть основоположними для визначення обмежень права власності. Насамперед це стосується підзаконних нормативних актів, у яких іноді фіксується фактичне звуження кола правових можливостей власника порівняно з передбаченими в законі.

5. Залежно від правового режиму права власності його межі можуть Установлюватися для всіх власників або для тих, майно яких перебуває у *відповідному правовому режимі*.

Так мають місце межі у звичайному правовому режимі власності й особливому правовому режимі, викликаному тими чи іншими умовами.

Особливий режим притаманний межам права власності фізичних і юридичних осіб:

- а) залежно від виду діяльності;
- б) діючих у спеціальних економічних зонах або в спеціальному режимі інвестиційної діяльності;
- в) при неплатоспроможності і банкрутстві;
- г) встановлювані конкурентним і корпоративним законодавством;
- г) при режимі спільної власності.

А. Так межі права власності осіб можуть бути викликані тими чи іншими *видами або сферами діяльності осіб*. У зв'язку з тим, що

підприємницька діяльність вимагає не тільки правової регламентації, а й усебічної охорони з погляду як забезпечення умов для її здійснення і розвитку, так і охорони від порушень прав інших осіб, встановлено певні правила щодо ліцензування підприємницької діяльності, стандартизації та сертифікації продукції, робіт і послуг згідно із законами України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»¹⁹⁹, «Про стандартизацію»²⁰⁰, Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію»²⁰¹. За загальноприйнятим підходом установленням зазначених вимог відбувається регулювання відповідної діяльності осіб. Одночасно такі вимоги являють собою межі права власності суб'єктів щодо використання свого майна у підприємницькій діяльності з дотриманням установлених умов (ч. 2 ст. 320 ЦК). Відтак, вони не вільні у здійсненні на свій розсуд власних правомочностей, бо підпадають під жорсткий контроль із боку відповідних органів. Ці межі права власності, беззаперечно, мають публічний характер, що впливає з самого розуміння ліцензування, стандартизації та сертифікації.

Мають місце межі права власності, викликані тими чи іншими видами або сферами діяльності юридичних осіб, наприклад, установлені для банків, інвестиційних фондів, страхових компаній.

Для комерційних банків межі права власності, зокрема, такі:

- заборони для спеціалізованих банків (за винятком ощадного) залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку, тобто тим самим установлюється межа розширення обсягу їх власності;
- заборони для банку мати у власності нерухоме майно загальною вартістю понад 25 відсотків капіталу банку, за певними виключеннями, що стосуються приміщень банків (ст. 4 ЗУ «Про банки і банківську діяльність»²⁰²) та ін.

Діяльність інвестиційних фондів згідно із ЗУ «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фон-

199 Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

200 Закон України «Про стандартизацію» від 17.05.2001 № 2408-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

201 Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10.05.1993 № 4693 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 27. — Ст. 289.

202 Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2001. — № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5-6. — Ст. 30.

ди)»²⁰³ також відбувається зі встановленням певних меж для них як власників. Це стосується обов'язкового збереження їх активів у депозитарію, заборони створювати ними будь-які спеціальні і резервні фонди²⁰⁴ та інші обмеження, передбачені ст. 12 зазначеного Закону.

Межі права власності юридичних осіб можуть установлюватися і стосовно *розподілу ними прибутку*, наприклад, коли йдеться про виплату дивідендів в АТ, що можливо лише за наявності певних умов: прибуткової роботи товариства і прийняття про це рішення загальними зборами акціонерів (ст. 158 ЦК України, ст. 41 ЗУ «Про господарські товариства»²⁰⁵). Обмежує законодавство і строки їхньої виплати, оскільки це можливо, за загальним правилом, за результатами роботи за рік.

Б. Межі права власності юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність у вільній економічній зоні (далі – ВЕЗ) згідно із ЗУ «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон»²⁰⁶ або зоні спеціального режиму інвестиційної діяльності, наприклад, відповідно до ЗУ «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова»²⁰⁷, зумовлені специфікою режиму відповідної території. Вони пов'язані з умовами ведення діяльності, встановлюваними у таких зонах, у тому числі стосуються використання і розпоряджання майном осіб, які працюють за встановленими правилами. При цьому в загальному розумінні умови їхньої діяльності, у тому числі при здійсненні права власності, передбачені в законодавстві, сприймаються як пільги. Однак одночасно надання цих пільг зумовлено певними вимогами, що закладені в самих цих пільгах, які і являють собою межі прав тих суб'єктів, котрі користуються цими пільгами. Наприклад, пільги передбачаються для суб'єктів підприємницької діяльності, що

203 Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03.2001 № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

204 Вінник О. М. Інвестиційне право: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 264 с. – С. 230.

205 Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

206 Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.01.1992 № 2673-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.

207 Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11.05.2000 № 1714-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 32. – Ст. 259.

реалізують на території міста Харкова інвестиційні проекти, схвалені Радою з питань спеціального режиму інвестиційної діяльності. Проте ці суб'єкти двічі пов'язані зобов'язаннями — зі своїми контрагентами та з Радою з питань спеціального режиму інвестиційної діяльності, невиконання або неналежне виконання яких тягне за собою для них удвічі негативні наслідки. Це стосується й нецільового використання ними устаткування, обладнання та комплектуючих до них, часткового або повного відчуження інвестиції протягом звітного періоду тощо.

В. Особливий режим майна встановлюється тоді, коли особа не в змозі задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані зі здійсненням нею підприємницької діяльності, внаслідок чого її може бути визнано *банкрутом* у порядку, передбаченому ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»²⁰⁸. За наявності підстав неплатоспроможності та порушення про це справи в господарському суді особа обмежується у вільному користуванні та розпоряджанні своїм майном шляхом призначення розпорядника майна, санаторів, ліквідаторів, до повноважень яких входять узгодження численних питань, пов'язаних зі здійсненням повноважень власника. Такий суб'єкт (власник) опиняється й під контролем з боку комітету кредиторів та господарського суду.

Г. Установлює цілий спектр меж і законодавство з економічної конкуренції. З огляду на суперечності, що виникають між монополізмом і конкуренцією, і небезпеку монополізму для розвитку ринкової економіки існує об'єктивна необхідність його обмеження, тобто обмеження певної діяльності, розцінюваної як монополна. Проте саме по собі монополне становище того чи іншого підприємця ще не є порушенням конкурентного законодавства. З метою запобігання зловживанням можливостями, що надаються монополістові, законодавчо передбачаються межі використання їх майна як власників, зокрема встановленням заборони розподілу ринків; впливом державного регулювання обсягу ринку виробництва та інші засоби, що стримують їх монополістичні тенденції як пануючого на ринку власника. Ці та інші напрями меж їх прав передбачені законами України «Про захист

208 Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 31. — Ст. 440 (або Офіц. вісн. України. — 1999. — № 33 (03.09.99). — Ст. 1699).

економічної конкуренції»²⁰⁹, «Про Антимонопольний комітет України»²¹⁰, «Про захист від недобросовісної конкуренції»²¹¹. За порушення зазначених вимог суб'єкт несе відповідальність, у результаті якої вилучається їх товар, випущений з неправомірно використаним позначенням виробів іншого суб'єкта, тощо²¹². Відповідно ці заходи вже будуть обмеженнями їх права власності.

Судова практика свідчить про поширеність спорів, пов'язаних з захистом від недобросовісної конкуренції, яка знаходить свій прояв, зокрема, у вигляді нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище. Про таке позначається, наприклад, у справі, розглянутій Харківським апеляційним господарським судом за позовом АТ «Сумиобленерго» до Сумського обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України про визнання постанови про порушення ним антимонопольного законодавства та стягнення штрафу недійсним. Ці порушення мали місце у вигляді нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у не вигідне становище, що призвело до встановлення монопольної ціни на електричну енергію²¹³. Цим самим відповідач як власник не має права при розпоряджанні своїм майном вільно та виключно на власний розсуд визначати умови договору, зокрема по визначенню ціни, оскільки його становище на ринку як монополіста без установлення законом меж щодо здійснення його права власності приведе до зловживання ним своїм правом.

Корпоративні правовідносини накладають неминучий відбиток і на право власності. Законодавець дедалі жорсткіше підходить до регулювання обліку акцій, їхнього обороту, визначення питань, обов'язкових для розгляду загальними зборами акціонерів, що є їх виключною компетенцією. Це викликано необхідністю встановлення гарантування для акціонера додержання його прав і можливості їхньої реалізації. Таким чином, установлюються межі здійснення

209 Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

210 Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.

211 Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36 (03.09.96). – Ст. 164.

212 Правовое и организационно-экономическое регулирование хозяйственной деятельности: Моногр. / Рук. автор. кол. Л. А. Жук. – К.: Кондор, 2002. – 316 с. – С. 276.

213 Архів Харківського апеляційного господарського суду. Справа № 1378-8/157.

права власності як на акції, так і на майно АТ. Ці межі зумовлені неможливістю допущення зловживання правами осіб, які мають більшу кількість акцій і від яких у корпоративній залежності перебувають інші акціонери. Однак такі межі не можуть бути і не виправдано вузькими, що не дасть змогу акціонерам здійснити ті або інші свої права на власний розсуд. Необхідно встановити межі і враховувати публічно-правові інтереси, без яких здійснення прав може привести до «негативної волі» з руйнівними для товариства наслідками²¹⁴.

Г. Межі, викликані *правовим режимом спільної власності*, пов'язані з необхідністю вирішення співвласниками питань стосовно повноважень щодо спільного майна тільки за взаємною згодою (ч. 1 ст. 358 ЦК). Така умова сама по собі є стримуючим механізмом реалізації кожним зі співвласників своїх прав. Найбільш очевидними є межі права власності на майно (грошові кошти), одержані (зароблені) одним із подружжя, яке при цьому за самою нормою закону підпадає під межі щодо можливості придбання саме ним права приватної власності на результати своєї праці. Це положення встановлюється на користь іншої особи – іншого з подружжя (ч. 3 ст. 368 ЦК). Інакше кажучи, замість одержання всього така особа одержує лише його частину. Отже, у розглянутому ракурсі спостерігається деяка «суперечлива погодженість», що вбачається в гармонійному поєднанні в праві власності чоловіка і жінки придбання нових можливостей із певними межами для кожного з них порівняно з режимом приватної власності²¹⁵.

6. Межі права власності можуть стосуватися й певних *об'єктів*. Так у ч. 2 ст. 325 ЦК зазначається, що законом можуть встановлюватися окремі види майна, яке не може належати фізичним і юридичним особам на праві приватної власності. Згідно зі ст. 324 ЦК не можуть перебувати у власності приватних осіб об'єкти права власності українського народу (земля, надра, повітряний простір тощо), що не виключає можливості придбання в приватну власність земельної ділянки (ст.ст. 32, 33, 35 ЗК України та ін.)²¹⁶: Переліком № 1 до постанови Верховної Ради України від 17 червня

214 Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – №3. – С. 58–66. – С. 63–66.

215 Розгон О. В. Ограничения права собственности супругов // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України. – 2002. – Вип. 63. – С. 122–132. – С. 122.

216 Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27 (або Офіц. вісн. України. – 2001. – № 46 (30.11.2001). – Ст. 2038).

1992 р. «Про право власності на окремі види майна»²¹⁷ визначається майно, яке не може знаходитися у власності приватних фізичних та юридичних осіб. У власності держави може бути будь-яке майно, незалежно від того, чи надано воно природою або створено працею людини. Однак застосування концептуального підходу до обсягу державного майна, відповідно до якого у власності держави повинно знаходитися лише майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток, вимагає його скорочення. Територіальні громади мають майно для забезпечення їхньої життєдіяльності. Так згідно зі ст. 142 Конституції України це рухоме і нерухоме майно, доходи місцевого бюджету, земля, природні ресурси, житловий фонд, об'єкти житлово-комунального господарства, майно установ освіти, медицини, культури, а також інше майно, необхідне для забезпечення економічного і соціального розвитку відповідної території.

7. Залежно від *суб'єктів* права власності, на яких поширюються межі, останні можуть установлюватися для всіх власників або для окремих їх категорій. До останніх слід віднести суб'єктів підприємницької діяльності, на яких поширюються вимоги щодо недопущення недобросовісної конкуренції.

Якщо меж права власності суб'єктів у статичі право не висуває, то в динаміці – навпаки. Законодавчо встановлено заборони здійснення своїми діями прав особою, яка повинна при цьому мати достатній обсяг дієздатності. Отже, межі свого права визначаються межами цивільної дієздатності суб'єктів цивільного права. Причому всяке суб'єктивне право може бути реалізовано лише тим суб'єктом, який має потрібний обсяг цивільної дієздатності²¹⁸. Досить чіткі вимоги висуваються законодавцем і до представників осіб, які не мають достатнього обсягу дієздатності.

Межі за суб'єктним складом встановлюються і залежно від громадянства особи. Так законом встановлено, що іноземні громадяни, особи без громадянства користуються тими самими правами і свободами, а також несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, за винятком випадків, установлених Конституцією України, законами, міжнародними договорами України.

217 Постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. «Про право власності на окремі види майна» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

218 Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. – Изд. 2-е, стереот. – М.: Статут, 2001. – 411 с. – С. 48.

Також усякого роду межі встановлюються для вітчизняних та іноземних юридичних осіб і публічних утворень. Межі права власності юридичних осіб України передбачені залежно від їхнього виду (юридичні особи публічного і приватного права). Значення такого поділу стає зрозумілим, якщо врахувати, що діяльність юридичних осіб публічного права повинна відповідати загальнодержавним інтересам, чим і зумовлюється специфіка їхнього правового регулювання²¹⁹. Незважаючи на те що в ЦК України передбачена загальна правоздатність юридичних осіб приватного права (ст. 91), однак окремими законами встановлено обмеження для певних видів юридичних осіб, наприклад страхових компаній, банків та ін., що, безумовно, позначається на їхніх правах як власників. Обмежуватися юридичні особи можуть у правоздатності і за рішенням суду.

Спостерігаються й численні межі права власності тих чи інших видів юридичних осіб, що стосуються заборони розподіляти кошти після ліквідації між учасниками, членами, засновниками (для об'єднань громадян – ч. 5 ст. 21 ЗУ «Про об'єднання громадян»²²⁰) та ін.

Для іноземних осіб, незважаючи на надання їм національного режиму, встановлюються (або можуть передбачатися) особливі межі їхніх прав на території України. Так агент дипломатичного представництва не повинен займатися в державі персбування професійною або комерційною діяльністю з метою особистої вигоди.

Що стосується іноземних держав, то їхня участь у відносинах власності також обмежується недопустимістю мати на території України об'єкти, передбачені в Переліку № 1 до постанови Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про право власності на окремі види майна»²²¹. Те саме стосується меж права власності міжнародних організацій.

Отже, межі права власності мають забезпечувати:

- 1) охорону довкілля, додержання принципів моралі, охорону прав і законних інтересів інших осіб, захист інтересів держави і суспільства²²²;

219 Гражданское право: Учебник: В 2 кн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 5-е изд., перер. и доп. – М.: ИБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. – Т. 1. – 632 с. – С. 144.

220 Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.92 № 2461-ХІІ (2461-12) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 505.

221 Постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. «Про право власності на окремі види майна» // Відом. Верхов. Ради. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

222 Безсмертна Н. В. Межі здійснення права приватної власності в Україні: /Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К, 2001. – 211 с. – С. 116–117.

- 2) свободу конкуренції між підприємцями, захищаючи споживачів від проявів недобросовісної конкуренції і монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності²²³;
- 3) ефективне використання прав самими власниками та ін.

Класифікація обмежень права власності.

1. Залежно від джерела, яким установлюються обмеження, вони можуть міститися в *актах органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актах нотаріуса, договорах та судових актах.*

Як і межі, встановлення обмежень може передбачатися як публічно-правовими, так і приватноправовими актами.

Прикладом публічних обмежень є можливість видання актів про примусове позбавлення права власності на певне майно, що врегульовується *митним законодавством* (ст.ст. 322, 336, 348 Митного кодексу України (далі – МК))²²⁴, якими вони встановлюються як санкції за видачу без дозволу митного органу України або втрату предметів, що знаходяться під митним контролем; за порушення зобов'язання про зворотнє ввезення предметів, вивезених за кордон; за порушення ввезення майна з метою транзиту через територію України; за переміщення предметів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю та ін. (ст.ст. 53, 331, 332, 334, 348, 352, 353 МК та ін.). Публічним обмеженням є також арешт майна власника (наприклад, згідно зі ст. 9 ЗУ «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»²²⁵, ст. 12 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»²²⁶ та ін.).

Яскравим прикладом обмежень власника інструментом публічного права є податкова застава, що не дає змогу використовувати майно власником за своїм розсудом, урегульована зазначе-

223 Правовое и организационно-экономическое регулирование хозяйственной деятельности: Монография / Рук. автор. кол. Л. А. Жук. – К.: Кондор, 2002. – 316 с. – С. 276.

224 Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV (1344–15) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 31. – Ст. 1444.

225 Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 № 2181-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 7. – Ст. 259.

226 Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440 (або Офіц. вісн. України. – 1999. – № 33 (03.09.99). – Ст. 1699).

ним Законом. Унаслідок її встановлення на підставі податкового повідомлення або податкової вимоги податкового органу власник не має права на свій розсуд розпоряджатися заставленим майном, тобто податкові процедури, визначені цим Законом, застосовуються безпосередньо до об'єктів такої власності, які підпадають під податкову заставу та підлягають продажу за правилами, визначеними цим Законом. Згідно з п. 8.6.1 указанного Закону платник податків, активи якого перебувають у податковій заставі, має право вільно розпоряджатися ними лише за письмовим узгодженням із податковим органом при: а) купівлі чи продажу, інших видах відчуження або оренди (лізингу) нерухомого та рухомого майна, майнових чи немайнових прав, за винятком майна, майнових та немайнових прав, що використовується у підприємницькій діяльності платника податків (інших видах діяльності, які за умовами оподаткування прирівнюються до підприємницької), а саме готової продукції, товарів і товарних запасів, робіт та послуг за кошти за цінами, що не є меншими за звичайні; б) використанні об'єктів нерухомого чи рухомого майна, майнових чи немайнових прав, а також коштів для здійснення прямих чи портфельних інвестицій, а також цінних паперів, що засвідчують відносини боргу, надання гарантій, поручительств, уступлення вимоги та переведення боргу, виплату дивідендів, розміщення депозитів або надання кредитів; в) ліквідації об'єктів нерухомого або рухомого майна, за винятком їх ліквідації внаслідок обставин непереборної дії (форс-мажорних обставин) або відповідно до рішень органів державного управління.

Деякі положення Закону «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» щодо податкової застави визнані неконституційними. Так положення абзацу другого пп. 8.2.1 п. 8.2 ст. 8 встановлює, що право податкової застави виникає в разі неподання або несвоєчасного подання платником податків податкової декларації — з першого робочого дня, наступного за останнім днем строку, встановленого законом про відповідний податок, збір (обов'язковий платіж) для подання такої податкової декларації, а пп. 8.2.2 п. 8.2 ст. 8 у частині поширення права податкової застави на будь-які види активів платника податків без врахування суми його податкового боргу. За

Рішенням Конституційного Суду²²⁷ ці положення визнані такими, що не відповідають Конституції України, що дає можливість припустити те, що це недолік публічних обмежень права власності.

Актами нотаріуса встановлюється таке обмеження права власності, як заборона відчуження майна. *Договором* установлюються сервітuti, емфітевзис, суперфіцій, які обмежують право власності. Договірний характер мають обмеження, що випливають із договорів найму, оренди, комісії, управління майном, довічного утримання. *Судовим рішенням* також можуть установлюватися сервітuti, а також на його підставі припиняється право власності внаслідок конфіскації майна, примусового викупу земельної ділянки у зв'язку з суспільною необхідністю. Власник обмежується у вільному здійсненні своїх правомочностей ухвалами та постановами господарського суду про призначення розпорядника майна боржника, керуючого санацією, про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури (ст.ст. 13, 17, 23 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

2. Пов'язаною з попередньою є класифікація обмежень на *примусові* (нормативно-правові та судові обмеження) та *добровільні* (договірні) залежно від наявності або відсутності волі власника. Примусові обмеження виникають на підставі актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, актів нотаріуса, судових актів. *Добровільні* обмеження власник установлює для себе в результаті своїх вольових дій, наприклад, у випадку передачі належного майна особі за договором найму (оренди), комісії, управління майном, довічного утримання. На договірному рівні встановлюються обмеження з огляду на волю власника, який усвідомлює, що, передаючи майно у володіння, користування і розпоряджання іншим особам, він тим самим обмежує сферу власного розсуду в реалізації своїх правомочностей.

Обмеження права власності особи, яка набула майно за договором довічного утримання, полягають в обов'язку власника майна довічно забезпечувати відчужувачеві утримання і догляд. Закон установлює певні правові обмеження щодо прав власника відносно майна, яке є предметом позначеного договору. Так набувач не

²²⁷ Рішення Конституційного Суду України по справі № 1-9/2005 від 24.03.2005 № 2-рн/2005 //: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://rada.gov.ua/17-10-2006>. – Заголовок з екрана.

має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, змінювати майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати відносно його договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого договору. На таке майно не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача. Втрата (знищення) майна, що було передано набувачеві, не є підставою для припинення або зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем (ст.ст. 749, 750, 754 ЦК).

3. Обмеження, як і межі права власності, також можна поділити на *правові* та *неправові*. Як уже зазначалося, обмеження мають ґрунтуватися на межах права власності. Для виваженості їх установлення потрібні детальна правова регламентація підстав, умов, механізму їх установлення, чітка вказівка повноважень державних органів і посадових осіб, що наділені правом установлення обмежувачих власників засобів. Унаслідок цього правовими визнаються не будь-які обмеження права власності (у тому числі ті, що виникли за волевиявленням самого власника, тобто добровільні обмеження), оскільки в противному разі створюється погроза обмеження право-ї дієздатності особи або є ймовірність неправового обмеження права власності на інших підставах²²⁸.

Неправові обмеження – це обмеження, зумовлені незаконними діями державних органів, органів АРК і органів місцевого самоврядування, які не відповідають закону. В такому разі власник може вимагати адекватного захисту свого права, наприклад, шляхом пред'явлення позову про визнання незаконним акта органу державної влади, органу АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 393 ЦК). Особливо гостро така необхідність виникає у сфері податкового, земельного, підприємницького права, де спостерігається зайва «зрегульованість», домінують відверто обмежувачі режими, що не сприяє розвитку правової активності громадян, змушує шукати обхідні (найчастіше неправомірні) способи задоволення своїх інтересів²²⁹.

Як неправові можна охарактеризувати ті фактичні обмеження права власності, які виникають унаслідок тих чи інших порушень

228 Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 250 с. – С. 150.

229 Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 20-42. – С. 31.

із боку інших осіб. Прикладом цього може слугувати становище власника квартири в побудованому будинку, який не в змозі використовувати її (ремонтувати, проживати), оскільки будинок формально був оформлений як зданий в експлуатацію, але з певними недоліками та з відсутністю повного комплексу супутніх послуг (водо-, електро-, газопостачання, система опалення тощо). Це може статися з вини як будівельної організації, так і власників інших квартир у цьому будинку, що не здійснюють дій, які надади б можливості щодо централізованого підключення до надання комунальних послуг.

Стосовно наведеного важливим є питання про *межу самих обмежень*, установлених на таких різних рівнях. Очевидно, слід говорити про те, що необхідність уведення законодавчих критеріїв обмежень права власності, а переліку обмежень у законі бути не може внаслідок постійного розвитку відносин та необхідності їх регулювання. Сама Конституція – це спосіб обмеження держави, державної влади, у тому числі як власника. З цієї позиції і можна розглядати й окремі підходи до меж права власності, що у ній закладені. Права і свободи можуть мати межі тільки встановлені законом із метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів громадян²³⁰. Одночасно Конституція визначає межі розсуду законодавця і, як наслідок, судової і виконавчої влади, встановлюючи критерії для меж і обмежень, оскільки вони повинні бути виправдані природою відносин, що складаються.

4. *Обмеження права власності щодо обсягу можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей* мають місце як унаслідок установлення самих правомочностей власника, так і при їхньому здійсненні як стиснення суб'єктів права власності²³¹.

Сам по собі факт установлення в ЦК правомочностей по володінню, користуванню і розпоряджанню вже свідчить про певне обмеження права власності. Одним із проявів обмежень за змістом є так зване *розщеплення* права власності на один і той самий об'єкт, унаслідок чого право власності вже не забезпечує власни-

230 Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 20–42. – С. 24.

231 Манукян А.А. Ограничения права собственности по законодательству РФ: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. 12.00.03. – М., 1997. – 25 с. – С. 13.

кові всю повноту влади над річчю²³², наприклад при встановленні довірчої власності.

Подібне обмеження демонструється введенням у законодавство України чужої йому конструкції права довірчої власності. При його встановленні власник зазнаватиме ще більше обмежень. Довірчий власник здобуває фактично повне право власності, з одночасною фактичною втратою цього правового титулу номінальним власником, який передає належне йому на праві власності майно для досягнення конкретно встановлених цілей в інтересах певних осіб. Оскільки неможливо навести вичерпний перелік правомочностей довірчого власника, обмеження суб'єктивного права довірчої власності можуть бути окреслені за допомогою заборон на здійснення тих або інших дій довірчого власника щодо майна, яке йому передане. Цим зумовлюється необхідність чіткого регулювання відносин довірчої власності і контролю за діями довірчого власника. Обмеження не виключають окремі правомочності зі змісту права довірчої власності, а «здавлюють», стримують довірчого власника в здійсненні суб'єктивного права з метою забезпечення прав і охоронюваних законом інтересів вигодонабувачів і суспільства в цілому²³³.

Встановлення режиму довірчої власності спричиняє й обмеження прав власника, який передає своє майно у довірчу власність іншій особі. Незважаючи на відсутність у праві України тих засад, які породили право довірчої власності в англо-американському праві, що має витoki у праві справедливості, це право нині врегульоване в ЦК. Як вірно зазначають науковці, цій конструкції у нас заважає традиційний дуалістичний поділ цивільних правовідносин на речові та зобов'язальні²³⁴. Внаслідок цього унеможливується однозначна відповідь на питання, в чому полягає різниця між повноваженнями управителя майна та довірчого власника в цілому, зокрема в аспекті обмеження цими повноваженнями прав власника.

На своєрідне розщеплення права власності можна вказати і при укладенні договорів, наприклад оренди або найму, внаслідок чого

232 Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному праву. – М. : Статут, 1997. – 330 с. – С. 65.

233 Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 250 с. – С. 151.

234 Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту ЦК. – К. : Істина, 2004. – С. 646. Автор: Спасибо-Фатсєва І. В.

орендареві (наймачеві) переходять правомочності по володінню і користуванню, а власник залишає за собою право на розпоряджання предметом договору. Крім того, до набувача майна, що перебуває в оренді (наймі) разом із майном, на яке він набув право власності, переходять і обтяження терпіти використання його майна орендарем (наймачем).

Обмеження, пов'язані з розпоряджанням власником своїм майном, як правило, зводяться до примусового відчуження об'єктів його права. Причому розпоряджання здійснюється або цілком у суспільних інтересах, або оскільки цього вимагає певна ситуація.

5. *Обмеження права власності залежно від правовідносин*, в яких вони реалізуються, можуть класифікуватися на речові, договірні та корпоративні. Оскільки цьому питанню присвячено другий розділ цієї монографії, тут немає потреби детально розкривати цю проблематику.

Розділ 2

Речові, договірні та корпоративні обмеження права власності

2.1. Межі та обмеження права власності, обумовлені речовими правовідносинами

У підрозділі 1.1 роботи наведені класифікації меж та обмежень права власності за різними правовими підставами. З метою всеаспектного аналізу цих категорій провадитимемо їх дослідження в залежності від виникнення відповідних правовідносин, в яких перебуває власник. Такий критерій надасть змогу врахувати всі тонкощі меж та обмежень в їхніх численних проявах, зазначених у наведених класифікаціях, оскільки лише перебування у певних правовідносинах фіксує стан тих чи інших можливостей власника стосовно свого майна.

Зі встановленням на майно власника іншого речового права виникають обмеження права власності (речові обмеження). Надамо їх аналіз за такими напрямками: 1) визначення переліку інших речових прав; 2) їх загальної характеристики; 3) розгляду кожного з інших речових прав.

Перелік інших речових прав, на відміну від зобов'язальних, передбачено безпосередньо законом (ст. 396 ЦК), який до них відносить: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Проте це не свідчить, що їх перелік є вичерпним, оскільки в ч. 2 ст. 395 ЦК вказується на можливість установлення законом й інших їх видів. Однак, як слушно відмічається в літературі, на свій розсуд особи не мають права встановлювати нові різновиди речових прав, на відміну від учасника зобов'язальних правовідносин, який може вступати в правочини і не передбачені законом²³⁵.

235 Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. – М: Юринформцентр, 1997. – 448 с. – С. 253.

Права на чужі речі традиційно піддавалися різній теоретичній систематизації. Так І. А. Покровський виділяв три основні *групи таких прав*: 1) права користування чужими речами (сервітут, право забудови і емфітевзис); 2) права на одержання відомої цінності з чужої речі (заставне право); 3) права на придбання відомої речі (право переважної купівлі і деякі види сервітутів, що передбачали придбання права власності на плоди від використовуваного майна)²³⁶.

Що стосується сучасних досліджень інших речових прав, то, наприклад, Є. Барінова до них відносить як поійменовані в законі як речові (сервітуту та інші), так і не поійменовані як такі у законі: право користування житловим приміщенням членами родини його власника; оренда; найм житлового приміщення; безоплатне користування (позичка); всяке інше користування чужим майном²³⁷. Отже, до наведеного переліку не ввійшли право заставоутримувача на предмет застави і право управителя чужим майном (або, як часто вживають, термін «довірчого управителя») відносно майна, переданого в управління.

Л. Щенникова, крім того, як «особливе речове право», що має всі риси такого (право слідування, абсолютний захист) і обтяжує майно, розглядає заставу²³⁸.

О. О. Підпригора²³⁹, В. Л. Яроцький, М. В. Домашенко²⁴⁰ вказують на заставу та притримання, які є речовими способами забезпечення виконання зобов'язань, унаслідок чого за цими способами у заставодержателя та кредитора, який притримував річ боржника, виникають певні права на чужу річ. Відтак, право заставодержателя на предмет застави вони вважають речовим правом^{241, 242}.

В. Л. Яроцький та М. В. Домашенко²⁴³ вказують також на речову природу прав господарського відання, оперативного управління та оперативного використання майна (ст.ст. 136–138 ГК).

236 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – Изд. 3-е, стерот. М.: Статут, 2001. – 354 с. – С. 210.

237 Барінова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – № 7. – С. 38–47. – С. 40.

238 Щенникова Л. В. Вещные права в России. – М.: БЕК, 1996. – 200 с. – С. 195.

239 Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Кн. 1 / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 720 с. – С. 479.

240 Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Т. 1 / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибко-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с. – С. 358.

241 Кассо Л. А. Понятие о залоге в современном праве. – М.: Статут, 1999. – 288 с. – С. 90.

242 Васильковский Е. В. Учебник гражданского права. – Вып. 2: Вещное право. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Мартынова Н. К., 1896. – 190 с. – С. 180.

243 Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Т. 1 / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибко-Фатєєвої, В. Л. Яроцького – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с. – С. 358.

Виникають і такі складні ситуації, коли право власності обмежується подвійно, наприклад, коли встановлюється сервітут на житловий будинок, зданий власником у найм за договором²⁴⁴.

Отже, виникнення низки суб'єктивних прав інших осіб (таких, як сервітут, емфітевзис тощо) стосовно майна власника одночасно обмежує право власності останнього. Тому такі права й дістали назву «права на чужу річ (майно)», тобто права на річ, що належить іншій особі на праві власності. В подальшому терміни «інші речові права» та «права на чужу річ (майно)» будемо вживати як тотожні.

В той же час у науковій літературі обґрунтовано підхід, відповідно до якого права на чужу річ не є обмеженнями права власності. Такий підхід зустрічаємо в роботах Д. І. Мейера²⁴⁵, Г. Ф. Шершеневича²⁴⁶. На неприпустимість змішування обмежень і прав інших осіб на річ власника вказував В. І. Сінайський. За його зауваженням, обмеження права власності, хоча дають можливість третім особам здійснювати так чи інакше своє панування над річчю власника, але це панування не є їхнім цивільним правом, їхнім майном²⁴⁷.

Утім, така позиція є суперечливою і не відповідає повною мірою сутності відносин, що складаються внаслідок виникнення на майно власника прав інших осіб. Це наочно демонструється й подальшими розсудами того ж Д. М. Мейера, який слушно зазначав, що в деяких випадках користування чужою річчю є настільки істотним для особи, що воно немовби необхідне для доповнення її права власності²⁴⁸. Д. М. Мейеру вторить І. А. Покровський, який настільки надає значення іншим речовим правам, що вказує на те, що одним правом власності може задовольнитися лише найпримітивніший економічний побут²⁴⁹. Ю. С. Гамбаров звертав увагу й на інший бік співвідношення обмежень права власності з самим цим правом, указуючи, що вони не лише його обмежують, а й консервують та охороняють, завдяки чому власник набуває можливості різ-

244 Барінова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – №8. – С. 28–39. – С. 37.

245 Мейер Д. И. Русское гражданское право (в 2 ч. Часть 2). По испр. и доп. 8-му изд., 1902. – М.: Статут, 1997. – 455с. – С. 22–23.

246 Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 230.

247 Синайский В. И. Русское гражданское право. М.: Статут, 2002. – 638 с. – С. 208.

248 Мейер Д. И. Русское гражданское право (в 2 ч. Часть 2). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. – М.: Статут, 1997. – 455с. – С. 171.

249 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – Петроград: Изд. Юрил. кн. кл. «Право», 1917. – М: Госюриздат, 1960. – 240 с. – С. 197–198.

нобічного впливу на свою річ і завдяки цьому ж уникає можливості продажу її тоді, коли б він мусив неминуче його здійснити²⁵⁰. У публікаціях останніх років висловлено точку зору про можливість обмеження права власності тільки речовими правами²⁵¹.

Відтак, право на чужу річ поповнює можливості його суб'єкта (носія іншого речового права на річ власника) з одночасним зменшенням можливостей власника щодо вільного, на свій розсуд володіння, користування та розпоряджання своєю річчю. Тому права на чужі речі є окремими правами, що включаються до складу майна відповідних суб'єктів, яким вони належать. Це означає, що такі суб'єкти можуть указувати, що до складу їхнього майна входять як певні речі, так і права на чужі речі (наприклад, сервітути, емфітевзис, суперфіцій). І це не суперечить, а навпаки, відповідає поняттю майна як речей, майнових прав та майнових обов'язків.

Отже, слід зазначити таке. По-перше, за ЦК перелік інших речових прав не є вичерпним. Але є і принцип вичерпного кола речових прав – суб'єкти можуть мати лише ті права, які передбачені нормами закону тієї чи іншої держави, тобто речові права договорами (додатково) встановлюватись не можуть. Перелік речових прав міститься як у ЦК, так і в інших законах України. Згідно зі ст. 4 ЦК, актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України. Так, наприклад, відносини у сфері підприємництва регулюються ЦК та ГК, тут мається на увазі співвідношення основного (ЦК) і звичайного (ГК) актів цивільного законодавства.

По-друге, інші речові права, зазначені у Розділі II Книги третьої ЦК, іменуються правами на чуже майно, чим підкреслюється їхній вплив на обмеження права власності. Іноді їх називають й обмеженими речовими правами²⁵². Однак цей наголос робиться задля вказівки на їх обмеженість порівняно з правом власності. По-третє, крім позначених у ст. 395 ЦК, існують й інші види речових прав, але вони мають визначатися лише на рівні закону. По-четверте, інші речові права поділяються на ті, що прямо позначені як такі

250 Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т. I. Часть общая: Учебник. – СПб.: – Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – 780 с. – С. 326.

251 Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с. – С. 198.

252 Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Т. 1 / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиби-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 480 с. – С. 357–362.

в законі (володіння, сервітуту, емфітевзис, суперфіцій), так і такі, відносно яких у законі безпосередньо не вказується на їх речовий характер, але він виводиться з їхньої юридичної природи. Це застава, притримання, які відносили до речових прав як дореволюційні (І. А. Покровський та ін.), так і відносять сучасні (О. О. Підопригора, Л. Щенникова та ін.) правники. По-п'яте, речова природа вбачається й у суто договірних правах (право орендаря, наймача) на кшталт права застави та притримання. Однак це твердження має досить суперечливий характер і характеристику зазначених прав доцільніше навести у наступному підрозділі, де містяться договірні обмеження права власності. По-шосте, всі із зазначених прав у тому чи іншому ступені обмежують право власності і розглядатимуться саме в такому їх ракурсі. По-сьоме, права господарського відання, оперативного управління та оперативного використання майна в цій роботі не аналізуватимуться, оскільки вони залишаються за межами цивілістичної спеціалізації.

Призначення іншого речового права полягає у його встановленні для забезпечення можливості уповноваженої особі користуватися чужою річчю. Внаслідок цього виникає право на чужу річ, яке є правом речовим, і користування річчю є здійсненням цього права²⁵³. Інші речові права (за винятком застави, якщо її все-такі віднести до таких) устанавлюються для того, щоб надати особі можливість використовувати властивості речі, право власності на яку належить іншій особі (тобто користуватися чужою річчю). У користуванні річчю і полягає сенс існування всіх речових прав. Якщо у праві власності користування становить лише одну з доступних його власникові правомочностей, то, виходячи з найменувань видів прав на чуже майно, передбачених ЦК, яким вони поділяються на право володіння та права користування чужим майном, зміст останніх має вичерпуватися користуванням. Однак це далеко не так.

По-перше, поділ прав на чужі речі на право володіння чужим майном та права користування чужим майном (сервітуту, емфітевзис, суперфіцій) є умовним, оскільки володіння чужим майном не виключає й користування ним. Тобто у разі, коли особа фактично володіє майном, вона не лише його тримає у себе, а й користується ним, якщо це не заборонено. Так згідно зі ст. 344 ЦК особа, яка

253 Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. Ч. 2. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. — М.: Статут, 1997. — 455 с. — С. 433.

добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує добросовісно, відкрито, безперервно володіти ним протягом встановленого законом строку, безумовно, може й користуватися ним, а не лише його тримати у себе (або просто володіти ним).

По-друге, права користування чужим майном припускають і володіння ним. У противному разі здійснення користування було б неможливим унаслідок безпосередньої пов'язаності прав володіння та користування між собою. Перше є умовою здійснення другого.

По-третє, якщо виходити з того, що право на заставлене майно також має речову природу, то його носій (заставодержатель) не має права ним користуватися, а його право на чужу річ зводиться до права на розпоряджання нею при настанні відповідних умов.

Загальна характеристика інших речових прав має розпочинатися з аналізу правовідносин, в яких ці права реалізуються.

Внаслідок існування двох речових прав – права власності та іншого речового права – мають місце два види правовідносин. Ці правовідносини формально є різними і відокремленими, але одночасно й пов'язаними між собою. Ця пов'язаність може бути охарактеризована таким чином.

По-перше, у відсутність права власності на певне майно неможливе встановлення іншого речового права на це саме майно. Тобто інше речове право на майно є вторинним, залежним від права власності, без якого воно не існує. Якщо відсутнє (в тому числі припинено) право власності на річ, то неможливо встановити або зберегти на неї обмежене речове право (наприклад відносно безхазяйного майна)²⁵⁴.

По-друге, пов'язаність цих прав полягає також у слідуванні права на чужу річ за правом власності. *Право слідування* є невід'ємною характеристикою іншого речового права, що за загальним правилом не припиняє своєї дії (обмеження права власності) у зв'язку зі зміною власника обтяженої речі, а слідує за нею²⁵⁵. При переході права власності на майно від однієї особи до іншої до останньої переходить й обмеження цього права власності іншим речовим правом. Тобто інше речове право зберігається при переході речі до

254 Исафилов И. Правовая природа вещных прав на жилые помещения // Хозяйство и право. – 1999. – № 2. – С. 91–96. – С. 92–93.

255 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – Изд. 3-е, стереот. – М.: Статут, 2001. – 354 с. – С. 7.

нового власника, а всі обмеження права власності мають значення і повинні бути враховані новим власником. Збереження інших речових прав, яке спостерігається навіть у разі зміни власника відповідного майна (інакше кажучи, збереження обтяжень права власності), свідчить про те, що ці права завжди сліднують за майном, а не за особою. Так за договором купівлі-продажу продавець зобов'язаний передати товар вільним від прав третіх осіб на нього. Виняток становить випадок, коли покупець погодився прийняти майно, обтяжене правами третіх осіб. Невиконання продавцем обов'язку поінформувати покупця про такі права дає іншій стороні можливість вимагати зменшення ціни придбаного майна або розірвання договору купівлі-продажу. Як відзначав Г. Ф. Шершеневич, у сервітуті право користування чужою річчю пов'язується з останньою, а не із суб'єктом права власності, а тому до кого б і за яким би правовичном річ не перейшла, ця обставина не впливає на силу сервітуту²⁵⁶. Тим самим права на чуже майно обмежують власника цього майна, який позбавляється можливостей вільного користування ним (але, як правило, зберігає можливості розпоряджання, наприклад, відчуження на підставі договорів купівлі-продажу, міни, дарування).

По-третє, праву особи, на користь якої встановлене обмеження права власності, кореспондує обов'язок власника його додержуватися. Саме цим обов'язком і обмежується право власності.

Речові обмеження можуть мати різне правове походження, однак у будь-якому разі вони мають речову природу, бо зумовлені наявністю інших речових прав, хоча б і встановлених договором. Так сервітути можуть установлюватися договором, законом, заповітом або рішенням суду (ч. 1 ст. 402 ЦК). Якщо сервітут установлено договором, то між власником майна та іншою особою виникають договірні правовідносини, метою яких є виникнення речового права – сервітуту. Адже незалежно від наявності або відсутності договірних відносин між власником та іншою особою в останньої виникає не зобов'язальне право користування майном, а речове. Те саме стосується емфітевзису та суперфіцію, які взагалі можуть установлюватися лише на підставі договору (ч. 1 ст. 407) або ще й заповіту (ч. 1 ст. 413 ЦК).

На відміну від цих видів обмежень права власності внаслідок укладення інших договорів (наприклад, найму, оренди, управління

чужим майном тощо) усталеним є погляд, відповідно до якого речових прав на чуже майно не виникає, хоча власник зазнає обмежень і в цьому разі. Однак такі обмеження мають зобов'язальну природу. Тобто орендар земельної ділянки не має речового права на неї, його право має зобов'язальний характер. І у цьому його правове становище принципово відрізняється від емфітевти, який має речове право, хоча воно також полягає у користуванні чужою земельною ділянкою.

Проміжне становище між договірними та речовими обмеженнями права власності посідає іпотека, котра, незважаючи на своє розуміння як існуючої в зобов'язальних правовідносинах із відповідним законодавчим регулюванням (ст.ст. 1, 11–14, 16 ЗУ «Про заставу»²⁵⁷, статті 1, 3, 9 ЗУ «Про іпотеку»²⁵⁸), тим не менш породжує у заставодержателя речове право на предмет застави. При цьому правовідносини при іпотеці стають схожими з тими, що складаються у разі встановлення на підставі договору інших речових прав (сервітуту, емфітевзису, суперфіцію). Тобто договір породжує встановлення не лише зобов'язальних правовідносин між сторонами, які його уклали, а й речових.

Таким чином, простежується співвідношення договірних підстав установаження зазначених обмежень права власності (при сервітуті, емфітевзисі, суперфіції, заставі) та речової природи прав, які виникають унаслідок укладення цих договорів та обмежують власника у його правах. Цим демонструється відсутність чітких та однозначних підстав для розмежування речових і зобов'язальних правовідносин, що є одним із випадків проникання речових елементів у зобов'язальні правовідносини²⁵⁹. У зв'язку з цим багатьма вченими, серед яких О. С. Іоффе²⁶⁰, Д. М. Генкін²⁶¹, визначено процес зближення речових і зобов'язальних правовідносин, що взаємно проникають. Причому елементи правового режиму зобов'язальних

257 Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

258 Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313 (або Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1362).

259 Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 1997. – 682 с. – С. 225, 227.

260 Иоффе О. С. Советское гражданское право. Общая часть. Право собственности. Общее учение об ограничениях: Курс лекций. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, – 1958. – 511 с. – С. 75

261 Генкин Д. М. Право собственности в СССР. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 223 с. – С. 34.

правовідносин включаються в речові не рідше, ніж зобов'язальні проникають у речові²⁶².

Визначальним із цього приводу, на наш погляд, є висловлення М.М. Агаркова щодо різниці саме правовідносин (речових і зобов'язальних), а не правових інститутів²⁶³.

Г.Ф. Шершеневич указував, що обмеження права власності – це «право участі часткової» як доказ можливості таких обмежень за допомогою договору²⁶⁴. Проте йдеться не про договірні форми обмеження, які виключає так зване «право сусідства» (заборона на прибудову до стіни чужого будинку, заборона підіймати воду загатами тощо). Тобто договір може обмежити право власності тільки тоді якщо він привів до виникнення речового права (наприклад, сервітуту). Отже, в даних випадках право власності обмежується вже не договором, а законом, і такі обмеження мають силу для всіх власників, незалежно від того, укладали вони договір чи набули сервітут чи інше речове право на інших підставах.

Інші речові права, на думку Є.А. Суханова, надають законну можливість одній особі в тому або іншому відношенні використовувати річ, що належить іншій особі, тобто чужу, причому в принципі незалежно від згоди (волі) її власника. Остання обставина є одним із критеріїв, що дають змогу провести відмежування речових прав від зобов'язальних (договірних), тому що використання чужої речі за домовленістю з її власником, наприклад за договором оренди, не вимагає визнання за користувачем речового права²⁶⁵.

Є.А. Суханов слушно відзначає, що речові відносини виникають не тільки з волі їхніх учасників. Дійсно, інші речові права можуть установлюватися двома способами: з волі власника і поза його волею²⁶⁶. Видається, що число інших речових прав, установлюваних поза волею власника, тобто тих, котрі власник зобов'язаний надавати відносно свого майна іншій особі, безумовно, має бути

262 Ефимова Л.Г. О соотношении вещных и обязательственных прав // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 35–44. – С. 39.

263 Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М.: Юрид. лит., 1940. – 192 с. – С. 31–32.

264 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с. – С. 180.

265 Суханов Е.А. Понятие и виды ограниченных вещных прав // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 4. – С. 3–36. – С. 5.

266 Цит за: Баринова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – № 8. – С. 28–39. – С. 33.

обмежено законом, а носіям цих речових прав вони повинні надаватися лише в тому обсязі, який абсолютно необхідний для здійснення цілей, заради яких зазначене право встановлено.

В ракурсі характеристики обмежень звертає на себе увагу подвійний підхід до характеристики і значення інших речових прав. З одного боку, ці права самі по собі є вужчими порівняно з правом власності, їх часто називають «обмеженими речовими правами». Цей термін указує на їхню *обмеженість* як речових прав порівняно з правом власності і тим самим на їхній похідний від цього основного речового права характер. Ця обставина становить одну з *найважливіших характеристик* усякого обмеженого речового права, що, будучи похідним і залежним від права власності, не може існувати у відриві від цього права, крім нього.

З цього, зокрема, випливає неможливість існування будь-якого обмеженого речового права на безхазяйну річ, яка не має власника. Також про це свідчить і те, що вони не можуть бути самостійним предметом купівлі-продажу без пов'язаності з правом на річ, щодо якої вони встановлюються, або в який-небудь інший спосіб передаватися особам, котрі не є власниками майна. Так, сервітут, встановлений задля використання чужої земельної ділянки, не може існувати у відсутність самої земельної ділянки.

З другого боку, інші речові права обтяжують і в цьому відношенні обмежують і саме право власності. Нсвищадково в цьому розумінні вони називаються «*речовими обтяженнями*», оскільки у відомому змісті немов би «обтяжують» конкретну річ (а точніше, право власності на неї), певним чином звужуючи наявні у власника можливості.

Більше того, суб'єкти інших речових прав можуть удаватися до їх захисту від неправомірних посягань будь-яких третіх осіб, включаючи і власника речі, відносно якої встановлено ці права. У разі припинення інших речових прав право власності «відновлюється» у первісному обсязі без яких-небудь додаткових умов, у чому виявляється, як говорили ще дореволюційні юристи, «еластичність», пружність права власності^{267, 268}.

267 Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. Ч. 2. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. – М.: Статут. 1997. – 455с. – С. 265.

268 Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с. – С. 137.

Отже, інші речові права, які у певних межах є необхідними і корисними, одночасно несуть у собі небезпеку для права власності, тому що нерідко істотно зв'язують, обтяжують власника (обмежують його господарське панування над річчю) на досить тривалий, а іноді на необмежений строк. Як зазначав І. А. Покровський, істинною ціною, якою купується кожне подібне право на чужу річ, є урізане, морально й економічно підірване право власності. А тому такі обмеження («обтяження») власності допускаються законом лише за наявності особливих підстав, і їхні конкретні види безпосередньо визначаються законодавством, тоді як приватна автономія може виявлятися лише у їх виборі²⁶⁹.

Таким чином, під *іншим речовим правом* як речовим видом обмежень права власності слід розуміти право його носія в тому або іншому обмеженому, точно визначеному законом відношенні використовувати чуже, як правило, нерухоме майно у своїх інтересах без участі його власника (у тому числі і поза його волею).

Виникнення іншого речового права є закріпленням останнього за певним суб'єктом, породжуючи при цьому абсолютні правовідносини, в яких цьому суб'єктові протистоїть необмежене коло пасивно зобов'язаних осіб. Саме ці абсолютні правовідносини визначають *causa possessionis* останнього.

Між тим однозначного бачення інших речових прав як абсолютних не існує. Такий підхід заперечується, наприклад, О. С. Йоффе, який зважає на те, що абсолютний характер права є відображенням абсолютної повноти «своєї влади», яка належить уповноваженому. Саме тому, що повнота «своєї влади» відсутня у праві забудови (суперфіцію) й у праві застави, на протилежному полюсі цих видів правовідносин з'являється конкретна фігура, певний суб'єкт. Ця обставина породжує залежність іншого речового права від права власності і свідчить про те, що ні заставне право, ні право забудови не є абсолютними правами²⁷⁰. Річ належить власникові, і тільки йому може належати в її відношенні вся повнота влади, а носієві інших речових прав надається панування над річчю лише у певному відношенні (користування). Тому в такої особи відсутня влада над річчю в цілому.

269 Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. 3-е изд, стереот. - М. : Статут, 2001. - 354 с. - С. 210.

270 Иоффе О. С. Гражданское право: Избранные труды. - М. : Статут, 2000. - 687 с. - С. 616-617.

«Неповна власність», тобто право власності, обтяжене речовими правами або іншими обмеженнями, як відзначав В. М. Хвостов, не втрачає свого значення загального панування над річчю, порівняно з яким усі інші права на ту саму річ установлюють тільки часткове панування. Зумовлена цим положенням властивість власності стягати назад усі відняті у власника правомочності, лише тільки припиниться підстава, що змушувала позбавляти його якої-небудь із них, є ще одним свідченням неможливості зведення права власності до суми окремих правомочностей²⁷¹.

Із цими розсудами слід повністю погодитися і ще раз підкреслити, що ані права на чужі речі, ані навіть право власності не є абсолютними в тому розумінні, про яке, зокрема, говорить О. С. Йоффе. Втім, будь-яке право реалізується у відповідних правовідносинах, які звичайно поділяються на абсолютні та відносні. Виникає певна суперечність між тим, що право, яке не можна однозначно віднести до абсолютних, існує в абсолютних правовідносинах. Однак оскільки абсолютними визначаються правовідносини між управомоченою особою і всіма іншими пасивно зобов'язаними особами, то як таку управомочену особу можна вбачати не лише власника, а й суб'єкта іншого речового права, якому протистоять усі інші пасивно зобов'язані особи, включаючи власника.

Проте існування абсолютних правовідносин не виключає й існування відносних правовідносин, смислове навантаження яких полягає виключно у встановленні сполучної ланки між правом власності й іншим речовим правом.

Таким чином, одна підстава (будь то закон, рішення суду, односторонній акт власника, договір тощо) породжує двоє різних правовідносин із різним суб'єктним складом:

абсолютних між управомоченою особою – суб'єктом іншого речового права і всіма іншими пасивно зобов'язаними особами;

відносних між управомоченою особою і власником.

Співвідношення інших речових прав і права власності виявляє досить непростий ступінь їх взаємовпливу. Будучи за самою своєю природою обмеженими (порівняно з правом власності), інші речові права, у свою чергу, обмежують право власності. Сам носій цих прав уже буде управомоченою особою, а власник – зобов'язаною.

271 Хвостов В. М. Система римського права: Учебник. – М.: Спарк, 1996. – 310 с. – С. 225, 299.

Власник усувається від реалізації своєї влади у сфері, що віддана пануванню носія іншого речового права, тобто «вся повнота влади» власника зганяється в цій частині повнотою влади управомоченого. Влада власника, таким чином, придушується владою носія іншого речового права рівно в тому ступені, в якому ця влада надана останньому²⁷². Власник має повноту «своєї влади» лише в межах, окреслених законом, так само як і носій іншого речового права має повноту своєї влади в межах того права, яке йому надане відносно речі власника.

Така подвійна їх природа, у свою чергу, дає змогу охарактеризувати наступну специфіку правових зв'язків:

- а) ці відносини виникають із приводу однієї і тієї ж речі;
- б) у цих відносинах беруть участь ті ж самі особи – визначені та невизначені. Визначеними особами є власник та носій іншого речового права, а невизначеними – всі треті особи;
- в) власник у цих відносинах стає не управомоченою, а зобов'язаною особою. У відносних правовідносинах (між власником та носієм іншого речового права) він зобов'язаний як учинити певні дії (наприклад, передати річ для користування емфітевту), так і утримуватися від певних дій (не заважати суб'єкту сервітутного права його здійснювати). Іноді власник учиняє активні дії не внаслідок припису цього для нього законом, а виключно у своїх інтересах. Наприклад, коли він сам зацікавлений налагодити проїзд чи прохід через свою земельну ділянку;
- г) унаслідок наведеного носій іншого речового права (як управомочена особа) бере участь в обох цих правовідносинах, одні з яких речові (абсолютні), а другі – зобов'язальні (відносні). Зміст перших правовідносин складають речове право управомоченої особи і кореспондуючий йому обов'язок усіх інших осіб, а зміст других – взаємні права й обов'язки управомоченого (суб'єкта іншого речового права) і власника речі²⁷³.

Таким чином, ознаками, які властиві речовим правам, є: юридичний зв'язок (відношення) з річчю, що підкоряє річ пануванню управомоченого; інтерес управомоченого, який задовольняється його власними діями, без посередництва інших осіб; на всіх інших

272 Иоффе О. С. Гражданское право: Избранные труды. – М. : Статут, 2000. – 687 с. – С. 95.

273 Барінова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – № 7. – С. 38–47. – С. 42.

осіб законом покладається обов'язок не перешкоджати управомоченому в здійсненні його права.

Розглянемо більш детально кожне з інших речових прав.

Володіння як окреме речове право визначають як таке суб'єктивне право, у складі якого правомочність володіння має стабільний, безстроковий і самостійний характер²⁷⁴. Цим підкреслюється значущість володіння. Одночасно вона полягає і в можливості існування володіння самого по собі, так і поєднано з користуванням, або з розпоряджанням, або з останніми двома правомочностями. Внаслідок цього володіння має суперечливу природу, бо воно хоч і називається окремим суб'єктивним правом, але практично завжди є ширшим, ніж це виходить з його найменування. Складнощі його характеристики підсилює небезспірне правове регулювання у ЦК.

Згідно з ч. 2 ст. 397 та ст. 398 ЦК володінням визнається:

- як фактичне тримання чужого майна, тобто без будь-яких правових підстав для цього, так і
- тримання чужого майна на підставі договору з його власником або особою, якій воно було передано власником, а також
- тримання чужого майна на інших підставах, установлених законом.

З огляду на ці статті, володіння може бути правомірним та неправомірним, законним та незаконним; існують фактичне володіння та право володіння.

Правомірним є володіння, коли особа володіє чужим майном і вважає його своїм (наприклад, добросовісний набувач), або знає, що у неї поки що немає прав на це майно, але вона має намір їх набути (з таких підстав, як набувальна давність, знахідка). Неправомірним є незаконне володіння та володіння особою майном без додержання приписів закону, наприклад, приховування чужого майна з метою набуття права власності на нього за набувальною давністю. У ч. 3 ст. 397 ЦК передбачається презумпція правомірності володіння майном.

Законним є володіння, що допускається законом. Ним може бути як володіння майном на певному титулі, так і фактичне правомірне володіння. Наприклад, володіння майном, що належить особі на праві власності, є законним, але не є володінням як різновидом іншого речового права, оскільки воно є правомочністю власника.

274 Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. — Изд. 2-е, доп. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. — 337 с. — С. 59.

Засноване на договорі з власником майна, володіння є законним, навіть тоді, коли дія договору вже припинена внаслідок спливу його строку, але власник не вимагає повернення майна. Незаконними володільцями є добросовісний та недобросовісний набувачі.

Фактичним є володіння як простий факт тримання особою чужого майна. Фактичне володіння – це володіння без права на нього, так зване безтитульне володіння, оскільки воно не спирається на будь-який правовий титул. Володіння ж, засноване на праві, припускає як підставу для володіння те чи інше право особи (володільця) на це майно (власності, договір).

Володіння як інше речове право є тільки фактичним пануванням особи над річчю, не заснованим на правовому титулі, на відміну від володіння як правомочності власника, що заснована на праві власності. Фактичне володіння за своєю суттю відображає фактичний стан майна, а не право на це майно.

На недосконалість правового регулювання володіння в ЦК вказував О. О. Підпригора, який уважав, що право володіння чужим майном у тому вигляді, в якому воно викладено в ЦК, не досягає своєї мети, бо воно захищає право володіння, що і так уже захищено, але воно не захищає фактичного володіння, яке повинно було б мати такий захист. Це пов'язано, по-перше, з тим, що ЦК відніс володіння, яке не є правом, до прав на чужі речі і назвав його правом володіння чужим майном. По-друге, володіти можна і майном, яке може і не бути чужим, воно може бути просто безхазяйним. Володіння буде і тоді, коли особа придбала майно в особи, яка не мала права власності на нього і тому не мала права на його відчуження, – кому належить це майно, може бути просто невідомо. Чужим визнається майно, що належить іншій особі – невласнику. Якщо особа має право на володіння чужим майном, наприклад, на підставі договору найма, оренди, позички тощо, то таке право володіння чужим майном відгороджується відповідними договорами і не вимагає якогось додаткового захисту^{275, 276}.

Наведене про володіння як право на чужу річ зумовлює також його бачення як обмеження права власності. З першого погляду,

275 Підпригора О. О. Речеві права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №4 (35). – С. 149–156. – С. 150.

276 Підпригора О. О. Речеві права на чуже майно // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 57–65. – С. 59.

володіння неmovби не торкається права власності, оскільки поступається йому значенням. І це дійсно так, однак у певних випадках право власника на майно обмежується самим фактом володіння іншою особою цим майном. Прикладом цього може слугувати те, що презумпція правомірності володіння вимагає доведеності наявності права іншої особи на спірне майно. Так, якщо власник виявить своє майно в іншій особі (добросовісного набувача або особи, яка тримає це майно і ставить за мету набутти право власності на нього за набувальною давністю), то він має в судовому порядку вимагати повернення йому цього майна. Передумовою ж задоволення цієї вимоги є доведення ним свого права власності на таке майно. Протягом же перебігу часу заявлення вимог та розгляду їх судом власник не набуває у володіння своє майно, чим обмежується у своїх правах на нього.

Сервітут у ст. 403 ЦК визначається як право обмеженого користування чужим майном, що може бути встановлено стосовно земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Отже, сервітут – це речове право обмеженого користування чужими речами (майном) певною мірою, тобто в тому чи іншому відношенні. Таке право пов'язане з необхідністю згладити незручності й ускладнення, що виникають при існуванні права приватної власності на землю внаслідок нерівномірності розподілу природних благ між окремими земельними ділянками.

Сервітуту поділяють на земельні (предіальні) та особисті, хоча останні в цивільному законодавстві України такої назви не мають.

Багато дослідників намагаються поєднати сервітуту з володінням і, як наслідок, поєднати їх обмежувальний вплив на право власності. А.В. Копилов пропонує визнати можливість володіння сервітутами, чим поєднувалися б два права на чуже майно²⁷⁷. Однак законодавству України невідоме володіння правами – *juris quasi possessio* (володіння правами – пер. з лат.), що використовувалося в римському праві для пояснення посесорного захисту сервітутних прав²⁷⁸. Ця конструкція найтіснішим чином пов'язана з уявленням

277 Копилов А. В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. – М. : Статут, 2000. – 255 с. – С. 72.

278 Дождев Д. В. Римское частное право: Учеб. для юрид. вузов и фак. – М. : Норма Инфра М, 1999. – 784 с. – С. 325.

про сервітут як про *res incorporalis*, яке не підтримується в сучасності. У літературі мають місце спроби навіть порвати з розумінням сервітуту як права, не пов'язаного з володінням, але при цьому володінню намагаються надати зовсім нове значення. Так В. М. Хвостов зважав на те, що якщо звичайне володіння речами ззовні видається немов би здійсненням права власності на річ, то *juris quasi possessio* являє видимість здійснення якого-небудь сервітутного права, немов би користування ним²⁷⁹. У даному разі пропонується бачити здійснення права власності не у володінні як специфічних речових правовідносинах, а навпаки, у здійсненні всякого права бачити володіння, що є не зовсім правильним з погляду логіки оперування поняттям володіння.

А. В. Коновалов також у цьому контексті звертає увагу на те, що носій сервітутного права наділений можливістю своєю владою довгостроково і стабільно справляти фізичний вплив на майно і господарське панування над ним, нехай і точно визначеним способом. Очевидно, такі намагання поєднати всі інші речові права з володінням, та й навіть звести їх до володіння, викликані баченням останнього єдиним існуючим в природі речовим правом²⁸⁰.

Проте це не зовсім так, оскільки володіння та сервітуті відображають дещо різні боки впливу інших осіб на майно власника, тобто різні ракурси цих прав, обидва з яких усе одно є речовими. Як вірним є те, що володіння нагадує право власності, так вірно й те, що сервітут передусім полягає в обмеженому користуванні чужим майном, а не у здійсненні відносно нього подібності права власності.

Крім того, сервітут не пов'язаний узагалі з переданням майна власника у володіння користувача – носія сервітутного права. Речовий зміст останнього виражається у користуванні чужим майном тією мірою, в якій це необхідно для забезпечення користування ним як «суміжним» із тим, що належить суб'єкту сервітутного права як власнику. Тобто йдеться про те, що суб'єкт земельного сервітуту має це право як власник тієї земельної ділянки, яка межує із земельною ділянкою, щодо якої встановлено сервітут.

Аналіз легітимних визначень сервітуту свідчить про варіативність законодавчих підходів до нього. З одного боку, у п. 6 ст. 4 ЗУ

279 Хвостов В. М. Система римського права: Учебник. – М.: Спарк, 1996. – 310 с. – С. 213.

280 Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. – Изд. 2-е, доп. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 337 с. – С. 52, 66.

«Про власність» вказівкою на те, що власник може бути зобов'язаний допустити обмежене користування його майном іншими особами, акцентується увага на його обтяжувальному аспекті, тобто сервітут розглядається як обмеження (обтяження) права власності. З іншого боку, він розуміється як суб'єктивне право управомоченої особи. Виявляється, що зазначені моменти не є взаємосуперечливими, оскільки, по-перше, в обох випадках наголошується на істотних рисах права сервітуту, а по-друге, простежується загальносвітова тенденція підходу до його визначення як такого²⁸¹.

При цьому в літературі і законодавстві розрізняють сервітут і законні обмеження права власності, які також нагадують сервітут. Дореволюційні вчені позначали існування «прав участі» з виділенням загального права участі і окремого права участі. Закон визнавав право участі загальним, коли вигоди від майна встановлюються на користь усіх без винятків. Окремим правом участі визнавалося право, встановлене на користь якої-небудь конкретної особи²⁸². Останнім і є сервітут. Загальні ж «права участі» лише мають у низці випадків характер сервітуту, але по суті ним не є. Так ними є примушення власника: 1) утриматися від яких-небудь дій, які він міг би здійснити на основі свого права власності; 2) що-небудь терпіти з боку третіх осіб. Тобто, якщо перші не повною мірою підпадають під розуміння сервітуту, то другі, безперечно, властиві сервітуту. Різниця ж між цими примушеннями власника і сервітутом міститься в їх адресності. Якщо перші закон установлює з метою забезпечення суспільної безпеки в цілому, охорони здоров'я й інших публічних і приватних інтересів, то сервітуту як обмеження права власності встановлюються з метою забезпечення прав конкретних осіб.

«Загальні права участі» викликані необхідністю врахування прав інших осіб або уникнення погрози для здійснення ними прав. Так закон пропонує власникові до початку землевпорядних або будівельних робіт ужити заходів щодо зміцнення своєї будівлі або огороження своєї земельної ділянки, щоб не заподіяти шкоди сусідній будівлі або земельній ділянці сусіда. Власник не може понад установлені межі

281 Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Наук. кер. О. О. Підпригора. — Запоріжжя, 2003. — 224 с. — С. 144.

282 Цит за: Харьков В. Н. Правовое регулирование земельных сервитутов в гражданском и земельном законодательстве // Хозяйство и право. — 2000. — № 9. — С. 29–35.

обтяжувати сусідів шумом, викидами пилу, золи, диму, пару, запахами, твердими і рідкими відходами, світлом, затіненням і вібрацією; допускати вторгнення на сусідню ділянку свійських тварин; без належної dbайливості видаляти зі своєї землі корені сусідських дерев і обрубувати крону дерев, що звисає на його ділянку.

Внаслідок наведеного класифікація предіальних сервітутів на позитивні (як права особи здійснювати певні дії відносно чужої нерухомості) і негативні (як права вимоги до власника утримуватися від тих або інших видів використання майна) видається неприйнятною як така, що приводить до змішання понять меж та обмежень права власності. Справжніми сервітутами можна вважати лише позитивні. Вони не просто стискають право власності на пануючу ділянку, а й надають право реального обмеженого користування чужою земельною ділянкою. Заборона ж власникові користуватися своїм майном певним чином (наприклад, будувати будинок, що закриває світло сусідові) не містить у собі реального користування чужою земельною ділянкою. Тому вона є не «негативним користуванням», а встановленням меж права власності. Відповідно, якщо одним із сусідів затемнюється ділянка іншого, спір між ними йде не про визначення змісту і межі «сервітуту світла», а про усунення порушень права власності. І навпаки, коли порушується справді сервітутне право сусіда на визначене користування чужою нерухомістю, то йтиметься про пред'явлення не негативного позову, а позову конфесійного²⁸³.

Згідно зі ст. 98 ЗК України зміст права земельного сервітуту полягає в тому, що власник (користувач) однієї земельної ділянки має право на обмежене користування суміжною земельною ділянкою з метою усунення недоліків своєї ділянки. Призначення предіального сервітуту – заповнювати відсутні на даній ділянці блага (зручності) або властивості. Звідси випливають, що ставляться до нього: щоб сервітут за своїм змістом робив *praedii meliorem causam*, тобто поліпшував становище земельної ділянки, причому мав би *causam perpetuam*, тобто щоб сервітут полягав у користуванні постійною властивістю ділянки, що служить та забезпечує тривале задоволення потреби²⁸⁴.

283 Кулинич П. Право земельного сервітуту: поняття, види та порядок реалізації // Юридичний журнал. – 2003. – №10 (16). – С. 64–68. – С. 66.

284 Новицький І. Б. Римське право. – 6-е изд. стереот. – М.: Гуманитарное знание, ТЕИС, 1994. – 245 с. – С. 107.

Право земельного сервітуту характеризується такими ознаками. По-перше, відносини земельного сервітуту передбачають наявність двох, як правило, суміжних земельних ділянок, із яких одна (обслуговуюча) обслуговує іншу (пануючу). В межах земельного сервітуту обслуговуюча земельна ділянка своїми зручностями, перевагами, природними ресурсами компенсує недоліки пануючої земельної ділянки. По-друге, при встановленні земельного сервітуту обслуговування однієї ділянки іншою відбувається не безсистемно, а в межах прав, що надаються власникові пануючої земельної ділянки щодо користування обслуговуючою ділянкою. За своєю юридичною природою такі права є обмеженими речовими правами і передбачають користування лише невеликою частиною обслуговуючої земельної ділянки для чітко визначених потреб. При цьому власник пануючої земельної ділянки не має статусу користувача обслуговуючої ділянки повною мірою²⁸⁵.

Одним із правових наслідків установлення земельного сервітуту є обмеження прав власника обслуговуючої земельної ділянки. Адже об'єктивне встановлення будь-якого земельного сервітуту приводить до певного зменшення кількості можливих варіантів використання обслуговуючої земельної ділянки його власником (користувачем). Разом із тим земельний сервітут не приводитиме до позбавлення власника обслуговуючої ділянки жодної з його правомочностей щодо володіння, користування або розпоряджання нею в повному обсязі.

Так надавши сусідові сервітут на право випасу худоби на даній ділянці, власник ділянки зберігає право *випасу і своєї худоби на тій самій ділянці*. Однак у тих випадках, коли одночасне користування і власника, і суб'єкта сервітутного права внаслідок різних причин неможливе, то переважне право користування належить суб'єктові сервітутного права. Іншими словами, при колізії сервітуту з правом власності право власності уступає сервітуту (власник, установлюючи сервітут на свою землю, тим самим себе обмежує).

У ряді випадків установлення земельного сервітуту може завдати збитків власнику обслуговуючої земельної ділянки, які мають йому відшкодовуватися особою, котра має сервітутне право, в повному обсязі. Тобто обмеження права власності встановленням сервітуту компенсується виплатами на користь власника певних коштів, чим доводиться дієвість компенсаційного принципу цивільного права.

285 Харьков В. Н. Правовое регулирование земельных сервитутов в гражданском и земельном законодательстве // Хозяйство и право. – 2000. – № 9. – С. 30.

Як уже зазначалося, сервітут може бути встановлений і в примусовому порядку за рішенням суду. При цьому вимагається з'ясування того, наскільки необхідним є такий спосіб вирішення проблем власника пануючої земельної ділянки та можливість їх розв'язання в інший спосіб. Так при розгляді відповідної справи Близнюківським районним судом Харківської області власник обслуговуючої земельної ділянки зауважував на тому, що проведення газопроводу через його земельну ділянку завдасть йому суттєвих незручностей, яких можна запобігти іншими способами задоволення потреби сусіда в проведенні газу. При цьому він посилався на ч. 4 ст. 98 ЗК України, згідно з якою земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він установлений. Цей довід було враховано апеляційним судом Харківської області, який правомірно захистив права власника обслуговуючої земельної ділянки, скасувавши сервітут, установлений рішенням Близнюківського районного суду.

Характеризуючи особисті сервітути, слід зазначити, що їм властива пов'язаність прав іншої особи на майно власника з особистістю цієї особи. Саме в цьому Жюльєн де ла Морандьєр убачав розходження земельного й особистого сервітутів, оскільки перший пов'язаний безпосередньо з нерухомим майном і є безстроковим його обтяженням, а узуфруктом є обмежене строком життя особи речове право, внаслідок чого у них досить різний зміст права на чуже майно і до вигоди з нього²⁸⁶.

Особисті сервітути можуть установлюватися, наприклад, унаслідок заповідального відказу (легату) і полягати у праві довічного проживання в чужому будинку. Підставою виникнення особистого сервітуту є такі юридичні факти, як вступ до шлюбу з власником майна, що тягне за собою спільне проживання подружжя у житлі, яке належить одному з них на праві власності; народження дитини з її проживанням із батьками, які (або один із яких) є власниками житла.

Українське законодавство не знає поділу особистих сервітутів на узуфрукт, *usus* (право користуватися чужою річчю без права на її плоди, за винятком задоволення особистих потреб) та *habitatio* (право довічного проживання в чужому будинку). У ч. 2 ст. 401 ЦК лише позначається, що особистим є сервітут, який належить конкретно

286 Морандьєр (Л. Жюльєн де ла). Гражданское право Франции. Т. I: Пер. с фр. – М.: ИЛ, 1958. – 742 с. – С. 112.

визначеній особі. Особистим сервітутом є встановлене в ст. 405 ЦК право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом.

Особистий сервітут схожий із правовідносинами, що виникають на підставі договору найму (оренди), бо він також являє собою користування чужим майном. У свій час співвідношення найму (оренди) і особистого сервітуту досліджував К. П. Победоносцев, який відзначав такі розбіжності між цими інститутами: а) особистий сервітут установлюється не тільки договором, а й заповітом та установчим актом, у той час як найм може бути тільки за договором; б) особистий сервітут більшою мірою буває безоплатним або дарчим, найм безоплатним бути не може; в) особистий сервітут є довічним правом, а права та обов'язки сторін за договором найму переходять до спадкоємців; г) особистий сервітут установлюється тільки і виключно власником майна, а в найм може передати майно і особа, яка правомірно ним володіє (піднайм); д) суб'єкт особистого сервітуту на відміну від наймача сам несе ризик загибелі майна; е) суб'єкт особистого сервітуту не має обов'язку утримувати майно в належному стані, а також повертати його в тому вигляді, у якому прийняв тощо²⁸⁷.

Слід відзначити з цього приводу, що якщо й порівнювати сервітут зі схожими договірними відносинами, то більше схожості вбачається між сервітутом і договором позики (гл. 60 ЦК). Принаймні відпадає хоча б одна з позначених К. П. Победоносцевим розбіжностей у частині оплатності. Між тим інші розбіжності є настільки суттєвими, що не дозволяють сплутати сервітут із відносинами найму, оренди та позики. І найголовнішою з них є користування носієм сервітутного права чужим майном лише в тому або іншому відношенні, а не в цілому визначеним майном, як то має місце у разі найму, оренди та позики.

Слід зупинитися на недоліках правового регулювання особистого сервітуту за законодавством України. Так при безумовній недостатності для цього ст. 405 ЦК постає питання про те, наскільки український особистий сервітут відповідає загальному його розумінню як довічного речового права особи. Або можна поставити питання інакше: чи може власник майна припинити обмеження свого права раніше, ніж воно припиниться зі смертю управомоченої особи?

287 Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть. Вещные права. – М.: Статут, 2002. – 800 с. – С. 335.

З огляду на різні підстави виникнення особистих сервітутів їх припинення також може наставати з різних підстав. Однак останнє відібіється на баченні їхнього довічного характеру.

Так, за загальним підходом, у разі встановлення особистого сервітуту на користь особи за волею власника майна (наприклад, у заповіті) сервітутне право такої особи є довічним. Власник же майна, який набув його у спадщину, за своєю волею не може припинити це сервітутне обмеження свого права власності.

Про таке однозначно стверджувати навряд чи можна, коли особистий сервітут виникає з сімейних стосунків (у другого з подружжя, дітей на майно батьків). Тобто якщо сервітутне право має друге з подружжя, чи набуло воно його довічно? Чіткої відповіді на це питання закон не дає. Якщо вважати всі особисті сервітути довічними, то друге подружжя набуває прав користування чужим майном назавжди, безвідносно до того, чи залишаються вони у шлюбних стосунках. Навпаки, якщо довічність не являє собою характерну рису особистого сервітуту, то у разі припинення шлюбу такий сервітут може також уважатися припиненим. В останньому випадку носій сервітутного права залишається незахищеним, а його право пов'язано передусім із його статусом подружжя, а не ним як особистістю. З іншого боку, можна заперечити, що це обмеження права власності існує у вигляді права не будь-якої особи, а лише членів сім'ї власника житла. З припиненням сімейних стосунків (розірванням шлюбу) відпадає і підстава для особистого сервітуту. Таке бачення не виключається, а навпаки, підтверджується п. 4 ч. 1 ст. 406 ЦК, в якому вказується як підстава припинення сервітуту припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту. Такою обставиною і є шлюб із власником.

Однак і подібний підхід є небезперечним із таких підстав. По-перше, члени сім'ї та подружжя – поняття не тотожні. Згідно з ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК)²⁸⁸ сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. По-друге, визначальним для встановлення особистого сервітуту членів сім'ї є їх спільне проживання з власником житла. Однак подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю

²⁸⁸ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. По-третє, у ст. 74 СК передбачаються майнові права жінки та чоловіка, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі. Такі особи хоча й не йменуються подружжям, а їхній союз не є шлюбом і не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (ст. 21 СК), однак ч. 4 ст. 3 СК не виключає можливості їх бачення як сім'ї. Принаймні це не суперечить моральним засадам суспільства, більш того, майнові відносини між цими особами піддаються правовому регулюванню. І якщо це так, то створення сім'ї без реєстрації шлюбу можливо, а відтак можливим є і розгляд чоловіка або жінки, хто відповідно проживає з власником житла, членом сім'ї власника. У разі народження у цих осіб дитини вона також буде членом сім'ї з відповідними майновими правами, в тому числі сервітутними. По-четверте, правове становище подружжя, між якими припинено шлюб, та чоловіка і жінки, які припинили фактичні шлюбні стосунки між собою і залишились проживати разом, не може бути принципово відмінним. Якщо припустити, що припинення шлюбу є тією обставиною, яка є підставою припинення особистого сервітуту (права користування одного з колишнього подружжя житлом власника – другого подружжя), то буде несправедливим, щоб припинення фактичних сімейних відносин між чоловіком та жінкою з продовженням проживати разом не потягло за собою припинення особистого сервітуту в одного з них. По-п'яте, у будь-якому разі припинення сімейних відносин між чоловіком та жінкою не може тягнути за собою припинення особистого сервітуту у дітей. Тим більше, коли місце проживання дитини визначається за тим із подружжя, яке не є власником житла, а має намір продовжити проживати разом із дитиною у житлі, яке належить власнику.

Внаслідок висловлених міркувань слід указати на необхідність внесення змін до ч. 1 ст. 405 ЦК, виклавши її у такій редакції: «Члени сім'ї власника житла та колишні члени сім'ї власника житла, які проживають разом із ним, мають довічне право на користування цим житлом відповідно до закону, якщо інше не передбачено договором між ними».

Позначення на «припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту» має стосуватися лише земельних сер-

З метою запобігання порушень прав та інтересів заставодержателя слід одночасно внести зміни до ч. 3 ст. 6 ЗУ «Про іпотеку»²⁹³, виклавши перше речення у такій редакції: «Іпотекодавець зобов'язаний до укладення іпотечного договору попередити іпотекодержателя про всі відомі йому права та вимоги інших осіб на предмет іпотеки, в тому числі про особисті сервітути та інші права, що не зареєстровані в установленому законом порядку». В п. 2 ч. 2 ст. 4 цього ж Закону слід унести доповнення, виклавши його в такій редакції: «2) опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані, в тому числі відомості про особисті сервітути».

Слід указати також на недосконалість ст. 402 ЦК, якою регулюються підстави встановлення сервітуту. Крім позначення на те, що сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду, в ній зазначається лише на державну реєстрацію договору про встановлення земельного сервітуту. Враховуючи те, що згідно зі ст. 210 ЦК правочин підлягає державній реєстрації лише у випадках, установлених законом, а вимоги закону щодо державної реєстрації особистих сервітутів відсутні, виходить, що такі істотні обмеження права власності можуть бути невідомі іншим особам, які вступають у відносини з власником майна. Тоді залишається лише покладатися на добросовісність власника і додержання ним правил про попередження про права інших осіб на його майно у разі укладення договорів про відчуження або заставу (іпотеку). Навряд чи такий підхід можна вважати досконалим, бо порушення власником цього припису негативно відіб'ється як на носіях сервітутних прав, яких будуть намагатися виселити з житла, так і на правах третіх осіб (заставодержателя, покупця), які, безумовно, будуть зацікавлені у звільненні суб'єктами сервітутних прав приміщень, якими вони користуються.

Для запобігання таких наслідків в інтересах цього кола осіб слід передбачити в законі необхідність внесення запису до реєстру прав на нерухомість про особисті сервітути. Це має бути у разі, якщо особисті сервітути встановлюються в заповіті, договорі, рішенні суду або у випадках виникнення цих прав унаслідок настання передбачених у законі юридичних фактів (вступ до шлюбу, народження дитини тощо).

²⁹³ Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — Ст. 313 (або Офіційний вісник України. — 2003. — № 28. — Ст. 1362).

112 Розділ 2. Речові, договірні та корпоративні обмеження права власності

При прийнятті спадщини і переданні спадкоємцем, який набув права власності на житло в користування зазначеним у заповіті особам має бути зроблений відповідний запис до державного реєстру. Це слід вмістити в обов'язок і спадкоємцю, і передусім нотаріусу, який видаватиме свідоцтво про право на спадщину. Для цього потребують змін закони України «Про нотаріат» та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень»^{294, 295}.

Пропонуємо ст. 34 ЗУ «Про нотаріат» доповнити п. 22 такого змісту:

«22) вживаються заходи щодо внесення до державного реєстру прав на нерухомість відомостей про обтяження нерухомого майна, що стали відомими нотаріусу при посвідченні договорів, видачі свідоцтва про право на спадщину та з інших підстав».

Пропонуємо ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» викласти у такій редакції:

«1. Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно проводиться на підставі заяви правоволодільця (правонабувача), сторін (сторони) правочину, за яким виникло речове право, уповноважених ними (нею) осіб або нотаріуса».

Звергає на себе увагу й те, що приписи п. 2 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» щодо обов'язковості державної реєстрації речових прав на чуже нерухоме майно не забезпечуються ст. 19 цього ж Закону, якою встановлюється перелік документів для державної реєстрації прав на нерухоме майно, що не містить абсолютно ніяких підстав для внесення до реєстру відомостей про такі права. Дійсно, при вселенні членів сім'ї із набуттям ними особистих сервітутів на житло, при передачі житла в користування за заповідальним відказом та з інших підстав ніяких документів при цьому не укладається і тому нічого подавати для державної реєстрації. Таке становище слід негайно усунути і позначити у ст. 19 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» на проведення такої на підставі:

²⁹⁴ Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

²⁹⁵ Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553 (або Офіційний вісник України. – 2003. – № 52 (09.01.2004) (частина 1). – Ст. 2734).

вітугів, унаслідок чого п. 4 ч. 1 ст. 406 ЦК слід доповнити словом «земельного».

Особистий сервітут належить саме певній особі і не пов'язаний з особою власника. Власник житла наявністю особистого сервітуту обмежується у праві користування своїм житлом, бо вимушений терпіти суб'єктів сервітутного права, визначивши їм житлове приміщення, яке вони мають право займати (абз. 2 ч. 1 ст. 405 ЦК). Проте власник житла не обмежується у праві розпоряджання ним та укладення договору застави, предметом якої є таке житло. Ці випадки також не врегульовані у законодавстві України, чим порушуються права носіїв сервітутних прав на користування житлом.

Стаття 40 ЗУ «Про іпотеку»²⁸⁹ передбачає як підставу для виселення всіх мешканців із житла звернення стягнення на передані в іпотеку житловий будинок чи житлове приміщення. При цьому встановлюється виняток лише для наймачів та членів їхніх сімей. Таке становище є неправомірним позбавленням носіїв особистих сервітутів їхніх прав. При такому підході більш захищеними є особи, які знаходяться у договірних стосунках із власником житла (наймачі), у той час коли суб'єкти інших речових прав позбавлені будь-якого захисту. Це слід усунути доповненням ч. 1 ст. 40 ЗУ «Про іпотеку» вказівкою й на членів сім'ї власника житла та інших суб'єктів особистих сервітутів. Цю статтю також слід доповнити частиною такого змісту: «Особи, які проживають у зазначених приміщеннях на умовах особистого сервітуту, не підлягають виселенню».

Частину 3 ст. 109 Житлового кодексу України (далі – ЖК)²⁹⁰ також слід доповнити і викласти перше речення таким чином: «Звернення стягнення на передане в іпотеку житло є підставою для виселення всіх громадян, що мешкають у ньому, за винятками, встановленими законом, зокрема, тих, на користь яких було встановлено особистий сервітут».

Отже, суб'єкти особистих сервітутів не можуть позбавлятися своїх речових прав на користування житлом ані законом, ані рішенням суду, ані власником. Підставами припинення обмеження особистим сервітутом права власності може бути передусім бажання

289 Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 38. – Ст. 313 (або Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1362).

290 Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – додаток до № 28. – Ст. 573.

самого суб'єкта особистого сервіту, а також позначені у п.п. 1, 2, 5, 6 ч. 1 ст. 406 ЦК обставини.

З цього приводу слід навести такий приклад, коли члени сім'ї позбавлялися своїх прав на користування житлом волею власника цього житла. Гр-н А. уклав договір застави, предметом якої був житловий будинок, котрий належав йому на праві власності. В цьому будинку проживали також його дружина і син. В умовах договору застави вказувалося, що у разі неповернення кредиту в установленний строк гр-н А. *разом із членами своєї сім'ї* зобов'язується звільнити житловий будинок. Саме так і сталося – гр-н А. не повернув кредиту, і банк вимагав від його дружини та сина звільнити будинок для його реалізації. Дружина заперечувала, позначаючи на те, що вона не давала такого зобов'язання, а зобов'язування за неї від її імені чоловіком є неправомірним, оскільки вона не уповноважувала його на це. Крім того, такий договір укладений не в інтересах її малолітнього сина, який тим самим позбавляється права на житло. Цим порушується ст. 48 ЦК УРСР (нині ч. 6 ст. 203 ЦК), що робить такий договір недійсним. Суд сприйняв доводи відповідачки та в позові гр-ну А. відмовив²⁹¹.

За відсутністю до 1 січня 2004р. законодавчого регулювання сервітутних прав (особистого сервіту) подібні спори щодо виселення членів сім'ї власника житла судовою практикою вирішувалися з огляду на забезпечення права власності, яке має пріоритет. Так позовні вимоги нового власника, який придбав житло, в якому проживали члени сім'ї колишнього власника, формулювалися таким чином: про усунення перешкод у користуванні житловим приміщенням та виселення з відчуженої квартири (житлового будинку). Як правило, ці позовні вимоги судами задовольнялися. Нездозрозумілість розуміння прав членів сім'ї на житло в цих випадках викликала необхідність звернення до Конституційного Суду України за наданням офіційного тлумачення. Однак у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням гр-на В.І. Багрія щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 47 Конституції України, ч. 3 ст. 9, ст. 157 ЖК, ч. 2 ст. 48, ст. 49 Закону України «Про власність» було відмовлено (справа № 2-22/2002²⁹²).

291 Архів Харківського районного суду. Справа № 8-231-1996.

292 Архів Харківського районного суду. Справа № 2-22/2002.

Проте з такою позицією важко погодитися, оскільки зазначені права, незважаючи на їхню схожість з орендними, усе одно істотно відрізняються від останніх, надаючи їх носіям більше прав, ніж орендарям, а власнику – більше обмежень.

За своїм соціально-економічним призначенням і правовим змістом емфітевзис і суперфіцій є правами, схожими з правом оренди землі. Як емфітевзис та суперфіцій, так і орендні права мають стійкий характер, не залежать від суб'єктного складу даних відносин, тобто зберігаються при переході права власності на земельну ділянку до інших осіб. Основні відмінності між ними полягають у тому, що перші можуть установлюватися на невизначений строк і відчужуватися на підставі цивільно-правових правочинів. Як зазначав О. О. Підпригора, емфітевзис – це довгодіюче, відчужуване і таке, що переходить у спадщину, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб³⁰¹.

Здатність до відчуження цих речових прав означає, що вони можуть бути предметом правочинів і передаватися іншій особі. Однак це стосується лише відносин між носієм цих прав (їх відчужувачем) та їх набувачем. Що стосується власника земельної ділянки, то зберігається той характер відносин, який мав місце при їх установленні. Слід звернути увагу й на те, що відчужується саме речове право користування, а не право власності на земельну ділянку. При цьому носії цих речових прав зобов'язані повідомити власника земельної ділянки про їх рішення щодо відчуження своїх прав. Як відзначав О. О. Підпригора, власник землі має переважне право перед іншими на викуп права користування нею. Якщо власник землі відмовиться від свого права викупу, то суб'єкт іншого речового права має право відчужити право користування будь-якій третій особі³⁰². Переважне право на придбання емфітевзису або суперфіцію власник земельної ділянки має лише у разі їх відчуження на оплатних засадах.

Той факт, що предметом відчуження є не земельна ділянка як річ, а право користування нею, зумовлюється тим, що об'єктом прав землекористувача при суперфіції та емфітевзисі також є не

301 Підпригора О. О. Речеві права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №4 (35). – С. 149–156. – С. 150.

302 Підпригора О. О. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. – 3-тє вид., перероб. та доп. / О. О. Підпригора. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с. – С. 400.

земельна ділянка, а майнове право – користування чужим майном. Тому в оренду це право не може бути передане, тобто суб'єкти цих речових прав (суперфіцію та емфітевзису) позбавлені можливості передати земельну ділянку, якою вони користуються, в оренду. Цим зазначені права користування також відрізняються від користування на праві оренди.

Таким чином, обмеження права власності у випадках встановлення емфітевзису або суперфіцію може припинитися у край рідких випадках і не за волею власника земельної ділянки. Суперфіцій же вдвічі обмежує право власника земельної ділянки, по-перше, тим, що виникає інше речове право (суперфіцій); по-друге, внаслідок реалізації права на забудову виникає право власності на цей об'єкт нерухомості у суб'єкта іншого речового права. Тобто один і той самий суб'єкт відносно різних об'єктів, однак пов'язаних між собою, виступає носієм різних речових прав, обидва які обмежують право власності на земельну ділянку.

З іншого ж боку, при емфітевзисі власник практично позбавляється можливості користуватися своєю земельною ділянкою і не має права перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав (ч. 3 ст. 409 ЦК). При суперфіції ж власник зберігає не тільки право розпоряджання своєю земельною ділянкою, а і право володіння, і право користування нею. Проте ці правомочності він може здійснювати лише в обсязі, встановленому договором із землекористувачем (ч. 2 ст. 414 ЦК). Тобто в цьому власник земельної ділянки зазнає менше обмежень, ніж при емфітевзисі.

Більшим буде й обсяг компенсацій, виплачуваних власнику суб'єктом сервітуту, ніж суб'єктом емфітевзису. Якщо власник земельної ділянки в обох випадках має право на одержання плати за користування нею, то при встановленні суперфіцію він може одержувати і частку від доходу землекористувача, якщо це передбачено договором (ч. 1 ст. 414 ЦК).

Наступним обмеженням права власності є встановлення *довірчої власності* на річ унаслідок укладення договору управління чужим майном (ст. 1029 ЦК, розділ V ЗУ «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати»³⁰³) або з інших підстав. Оскільки тематика довірчої власності та

303 Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 № 979-IV // Офіц. вісн. України. - 2003. - № 30. - (08.08.2003). - Ст. 1526.

- заяви нотаріуса, який видав свідоцтво про право на спадщину, обтяжену особистим сервітутом;
- договору між членами сім'ї про встановлення особистого сервіту на користь певних осіб; а у відсутності такого –

заяви члена сім'ї за наявності реєстрації із позначенням його місця проживання у житловому приміщенні, яке належить на праві власності іншій особі, та згоди власника житлового приміщення на це.

При встановленні особистого сервіту рішенням суду воно має бути також передане для внесення відповідного запису до реєстру.

На відміну від сервітутів суттєвої розбіжності між такими правами на чуже майно, як користування ним лише в тому або іншому відношенні, а не в цілому, немає у разі встановлення на чуже майно *емфітевзису*, яким згідно зі ст. 407 ЦК є право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Загальне правило *емфітевзису*: його носій може здійснювати із земельною ділянкою будь-які операції, не погіршуючи її²⁹⁶. Це право наближається до сервітутів за речовою природою, а до орендних відносин – за можливістю користування всім чужим майном, а не лише у певному відношенні.

Проте існують і суттєві розбіжності між *емфітевзисом* та сервітутами як видами прав на чужі речі. Вони істотно розрізняються, по-перше, за характером відносин: *емфітевзис* обтяжує безпосередньо не ділянку, а обмежує відповідне право власника на неї. Його реалізація не пов'язана з певною особою (як в особистих сервітутах) або ж з конкретним майном (як у земельних сервітутах), а здійснюється будь-яким суб'єктом, який волею власника або колишнього *емфітевти* наділений відповідним титулом, оскільки *емфітевзис* є відчужуваним і таким, що передається в спадщину. По-друге, *емфітевзис* за обсягом правомочностей є досить широким правом, його носій здатний використовувати земельну ділянку для будь-яких сільськогосподарських потреб, тоді як сервітут надає вузьку, обмежену можливість, пов'язану з обов'язком не змінювати господарського призначення земельної ділянки. По-третє, *емфітевзис* обмежує право користування земельною ділянкою, що призначена виключно для сільськогосподарських потреб (наприклад, вирощування посівних культур, пристосування земельної ділянки

296 Яворська О. Речеві права у проекті Цивільного кодексу // Українське право. – 1997. – Ч. 3. – С. 124 – 125. – С. 124.

для пасовища тощо), а земельний сервітут обмежує право користування земельною ділянкою, що призначена для різнобічного використання (наприклад, право проходу, проїзду тощо)²⁹⁷. По-четверте, емфітевт здатний цілком усувати власника майна від користування ним, тоді як при сервітуті останній продовжує здійснювати власні правомочності, але рахуючись із правом сервітуарія²⁹⁸.

Суперфіцій – це право користування земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель, надане власником земельної ділянки іншій особі (ст. 413 ЦК). Отже, характерною рисою суперфіції також є його призначення. До цього слід додати, що суперфіцій має речовий характер (обмежене право користування чужим майном), а будинки і спорудження, побудовані суперфіціарієм, належать йому на праві власності. Фізичне знищення спорудження або істотне його руйнування, що унеможливило його використання відповідно до цільового призначення, не приводить до знищення суперфіціарного права, оскільки будівля виступає самостійним видом нерухомості, а не приналежністю землі. Відтак, забудова землі, що знаходиться в постійному користуванні, дасть змогу спадкоємцям забудовника придбати не тільки право власності на цю нерухомість, а й відповідне право спадкодавця на земельну ділянку²⁹⁹.

Існує думка, згідно з якою впровадження зазначених речових прав (емфітевзису та суперфіцію) є недоцільним, оскільки всі суспільні відносини, пов'язані з передачею власником своєї земельної ділянки в користування для сільськогосподарських потреб, можуть бути врегульовані укладанням договору про оренду землі. Порівняно з емфітевзисом і суперфіцією цей договір є простим і практичним правовим механізмом передачі прав користування землею³⁰⁰. Для збудови також немає необхідності у встановленні суперфіцію.

297 Жигалкин И. Права на чужие вещи и рецепция римского частного гражданского права в новом Гражданском кодексе Украины // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2003. – №8. – С. 48–50. – С. 49.

298 Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; наук. кер. О.О. Підпригора. – Запоріжжя, 2003. – 224 с. – С. 172.

299 Копылов А. В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. – М.: Статут, 2000. – 255 с. – С. 123.

300 Музика Л. А. Институт речового права: порівняльно-правовий аналіз // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 12. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2001. – С. 316–322. – С. 320.

довірчого управління є складною і потребує окремого дослідження, до того ж останнім часом їй приділялося багато уваги в працях науковців^{304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311}, зазначимо лише на головне, в чому має потребу ця робота.

Якщо підставою виникнення права довірчої власності є договір управління майном, між управителем і установником управління встановлюються зобов'язальні правовідносини та з'являються речові відносини – право довірчої власності. Незважаючи на всі вагомні аргументи «за» та «проти» права довірчої власності в Україні, беззаперечним є той факт, що вона для права України є нетиповою правовою конструкцією, якою охоплюються одночасно як зобов'язальні, так і речові відносини. Внаслідок цього постали суттєві проблеми стосовно того, чи сторони договору управління майном залишаються між собою в зобов'язальних правовідносинах, чи з укладенням цього договору відносини між ними піддаються регулюванню нормами про речові права. Тому слухним є зауваження І. В. Спасибо-Фатеевої про можливість моделювання кількох конструкцій цих правовідносин^{312, 313}.

Перша: договірні правовідносини, в яких перебувають сторони договору управління майном. У такому разі право довірчої власності не виникає і сторони знаходяться лише в зобов'язальних правовідносинах. *Друга:* договір управління майном є підставою

304 Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном в Україні: Навч.-наук. посібник. – Х. : Консум, 2004. – 215 с. – С. 14, 73.

305 Слишченко С. А. Право доверительной собственности. – Х. : Консум, 2000. – 176 с. – С. 123.

306 Слюсаревський М. М. Теоретичні проблеми договірної управління чужим майном в Україні: Дис... канд. юрид. наук. – Харків, 1999. – 169 с. – С. 118.

307 Майданик Р. А. Траст: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины) / НАН Украины. Центр исслед. пробл. предпринимательства и менеджмента / Под ред. Л. К. Вороновой. – К. : Наук. думка, 1995. – 173 с. – С. 126.

308 Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2002. – 502 с. – С. 147.

309 Майданик Р. А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття) // Українське комерційне право. – 2004. – № 5. – С. 37–56.

310 Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом. – М. : Юристъ, 1999. – 176 с. – С. 132.

311 Витрянский В. В. Договор доверительного управления имуществом. – М. : Статут, 2001. – 191 с. – С. 32.

312 Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 552 с. – С. 327.

313 Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту ЦКУ – К. : Істина, 2004. – 928 с. – С. 646.

переходу права власності на майно від установника управління майном до набувача (довірчого власника), після чого цей договір припиняється і виникають речові відносини – відносини довірчої власності. *Третя:* речові відносини (довірчої власності) існують паралельно з зобов'язальними відносинами (довірчого управління). Якщо обрати третій шлях, то відбувається змішування речових та зобов'язальних правовідносин, що також має місце при емфітевзисі та суперфіції, встановлюваних договором і регульованих ним. Тобто проблема дуалізму цих відносин залишається, однак із позиції нашої проблематики зазначимо, що в такому разі обмеження права власності встановленням довірчої власності будуть схожими з обмеженнями при існуванні інших речових прав.

Серед способів забезпечення зобов'язань важливе місце посідає *притримання*. Найбільш точне визначення поняття притримання навів С.В. Сарбац, який позначив його як специфічний спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що являє собою односторонній правочин, відповідно до якого особа, що володіє чужою річчю – ретентор, має право не видавати її іншій особі, якщо ретентор зазнав витрат, збитків, не одержав оплати або має вимогу до боржника, що виникла з зобов'язання, сторони якого діють як підприємці, і може задовольнити свої вимоги з вартості речі за правилами, встановленими для застави, якщо його вимоги не будуть погашені³¹⁴.

Стаття 594 ЦК закріплює, що вимоги кредитора задовольняються з вартості речі в обсязі і порядку, передбаченими для задоволення вимог, забезпечених заставою. Звідси можна зробити висновок про те, що право кредитора на річ є правом речовим, яке має назву «притримання». При цьому можна провести аналогію із заставою, де назви забезпечувального способу і речового права поєднуються і втілюються в один термін. При притриманні, як і при заставі, кредитор має право вимагати задоволення за рахунок притриманого майна; як і при заставі, притримання слідує за річчю, обтяжуючи її; права кредитора, що притримує річ, реалізуються так само, як і права заставодержателя, на тих же правових підставах. Однак на відміну від застави, встановлюваної спеціальним правочином сторін звичайно в момент виникнення основного зобов'язання, необхід-

³¹⁴ Сарбац С.В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. – М. : Статут, 1998. – 258 с. – С. 143.

ність застосування притримання може з'явитися у разі невиконання (неналежного виконання) зобов'язання, незалежно від наявності умов про притримання в основному або додатковому договорі. У заставному зобов'язанні вже в момент його здійснення фіксується певне майно, за рахунок якого у разі необхідності задовольнятиметься основна вимога. Майно, обтяжене заставою, може залишатися в заставидавця, а може передаватися заставодержателеві. При притриманні ж річ у всіх випадках знаходиться в кредитора, причому не в зв'язку з укладенням забезпечувального зобов'язання.

Права ретентора полягають в основному в можливості притримувати річ, тобто здійснювати дії, спрямовані на фізичне збереження володіння річчю від переходу її до боржника³¹⁵, тобто у нього наявні всі правомочності власника по захисту свого володіння річчю, аж до застосування фізичної сили, однак, у межах, необхідної оборони. Останнє дає змогу говорити про те, що ретентор у цьому розумінні здійснює самозахист свого права притримання. Будь-які недобросовісні і несумлінні дії кредитора, спрямовані на заволодіння річчю поза волею боржника, не можуть служити підставою для законного притримання. Річ повинна надійти ретентору на законних підставах і за згодою боржника. Якщо річ вибула у власника поза його волею, викрадена або загублена, ретентор не має права здійснювати притримання, тоді як власник, навпаки, має право вимагати таке майно в будь-якої особи.

Говорячи про право притримання, головною його правомочністю є право володіння – право фізичного тримання речі. Тобто можна стверджувати, що в даному разі йдеться про право володіння, оскільки саме за його допомогою і здійснюється притримання. Якщо ретентор є добросовісною особою (що, як правило, презюмується в цивільному праві), яка виконала свої зобов'язання належним чином, то надання їй можливості притримувати чужу річ забезпечує належне виконання другої сторони зобов'язання – власника цієї речі. Крім того, задовольнивши вимоги ретентора, що випливають із договору, укладеного між ними, власник не втрачає свого права вимоги.

315 Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. – М.: Статут, 1998. – 258 с. – С. 160.

2.2. Межі та обмеження права власності, обумовлені договірними правовідносинами

Власник зазнає обмежень свого права як при встановленні інших речових прав на його майно, так і при вступі в договірні правовідносини з іншими суб'єктами без виникнення речових прав. В останньому випадку виникають обмеження права власності, зумовлені договором, які для зручності йменуватимемо договірними обмеженнями. Оскільки за загальним правилом договори укладаються за волею сторін, то такі обмеження можна йменувати і самообмеженнями, які являють собою зв'язування самого себе взятими на себе зобов'язаннями. Однак такі дії можна віднести до обмежень власника лише з певною часткою умовності, адже, приймаючи на себе визначені обов'язки, сторона в договорі не тільки не обмежує себе у вільному праві формування договірного зв'язку, а й, навпаки, саме цим вона реалізує таке своє право. І навіть уже взявши на себе певний обов'язок, сторона договору не втрачає права змінити чи скасувати його, уклавши новий договір із контрагентом або припинивши зобов'язання, наскільки це відповідає принципу свободи договору.

З іншого боку, як слушно зазначається в літературі, такий спосіб набути річ у користування в більшості випадків може бути визнаний прийнятним лише для застосування короткострокових або разових потреб³¹⁶. Якщо ж є потреба у тривалому користуванні чужою річчю, то як правило, застосовуються правові механізми, що надаються встановленням інших речових прав, які тягнуть за собою речові обмеження права власності.

Отже, обмеження права власності можуть мати місце при укладенні власником майна тих чи інших договорів. Ураховуючи наведені в першому розділі роботи доводи, провадитимемо розмежування меж та обмежень права власності, що мають місце при цьому: межі стосуються всіх власників та встановлюються на рівні закону, а обмеження встановлюються для конкретних осіб, що перебувають у певних договірних відносинах і встановлюються передусім договорами, актами нотаріуса, рішенням суду. Охарактеризуємо ці межі та обмеження, виходячи з загальноприйнятої класифікації договорів.

316 Тимонина Ю.В. Категория ограниченных вещных прав в доктрине и законодательстве (общие положения) // Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 2 / Под ред. М.И. Брагинского. – М. : Статут, 2000. – С. 44 – 73. – С. 44.

1. Обмеження права власності укладенням договорів про передачу майна у власність.

Передача майна у власність відбувається на підставі договорів купівлі-продажу (у тому числі поставки, міни тощо), дарування, ренти, довічного утримання (догляду), які становлять першу групу таких договорів.

До другої групи договорів, наслідком яких є перехід права власності на майно, віднесемо договори позики; фінансового лізингу; спадковий договір; договір управління майном, умовами якого передбачається виникнення права довірчої власності; договір про перехід права власності на предмет застави у разі невиконання основного зобов'язання, забезпеченого заставою. Всі вони мають свою специфіку стосовно виникнення права власності.

Нарешті, третю групу договорів, яку тут слід позначити, становлять договір про спільну діяльність, засновницький договір та договори про створення товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю та акціонерного товариства, шлюбний контракт.

Ми не будемо аналізувати договори з приводу результатів інтелектуальної діяльності (між співавторами, про відчуження прав тощо) як такі, що виходять за межі цього дослідження, предметом якої є речові права, а не об'єкти права інтелектуальної власності, а також шлюбний контракт.

У кожному з різновидів цих трьох груп договорів існують свої обмеження, які стосуються їхніх суб'єктів, процедури укладення, предмета, змісту та умов.

Межі, що стосуються суб'єктного складу тих чи інших договірних відносин, впливають на право власності тих осіб, яким заборонено укладати відповідні договори внаслідок того, що вони позбавляються можливості на свій розсуд здійснювати правомочність власника по розпоряджанню своїм майном у такий спосіб.

За загальним правилом, коло суб'єктів за договором купівлі-продажу законодавець не обмежує. Винятки становлять такі випадки:

- відчужувати майно (товар) за договором роздрібною купівлі-продажу та поставки можуть лише суб'єкти підприємницької діяльності, а придбавати у власність, навпаки, при укладенні першого договору можуть будь-які особи, однак лише для особистого, сімейного, домашнього або іншого подібного

використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю (ч. 1 ст. 698 ЦК), а при укладенні договору поставки – навпаки, лише для підприємницької та іншої діяльності, крім домашнього та подібного використання (ч. 1 ст. 712 ЦК). Тим самим певні суб'єкти обмежуються у можливості укладення відповідних договорів, тобто в обранні саме такого способу розпоряджання своїм майном або витрачання своїх коштів;

- за договором контрактації відчужувати сільськогосподарську продукцію має лише її виробник (ч. 1 ст. 713 ЦК);
- придбати у власність об'єкти приватизації може обмежене коло осіб. Ця вимога висувається законодавством про приватизацію та умовами конкурсу. Так, згідно з ч. 3 ст. 8 ЗУ «Про приватизацію державного майна»³¹⁷ та ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»³¹⁸ не можуть бути покупцями юридичні особи, у майні яких частка державної власності перевищує 25 відсотків; органи державної влади; працівники державних органів приватизації та інші особи, яким відповідно до чинного законодавства заборонено займатися підприємницькою діяльністю;
- при укладенні деяких договорів висуваються вимоги щодо залучення до цього інших осіб. Наприклад, при купівлі-продажу (торгівлі) на організованому ринку цінних паперів (біржі) договори укладаються через професійних учасників фондового ринку (дилерів, брокерів), для яких такий вид діяльності є виключним і які діють на підставі відповідної ліцензії. Для цих осіб установлюються також певні заборони розпоряджання власними цінними паперами, межі щодо суми правочинів, укладених ними з іншими торговцями цінними паперами, але не виконаних в даний момент (відкриті позиції), тощо (ст.ст 26–30 ЗУ «Про цінні папери і фондову біржу»³¹⁹, ст. 4 ЗУ «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»³²⁰;

317 Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

318 Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.

319 Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 № 1201-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 508.

320 Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

розпоряджатися своїм майном можуть не всі власники. Так са-
мостійно вчиняти відповідні правочини не можуть малолітні
та недієздатні особи (ст. 31, ч. ч. 2 та 3 ст. 41 ЦК та ін.). Від їх
імені правочини вчиняють законні представники. Для остан-
ніх установлюються заборони щодо дарування майна власни-
ків – малолітніх осіб та підопічних (ч. 2 ст. 720 ЦК).

Встановлені вимоги й до кола суб'єктів договору дарування.
Підприємницькі товариства можуть укладати такий договір лише
тоді, якщо це прямо передбачено установчим документом дару-
вальника (ч. 3 ст. 720 ЦК).

Набувачем майна за договором довічного утримання може бути
тільки повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа (ч. 2
ст. 746 ЦК), тобто власник майна обмежується у можливості його
відчуження за цим договором будь-якій особі. Лізингодавцем згід-
но зі ст. 4 ЗУ «Про фінансовий лізинг»³²¹ є лише юридична особа.
Крім зазначення у ст. 1303 ЦК на те, що відчужувачем у спадковому
договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа, в
ній зазначається, що набувачем може бути фізична або юридична
особа. Тобто іншим суб'єктам (державі, територіальній громаді)
відчужувати майно за таким договором власник не може.

Передавати майно у довірчу власність за договором управління
майном (гл. 70 ЦК) можна лише суб'єкту підприємницької діяль-
ності. Стаття 1033 ЦК установлює заборону набуття майна за цим
договором органом державної влади, органом влади АРК або орга-
ном місцевого самоврядування, якщо інше не встановлено законом.

Засновницький договір, який є установчим документом пов-
ного та командитного товариств, можуть укладати особи, також
враховуючи певні обмеження, наприклад, щодо заборони бути
учасником двох повних товариств (ч. 2 ст. 119 ЦК) та подібних об-
межень до учасників командитного товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК). У
ч. 2 ст. 114 ЦК передбачається, що обмеження щодо участі у гос-
подарських товариствах можуть бути встановлені законом. Згідно
з п. 3 ч. 1 ст. 32 ЦК установчими документами юридичної особи
може бути заборонено неповнолітнім особам бути учасниками
юридичних осіб. У такому разі неповнолітні не можуть укладати

321 Закон України «Про фінансовий лізинг» від 11.12.2003 № 1381-IV // Офіційний вісник
України. – 2004. – № 1. – Ст. 3.

договори про створення господарських товариств і передавати їм відповідно у власність майно.

Межі права власності виявляються при намірі власника вступити до договірних відносин і зменшують можливість для власника діяти на власний розсуд при укладенні договорів. Відповідні приписи законодавства являють собою саме межі, а не обмеження права власності, оскільки стосуються всіх власників, які мають їх урахувувати. В якості таких меж права власності слід позначити наступні:

а) що стосуються процедури укладення договору:

- публічного, наприклад, у разі висунення пропозиції укласти договір роздрібної купівлі-продажу (ст.ст. 633, 699 ЦК) (через рекламу, каталоги тощо) власник не має права відмовляти у його укладенні, тобто зобов'язаний його укласти з кожним, хто до нього звернеться. Публічність договору роздрібної купівлі-продажу означає, що продавець уже виразив свою волю на розпоряджання майном і тому в подальшому звільняється від вибору покупця. Ці межі права власності встановлені, безумовно, на користь споживачам, хоча і не впливають на обсяг прав власника у його буквальному розумінні і тим більше враховуючи специфіку роздрібної торгівлі;
- при відчуженні об'єктів права державної власності. Приватизаційним законодавством установлюються способи приватизації (конкурс, аукціон, акціонування та ін.) та процедура, яка передуює відчуженню (інвентаризація, оцінка майна, оформлення актами органів державної влади) тощо;

б) щодо додержання форми договору (нотаріального посвідчення) та *державної реєстрації* договору у випадках, установлених законом (ст. 210 ЦК). При недодержанні відповідних вимог власник не може реалізувати своє право на розпоряджання майном, оскільки правочин, учинений без додержання нотаріальної форми, вважається нікчемним (ч. 1 ст. 220 ЦК), а без додержання вимог про його державну реєстрацію – неукладеним (ст. 210 ЦК);

в) щодо примусу укладення договору:

- у силу одного з найважливіших принципів цивільного законодавства – принципу свободи договору – останні укладаються за волею сторін. Однак існують і винятки. Це стосується обов'язкового укладання договору поставки продукції для де-

державних потреб за державним замовленням юридичних осіб, заснованих повністю або частково на державній власності (державних підприємств, установ та організацій, акціонерних товариств, у статутному фонді яких контрольний пакет акцій належить державі, орендних підприємств, заснованих на державній власності), а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності монополістів на відповідному ринку продукції, якщо виконання державного замовлення не спричиняє збитків зазначеним виконавцям державного замовлення (ч. 8 ст. 2 ЗУ «Про поставки продукції для державних потреб»³²²);

- навпаки, конкурентним законодавством установлюються заборони примушувати одними особами інших, зокрема, передавати майно при створенні юридичної особи (ст. 22 ЗУ «Про захист економічної конкуренції»³²³), необхідність одержання попередньої згоди на економічну концентрацію при створенні (укрупненні відповідних суб'єктів, наприклад, унаслідок злиття або приєднання або як останнім часом говориться – злиття та поглинання). Це передбачається Положенням про контроль за економічною концентрацією, затвердженим розпорядженням Антимонопольного комітету України в редакції від 18 лютого 2000 р. № 31-р³²⁴;

г) *щодо предмету договорів про передачу майна у власність:*

- такий об'єкт, як недобудоване нерухоме майно або незавершене будівництво, може бути предметом договору лише за наявності підстав для цього – рішення суду щодо визнання права власності на такий об'єкт. Тобто це майно як об'єкт права само по собі не існує, доки не буде прийняте рішення суду (ч. 4 ст. 331 ЦК). До винесення судом рішення сукупність речей розпочатого будівництва може розглядатися як будівельні матеріали і конструкції, в які вкладає також праця будівельників³²⁵. Виняток становить

322 Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» від 22.12.1995 № 493/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 3. – Ст. 9.

323 Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

324 Положення про контроль за економічною концентрацією, затвердженим розпорядженням Антимонопольного комітету України в редакції від 18 лютого 2000 р. № 31-р // Офіційний вісник України. – 1998. – № 27. – Ст. 1014.

325 Словоский К. И. Квалификация отношений по застройке и право на объект строительства в судебной практике // Хозяйство и право. – 1997. – № 10. – С. 78 – 83. – С. 78.

відчуження об'єктів незавершеного будівництва при приватизації державного майна, яке за однойменним Законом України³²⁶ являє собою окремий об'єкт права. Слід відмітити також, що цей об'єкт обмежується в цивільному обороті, тобто у разі його набуття у власність при приватизації незавершеного будівництва подальше його відчуження неможливе. Такого обмеження ЦК не містить, тобто якщо за рішенням суду визнано право власності на такий об'єкт, як недобудоване нерухоме майно, воно може відчужуватися без обмежень³²⁷;

- згідно з ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про приватизацію державного майна»³²⁸ приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства. До об'єктів, що мають загальнодержавне значення, належать майнові комплекси підприємств, їх структурних підрозділів, основним видом діяльності яких є виробництво товарів (робіт, послуг), що мають загальнодержавне значення. В цій частині наводиться перелік такого майна. Тобто відповідно до зазначеного Закону таке майно не може відчужуватися державою – бути предметом договору купівлі-продажу або реалізуватися в інший спосіб, наприклад, через акціонування з подальшим продажем пакетів акцій, що належать державі;
- суттєві обмеження встановлені для таких об'єктів, як пам'ятки історії та культури. Вони не можуть бути об'єктами малої приватизації, тобто відчужуватися державою. Це стосується будівель (споруд, приміщень) або їх окремих частин, які становлять національну, культурну та історичну цінність і перебувають під охороною держави (ч. 3 ст. 2 ЗУ «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»³²⁹).

Якщо предметом договору є пам'ятник історії і культури, включений до відповідного переліку (крім пам'яток, занесе-

326 Закон України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14.09.2000 № 1953 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – Ст. 375.

327 Спасибо-Фатеева И. В. Гражданский кодекс – ответы на вопросы читателей // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 2. – С. 54–61. – С. 61.

328 Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

329 Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.

них до Переліку пам'яток, які не підлягають приватизації), то вони можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини (ст. 18 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»³³⁰);

- висуваються достатньо жорсткі вимоги взагалі до якості предмета договору купівлі-продажу (ст. 673 ЦК, ст. 12 ЗУ «Про захист прав споживачів»³³¹). Товари, щодо яких установлені стандарти по безпеці, підлягають обов'язковій сертифікації. Їхня реалізація й імпорт без сертифікації заборонені. Якщо в процесі експлуатації або збереження товарів буде встановлено, що вони завдають або можуть завдати шкоди життю, здоров'ю або майну громадян, виготовлювач зобов'язаний призупинити їхнє виробництво, а продавець – реалізацію до усунення причин, що спричиняють шкоду, а в необхідних випадках ужити заходів до вилучення їх з обороту;
- укладання окремих договорів зумовлюється відповідними вимогам до їх предмета. Так згідно зі ст. 3 ЗУ «Про фінансовий лізинг»³³² предметом договору лізингу може бути неспоживча річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси (підприємства) та майно відокремлених структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць). Тобто власник обмежений у передачі у лізинг зазначених речей;
- мають специфіку і договори про відчуження цінних паперів, що виступають об'єктом торгівлі як на первинному, так і вторинному ринку, в позабіржовому і біржовому обороті. На окремих сегментах ринку цінних паперів встановлюються вимоги до об'єктів торгівлі і порядок здійснення правочинів із ними. При цьому фондова біржа має право встановлювати самостійно вид об'єктів біржової торгівлі та вимоги до суб'єктів (лістинг).

330 Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.

331 Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

332 Закон України «Про фінансовий лізинг» від 11.12.2003 № 1381-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 1. – Ст. 3.

Межі та обмеження права власності, що випливають зі змісту договорів, стосуються насамперед прав і обов'язків сторін. При цьому межі права власності адресуються всім власникам і встановлюються законом, а обмеження – контрагентам по договорам і встановлюються, як правило, договором.

Оскільки, як правило, договори про передачу майна у власність є оплатними, то однією з умов договору є ціна товару. Не зупиняючись докладно на питанні щодо істотних умов договору і на тому, чи належить до них ціна, оскільки вони є спірними внаслідок розбіжностей у регулюванні цього питання ЦК та ГК (ст.ст. 628, 638 ЦК, ч. 3 ст. 180 ГК), виходитимемо з залежності ціни товару від державного впливу і ступеня конкуренції на ринку, внаслідок чого ціни поділяються на загальні (вільні) і спеціальні (регульовані, фіксовані) – ст. 6 ЗУ «Про ціни і ціноутворення»³³³. Політика ціноутворення, визначена у ст. 3 згаданого Закону, диктує необхідність існування меж для суб'єктів ринкових відносин у самостійному визначенні цін на товари у певних випадках.

Обмеженням для суб'єкта може бути встановлення заниженої ціни в так званих «кабальних правочинах», які укладаються в стані нагальної потреби, що контрагент розуміє і використовує у своїх інтересах, висуваючи умови, явно не вигідні для другої сторони. Невигідність виявляється в нерозмірності ціни, що сплачується, і реальної вартості продаваної речі, на які законодавець реагує наступним чином: цивільним законодавством передбачається можливість визнання таких правочинів недійсними із застосуванням відповідних підстав (ст.ст. 233, 216 ЦК); конкурентним законодавством встановлюються негативні наслідки у вигляді відповідальності за порушення вимог щодо добросовісної конкуренції. Зокрема, в ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про захист економічної конкуренції» як зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку визнається встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б установити за умов існування значної конкуренції на ринку. Ст. 18 цього Закону навіть має назву «Обмежувальна діяльність суб'єктів господарювання, об'єднань» і нею встановлюється пряма заборона схилити інших суб'єктів господарювання до вчинення порушень законодавства про захист еконо-

³³³ Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 № 507-ХП // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 52. – Ст. 650.

мічної конкуренції чи сприяти вчиненню таких порушень. Це стосується заборони примушувати інших суб'єктів господарювання до антиконкурентних узгоджених дій, визначених ст. 6 цього Закону, до узгоджених дій, визначених ст.ст. 7–10 даного Закону.

Виразно демонструють обмеження права набувача договори купівлі-продажу з відстроченням або з розстроченням платежу, умовами яких передбачено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин (ст.ст. 694, 695, 697 ЦК). У цьому разі обмеження покупця полягають у тому, що він не має права розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей товару. Однак ці обмеження набувача не є обмеженнями права власності, оскільки покупець до повної оплати вартості товару власником не є.

Обмеженням є також накладення у певних випадках заборони відчуження майна, придбаного у власність. Це може бути, наприклад, у разі укладення договорів купівлі-продажу з відстроченням оплати; довічного утримання (ст. 754 ЦК), придбання об'єкту незавершеного будівництва (ст. 19 ЗУ «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва»).

Також як обмеження права власності слід розцінювати обов'язок власника дістати згоду на відчуження свого майна, що, зокрема, має місце у випадках відчуження майна платником ренти (ч. 2 ст. 735 ЦК).

При укладенні певних договорів про придбання майна у власність до власника не просто переходить право власності, а й на нього покладаються певні обов'язки, якими він обтяжується. Прикладом можуть слугувати такі положення:

- про обов'язки догляду відчужувача за договором довічного утримання, в тому числі по забезпеченню його або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за цим договором (ст.ст. 749, 750 ЦК);
- про виплату ренти за відповідним договором (ст. 734 ЦК);
- про вчинення певних дій на користь відповідних осіб, як це передбачено у разі укладення договору дарування (ст. 725 ЦК);
- одним із різновидів цих дій є висування як умови договору пожертви досягнення певної, наперед зумовленої мети (ч. 1 ст. 729

ЦК), як правило, встановлення обов'язку обдарованого по використанню майна в загальнокорисних цілях. Ця відмінність договору пожертви від звичайного договору дарування, як зазначав А. Л. Маковський, полягає у тому, що якщо при звичайному даруванні після переходу дарунка у власність обдарованого можливості впливати на здійснення новим власником своїх правомочностей не обмежуються, то при пожертві особа, що прийняла таке майно у власність, повинна дотримуватися вказівок колишнього власника про мету використання цього майна³³⁴;

- про добудування об'єкта незавершеного будівництва (ст. 19 ЗУ «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва»), у разі порушення чого договір купівлі-продажу підлягає розірванню;
- при придбанні об'єктів приватизації під інвестиційні зобов'язання згідно зі ст.ст. 12, 29 ЗУ «Про приватизацію державного майна» покупці контрольних пакетів акцій зобов'язані дотримуватися своїх інвестиційних зобов'язань, передбачених бізнес-планом або техніко-економічним обґрунтуванням післяприватизаційного розвитку об'єкта під загрозою розірвання договору. Отже, інвестиційні та інші зобов'язання покупця, включені в договір купівлі-продажу, обтяжують право власності на приватизований об'єкт і автоматично переходять до нового власника такого об'єкта.

З приводу останнього обмеження слід навести судову справу між Компанією з обмеженою відповідальністю «Rosevine Enterprises Limited», якою придбаний пакет акцій ВАТ «Універсам №10 «Печерський», та Регіональним відділенням Фонду державного майна України по м. Києву, який вимагав повернення пакету акцій у державну власність у зв'язку з невиконанням Компанією з обмеженою відповідальністю «Rosevine Enterprises Limited» інвестиційних зобов'язань. Відповідач заперечував проти задоволення позову тим, що він не знаходився у правовідносинах із Регіональним відділенням Фонду державного майна України по м. Києву, а придбав пакет акцій від посереднього набувача. ВГСУ зазначив при цьому, що оскільки майно, яке є предметом купівлі-продажу, на

334 Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая: Текст, коммент., алф.-предм. указ. / Под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. — М.: Международный центр финансово-экономического развития. — 1998. — 480 с. — С. 315.

момент укладення договору з відповідачем було обтяжено певними зобов'язаннями, ці зобов'язання перейшли до відповідача разом із переходом права власності на майно. Цей висновок зроблено з посиланням на ст. 27 ЗУ «Про приватизацію державного майна», якою зазначається, що передбачені бізнес-планом чи планом приватизації зобов'язання або зобов'язання сторін, які були визначені умовами аукціону, конкурсу чи викупу, включені до договору купівлі-продажу, зберігають свою дію для осіб, які придбають об'єкт у разі його подальшого відчуження протягом строку дії цих зобов'язань³³⁵.

Слід указати й на такий проміжний варіант відносин між відчужувачем та набувачем майна, який виникає на підставі договору найму-продажу (ст. 705 ЦК). У разі його укладення стосунки між сторонами складаються як відносини найму з подальшим виникненням відносин власності. При цьому можливі різні варіанти таких відносин залежно від умов договору: як перехід права власності при повній оплаті товару, так і в інших випадках. У такому разі набувач майна, який стає його власником, одночасно зберігає й обмеження, що зумовлюються відносинами найму, наслідком яких і стала передача майна у власність.

З приводу обмежень, які іноді містяться в договорах дарування, існують різні точки зору. Зокрема, це стосується такої властивості цих договорів, як безоплатність, унаслідок чого постає питання про те, чи можна вважати її порушенням зустрічну передачу речі (права) обдарованим або зустрічне зобов'язання відповідного надання з його боку. Висловлювалася точка зору, згідно з якою встановленням такої умови (яка по своїй сутності є обмеженням обдарованого) такий договір не буде даруванням, а має розглядатися як удаваний правочин і визначатися нормами, що стосуються договору міни, побутового підряду тощо залежно від конкретних умов домовленості сторін³³⁶. Вважають також, що «зустрічне» надання не обов'язково повинно бути передбачене тим самим договором, що і «подарунок», воно може бути предметом окремого правочину й іноді навіть з іншою особою (наприклад, у разі, коли за отриманий або обіцяний дарунок обдарований виконує обов'язок дарувальни-

335 Архів Вищого господарського суду України. Справа №2/120.

336 Гражданское право России. Часть вторая: Обязательственное право: Курс лекций / Отв. ред. О. Н. Садиков. – М. : БЕК, 1997. – 704 с. – С. 169–170.

ка перед третьою особою³³⁷. Вважаємо, що в означених випадках установлювані договором обмеження власника (обдаровуваного) є неправомірними.

Важливим впливом на право власності є й строки передання предмета договору. Це має значення особливо при співстваленні моменту укладення договору та моменту виникнення права власності. Ці моменти можуть збігатися, а можуть і різнитися. Так при укладенні реальних правочинів ці моменти, як правило, збігаються. Договір вважається укладеним та одночасно право власності виникає у покупця по договору, який потребує нотаріального посвідчення та державної реєстрації. На це вказується у ч. ч 3 та 4 ст. 334 ЦК. У випадках, коли право власності виникло, а власник не в змозі здійснювати свої правомочності, наприклад при поставці товарів на умовах переходу права власності з моменту їх відвантаження зі складу продавця, таке його становище буде обмежувальним порівняно з іншими власниками. Під час доставки цього товару до набувача він не може ним користуватися, хоча й має право розпорядитися ним. Те саме стосується випадків оформлення коносаменту, коли власник товару може його продати шляхом відчуження коносаменту, але сам товар може навіть не отримати.

2. Обмеження права власності укладенням договорів про передачу майна у користування.

Як уже зазначалося, сутністю обмеженого речового права є користування чужою річчю. Таке широке бачення інших речових прав надало можливості для ствердження, що всяке користування чужою річчю є обмеженим речовим правом, тобто таким пропонується визнати найм та оренду.

Так, М. В. Чередникова в оренді вбачає дві групи правовідносин. По-перше, це зобов'язання з приводу надання об'єкта оренди з метою користування ним, зобов'язання по сплаті орендної плати й ін., що є виключно зобов'язальними. По-друге, правовідносини у зв'язку з володінням річчю. Ймовірно, момент передачі об'єкта оренди й слід уважати тим моментом, коли виникає другий вид правовідносин³³⁸. Близькою до цього є позиція Є. Барінової, але вона

337 Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Текст, коммент., алф.-предм. указ. / Под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. — М.: Международный центр финансово-экономического развития. — 1998. — 480 с. — С. 305.

338 Чередникова М. В. О вещных правах по Гражданскому кодексу Российской Федерации // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей / Под ред. С. С. Алексеева; Рос. шк. частного права. Урал. отд.-ние. — М.: Статут, 2000. — 317с. — С. 109 — 110.

вбачає в цьому трансформацію одних правовідносин в інші, тобто зв'язок, за яким орендар має право вимагати надання об'єкта («орендодавець – орендар»), перетворюється на речово-правовий зв'язок «орендар-речі»³³⁹.

Як обмежене речове право Л. В. Щеннікова розглядає також право наймача за договором соціального найму житлового приміщення, в якому вона вбачає риси, властиві абсолютним правам (безстроковий характер, можливість збереження житлового приміщення після смерті наймача за спільно проживаючим членом його родини, абсолютний характер захисту, а також обмежені правомочності по розпоряджанню у вигляді обміну приміщення, його розділу, вселення нових мешканців³⁴⁰). У той же час як речове не може розглядатися, на її погляд, право наймача за договором комерційного найму (зокрема, через надані наймодавцеві можливості відмовитися від укладення нового договору житлового найму).

Однак ідея віднесення найму та оренди до категорії речових прав є спірною. Так права орендаря чужого майна на перший погляд відповідають більшості ознак речових прав. Вони, зокрема, не припиняються у зв'язку зі зміною власника-орендодавця і захищаються від будь-яких осіб як права титульного власника. Разом із тим права наймача (орендаря), звичайно, мають зобов'язально-правовий, а не речовий характер. Вони завжди виникають у силу договору з власником найманого (орендованого) майна, і їхній зміст, включаючи і різні можливості розпоряджання цим майном аж до його відчуження, визначається виключно умовами конкретного договору (обсяг прав наймача та орендаря всякий раз може бути різним). Для речових прав таке положення неможливе.

Характер і зміст інших речових прав визначається безпосередньо законом, а не договором, та й їхнє виникнення нерідко відбувається поза волею власника. Тому в законі мають установлюватися всі їхні різновиди і визначатися конкретні правомочності їх носія (зміст).

Думаємо, говорити про трансформацію відносин у цих випадках також не приходиться, тому що правовідносини по наданню речі зберігаються хоча б у частково виконаному вигляді, тобто і після

339 Барінова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – № 8. – С. 28–39. – С. 35.

340 Щенникова Л. В. Вещные права в гражданском праве России. – М.: БЕК, 1996. – 200 с. – С. 72.

передачі (надання) об'єкта орендар продовжує бути зобов'язаним у тому ж самому змісті, він, як і раніше, зобов'язаний і саме за договором. При цьому слід урахувати позицію В. М. Хвостова, який розділяв факти, що ведуть до придбання права, на «факти, на підставі яких виникла вимога про встановлення права – *titulus acquirendi*, і факти, за допомогою яких учинилося саме придбання права – *modus acquirendi*»³⁴¹.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що принциповими відмінностями найму (оренди) від речових прав є лише платність і строковість. Але останні якості не надають можливості віднести ці права до речових. Так само, як, наприклад, володіння купленою річчю протягом тільки доби не перетворює право власності на щось інше, а володіння наймачем (орендарем) майном протягом деякого часу не трансформує його право з зобов'язального на речове.

Природно, що при цьому треба пам'ятати і про різний обсяг прав власника до і після передачі його майна в найм (оренду). Не заглиблюючись у питання про правову природу прав найму (оренди), слід відмітити, що і в цих випадках, як і при встановленні прав на чужі речі, власник обмежується у своєму праві. Це полягає в неможливості для нього використовувати своє майно, якщо воно передане у користування наймачеві (орендареві). Тобто підстава виникнення цих обмежень права власності (укладення договору за волею власника-наймодавця (орендодавця)) не впливає на сам факт існування цих обмежень. Різність правового режиму речових та зобов'язальних прав користувачів майна, що належить власникові, не відіграє ролі для сутності правового режиму власності, яке внаслідок тих та інших прав буде вужчим, ніж за їх відсутності.

Що стосується права власника при укладенні договору управління його майном, то воно також суттєво обмежується. Цей договір укладається тоді, коли власник не має можливості або вважає недоцільним особисто доглядати або іншим способом здійснювати право власності на власне майно. Внаслідок установалення управління чужим майном забезпечується як мета його збереження (наприклад, при управлінні спадщиною – ч. 1 ст. 1285 ЦК), так і крім цього, прирощення цього майна, особливо, коли йдеться про управління майном підопічного або майном, що використовується в

341 Хвостов В. М. Система римського права: Учебник. – М. : Спарк, 1996. – 310 с. – С. 140.

підприємницькій діяльності (ст.ст. 54, 72 ЦК), одержання майнової вигоди або іншого визначеного результату на користь відчужувача або інших визначених вигодоотримувачів.

У законодавстві України терміни «управління», «керування» і «розпорядження» вживаються неоднозначно, і можливості, що впливають з означених прав, достатньою мірою не визначаються. Законом установлюються лише загальні правила про те, що управитель діє від свого імені, але в інтересах особи, яка є власником майна, та має дбати про збереження й використання майна власника. Від обсягу повноважень управителя майна, який може бути різним, залежать і обмеження права власності. Як слушно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва³⁴², ці повноваження у певних випадках можуть бути як тотожними, а можуть і суттєво відрізнятися; як вужчими за змістом порівняно з правом власності, так і ширшими за нього. Розглянемо такі групи повноважень управителя майна.

Перша, коли управитель має максимальні повноваження внаслідок надання йому можливості здійснення всіх трьох правомочностей власника по володінню, користуванню та розпоряджанню його майном. Але, незважаючи на це, встановлення цього права не тягне за собою перехід до управителя права власності на майно, що передане йому в управління (за винятком виникнення права довірчої власності). Хоч власник уже не повинен реалізовувати на строк дії договору з управителем свої правомочності, проте він їх не втрачає³⁴³, бо вони відновлюються як такі, що були призупинені. В такому разі власник фактично має суто номінальне право власності й усувається від його реалізації самостійними діями. Він здійснює лише контроль за управителем. Якщо ж власника немає (у разі його безвісної відсутності або смерті), або він недієздатний чи малолітній, цю функцію здійснюють інші особи як установники управління (орган опіки та піклування, нотаріус). Однак і в цих випадках дії управителя майна хоч і тотожні правомочностям власника, але контрольовані з боку власника чи інших осіб і на відміну від власника, який здійснює своє право своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК), управитель реалізує свої правомочності залежно

342 Спасибо-Фатєєва І. В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // Проблеми законності – 2002. – № 53. – С. 122–132. – С. 132.

343 Майданик Р. А. Інститут довірчої власності (траст): (природа прав, умови реєстрації в праві України) Автореф. дисс.... докт. юрид. наук: 12.00.03. – К., 1996. – 24 с. – С. 6–7.

від волі власника або інших осіб. З цього приводу слід погодитися з думкою про те, що «в цей період права власника начебто перетворюються, обертаючись іншими своїми гранями»³⁴⁴, що підтверджує позицію правників про штучність конструкції права власності як побудованого з трьох правомочностей³⁴⁵.

Друга група повноважень управителя є вужчою за першу і стосується володіння та забезпечення використання майна власника як власними силами, так і шляхом укладення різних договорів користування цим майном з іншими особами. Стороною по таких договорах вже буде не власник, а управитель майна. Внаслідок встановлення цих повноважень управителя власник позбавляється можливості користуватися своїм майном, перепорою для чого слугують уже два договори – управління його майном і відповідно найму або оренди, укладених управителем.

Третя група повноважень управителя може полягати у розпоряджанні майном власника, наприклад, у разі призначення розпорядника майна особою, відносно якої порушено справу про її неплатоспроможність згідно зі ст. 13 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Проте співвідношення повноважень по розпоряджанню й управлінню майном власника досить своєрідне, оскільки сам розпорядник майна повноважень по розпоряджанню не набуває. Якщо неплатоспроможною особою є юридична особа, то з призначенням розпорядника майна продовжують діяти органи управління цієї юридичної особи, які реалізують це повноваження, як і раніше, але за згодою розпорядника майна. Інша справа, коли призначається керуючий санацією, який має право самостійно розпоряджатися майном боржника з урахуванням обмежень, передбачених зазначеним Законом (ст. 17). На особливу увагу заслуговує розмежування в цьому Законі функцій з управління та розпоряджання майном банкрута, які покликані виконувати ліквідатор, що ще раз свідчить про нетотожність цих понять, хоча конкретних напрямів їх розмежування в Законі не провадиться.

До цієї групи слід віднести й управління акціями (пакетами акцій), яке надає управителю можливості брати участь в управлінні

344 Спасибо-Фатєєва І. В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // Проблеми законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – Вип. 53. – С. 122–132. – С. 129.

345 Скловский К. И. Собственность в гражданском праве. – М.: Дело, 1999. – 511 с. – С. 118, 131.

акціонерним товариством і набувати деяких інших майнових прав у випадках, передбачених договором між управителем і власником акцій (акціонером), але не розпоряджатися акціями.

Передусім повноваження управителя та їх обсяг мають установлюватися в договорі з власником чи іншою особою, яка має право укласти такий договір (опікуном, нотаріусом, органом опіки та піклування). Очевидно, слід виходити з найбільш широкої можливості для управителя здійснювати всі правомочності власника, навіть і розпоряджання, якщо інше не передбачено законом або умовами договору³⁴⁶.

Проте існує потреба у більш чіткому визначенні цих повноважень, які можуть не лише обмежувати право власності, а навіть привести до його припинення. Ця проблема достатньо гостро постає у випадках управління майном публічних осіб, повноваження щодо чого часто однозначно не визначаються, внаслідок чого виникають проблеми не лише зі змістом права власника та здійсненням ним своїх повноважень, а й узагалі з існуванням права власності. Як приклад можна навести норму ст. 142 Конституції України, ст. 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування»³⁴⁷, які стосуються майна територіальних громад, переданого до управління районних або обласних рад та щодо чого не позначено навіть загальним чином обсяг повноважень управителя. Внаслідок цього виникла проблема щодо можливості для районних або обласних рад, які здійснюють управління об'єктами комунальної власності, реалізувати його (ч. 4 ст. 60 згаданого Закону). Очевидно, що повноваження районних і обласних рад по управлінню спільним майном територіальних громад не припускають розпоряджання ним³⁴⁸. Цим управління, здійснюване цими радами, відрізняється від повноважень органів місцевого самоврядування, які наділені можливостями від імені та в інтересах територіальних громад здійснювати правомочності щодо володіння, користування та розпоряджання об'єктами права комунальної власності (ч. 5 ст. 60 Закону).

Окреслена проблема спостерігається на прикладі управління майном, що являє собою спільну власність територіальних громад області, шляхом його внесення управителем до статутного капіталу

346 Копылов А. В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. — М.: Статут, 2000. — 255 с. — С. 158.

347 Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.

348 Спасибо-Фатеева І. В. Питання управління державною і комунальною власністю // Підприємство, господарство і право. — 1999. — № 10. — С. 9–14.

господарського товариства. При цьому учасником цього товариства став управитель, який діяв від власного імені. Внаслідок цих дій управителя відбулося перетворення комунальної власності на приватну власність і таким чином, право власності на майно, передане в управління, припинилося. Наскільки це правомірно? Очевидно, що такого обмеження права власності, що приводить до його припинення, не повинно бути³⁴⁹.

2.3. Межі та обмеження права власності, обумовлені корпоративними правовідносинами

Корпоративні правовідносини розглядаються як особливий вид цивільних правовідносин поряд із речовими та зобов'язальними^{350, 351}, хоча існує також їхнє розуміння як зобов'язальних^{352, 353} або як речових³⁵⁴. Змістом корпоративних правовідносин є корпоративні права, що мають складну природу^{355, 356, 357}, бо складаються з майнових та особистих немайнових прав, які зумовлюються одне іншим. Стаття 167 ГК визначає корпоративні права як права особи, частка якої встановлюється у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

349 Спасибо-Фатеева И. В. Метаморфозы собственности или замороженные холдинги // Предпринимательство хозяйство и право – 1999. – № 4. – С. 26–32. – С. 32.

350 Гражданское право: Учебник: В 2 т. – Т. I / Под ред Е. А. Суханова. – М.: БЕК, 1993. – 384 с. – С. 153.

351 Спасибо-Фатеева И. В. Правовая природа корпоративных правовідносин в акционерных товариствах // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – №3. – С. 58–66.

352 Луць В. В. До врегулювання відносин власності у новому Цивільному кодексі України // Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України: Тези доповідей і наук. повідомлень наук.-практ. конф. – С. 53 – 58. – С. 53.

353 Пушкін О., Селіванов В. Відносини підприємництва: правовий статус їх суб'єктів // Право України. – 1994. – №5. – С. 9–15. – С. 10.

354 Торкановский Е. Предел акционерной собственности // Хозяйство и право. – 1999. – № 3. – С. 19–24. – С. 19.

355 Кибенко О. Р. Корпоративное право Украины: Учебное пособ.-Харків: Еспада, 2001. – 288 с. – С. 115.

356 Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. – Х.: Право, 1998. – 256 с. – С. 31.

357 Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / К., 2000. – 23 с. – С. 13.

Існування корпоративних прав відбивається на праві власності певного суб'єкта. Так акціонерне товариство (далі – АТ) є власником майна, а акціонер – власником акції, тобто об'єкти їх права власності різні. Проте акціонер та АТ знаходяться в корпоративних правовідносинах, що тягне за собою обмеження обох цих суб'єктів як учасників зазначених правовідносин, хоча й стосовно різних об'єктів. При цьому АТ як власник майна обмежується в правах відносно нього в інтересах акціонерів, а акціонери як власники акцій обмежуються в своїх правах в інтересах інших акціонерів та АТ.

Межі та обмеження прав зазначених учасників корпоративних правовідносин можуть установлюватися як у законі, так і в локальних актах (внутрішніх актах АТ). На рівні закону врегульовані межі корпоративних прав, яких мають дотримуватися всі учасники господарських товариств, а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають в конкретних правовідносинах із певним господарським товариством. Ці межі та обмеження можуть полягати у встановленні заборон, приписів та стримуючих механізмів реалізації прав власності на відповідні об'єкти. Зокрема, межі стосуються жорсткого регулювання обліку акцій, контролю за діями власника по випуску цінних паперів, їх біржовому обігу, визначенню питань, обов'язкових для розгляду загальними зборами акціонерів, що є їх виключною компетенцією. Тим самим держава встановлює межі корпоративної волі з метою недопущення зловживання правом як з боку посадових осіб АТ, які діють від його імені відносно третіх осіб, так і акціонерів (передусім значних), які формують волю АТ шляхом участі в загальних зборах акціонерів.

Межі АТ як власника майна передусім торкається здійснення діяльності органами управління в АТ (корпоративного управління) та спрямоване на запобігання зловживанням з боку керуючого органу та захист прав акціонерів, кредиторів АТ і третіх осіб. Такі межі стосуються: а) встановлення певних вимог та заборон до дій осіб, уповноважених розпоряджатися майном АТ; б) змін статутного капіталу АТ; в) АТ, створених у процесі приватизації, г) інші.

А. Межі та обмеження щодо розпоряджання майном АТ полягають у вимогах до: 1) укладення від імені АТ значних правочинів; 2) укладення від імені АТ правочинів із заінтересованістю; 3) укладення правочинів керівниками філій та представництв; 4) укладен-

ня правочинів залежними товариствами; 5) процедури припинення АТ. З приводу зазначених вимог слід указати на те, що у відсутність в Україні регулювання корпоративних відносин в акціонерних товариствах на рівні спеціального закону, яким би встановлювалися відповідні межі, вимушує АТ такі заборони, приписи та правила передбачати у своїх статутах та внутрішніх актах. Тим самим, як правило, вони являють собою обмеження корпоративних прав (прав власників акцій, паїв).

Додержання відповідних вимог передусім вимагається від осіб, які представляють інтереси АТ у відносинах із третіми особами, тобто ці вимоги адресуються керівнику АТ (якщо в АТ одноособовий виконавчий орган) і голові та членам колегіального виконавчого органу АТ (правління). Однак приписи щодо вказаних дій стосуються й інших осіб та органів в АТ, а саме: членів наглядової ради та всіх акціонерів як учасників вищого органу – загальних зборів. Оскільки ж указані особи уповноважені виступати від імені АТ як власника, то межі й обмеження їхніх дій являють собою по суті межами й обмеженнями права власності.

1) *Укладення від імені АТ значних правочинів* чинним законодавством України врегульовано досить суперечливо і не на належному рівні захищає інтереси акціонерів та АТ, оскільки не містить чіткого та виваженого механізму їх укладення, наслідків його недодержання та відповідальності за порушення. Так ст. 41 ЗУ «Про господарські товариства»³⁵⁸ передбачає, що загальні збори акціонерів затверджують правочини на суму, що перевищує зазначену в статуті АТ. Оскільки про затвердження може йтися лише стосовно укладених правочинів (тобто затвердженню підлягає факт, який уже відбувся), ця норма не містить ані обмежень щодо дій голови виконавчого органу по їх укладенню, ані запровадження механізмів, які передували б цьому.

В такому разі фактично чинне законодавство України про господарські товариства меж щодо відчуження майна АТ не містить, як не містить воно й ефективних засобів відповідальності посадових осіб за це, оскільки ЗУ «Про господарські товариства» не встановлює того, як відіб'ється на чинності правочину, укладеного не в інтересах товариства, несхвалення загальними зборами акціонерів

358 Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

цього правочину. Очевидно, такий правочин не може вважатися недійсним в цьому разі, як слушно відмітив ВАСУ у п. 9.4 Роз'яснення від 12.03.99р. № 02–5/111 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними»³⁵⁹. Не може цей правочин і розцінюватися як укладений за умови подальшого схвалення загальними зборами акціонерів, оскільки це негативно відіб'ється на тих особах, які укладатимуть правочини з АТ, а відтак, і в цілому на цивільному обороті.

У ч. 4 ст. 92 ЦК установлюється, що в таких випадках члени виконавчого органу несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі, тобто АТ. Отже, йдеться про цивільно-правову відповідальність, яка полягає у повному відшкодуванні збитків (ч. 3 ст. 22 ЦК). Це положення не узгоджується з КЗпП, в якому запроваджується підхід щодо обмеженої відповідальності працівників (а члени виконавчого органу АТ є його працівниками, оскільки знаходяться в трудових відносинах з АТ) – ч. 2 ст. 130, 132–134 КЗпП за певними винятками. Відповідно до ст. 9 ЦК положення ЦК запроваджуються до трудових відносин, якщо вони не врегульовані трудовим законодавством. Оскільки ж трудовим законодавством ці питання врегульовані, то і застосування ч. 4 ст. 92 ЦК для притягнення до повної цивільно-правової відповідальності членів виконавчого органу АТ буде неоднозначним.

З цього приводу слід висловити таке бачення вирішення цієї проблеми. *По-перше*, в ч. 2 ст. 130 та в ст. 135 КЗпП ідеться про винятки із загального правила про обмеження відповідальності працівників, якщо це передбачено законодавством. При цьому не зазначається, що це має бути лише трудове законодавство, а відтак, не повинно бути перепон і для застосування цивільного законодавства. *По-друге*, члени виконавчого органу АТ є не лише його працівниками, а й учасниками корпоративних правовідносин, які за своєю сутністю є цивільно-правовими відносинами, а тому підпадають під цивільно-правове регулювання. Як члени виконавчого органу посадові особи АТ формують волю останнього. Цивільним законодавством висувуються вимоги щодо дій цих осіб в інтересах АТ, бо вони його представляють у відносинах із третіми особами.

³⁵⁹ Роз'яснення ВГСУ від 12.03.99р. № 02–5/111 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними» // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 6. – С. 26.

Нарешті, саме цивільне законодавство врегульовує порядок формування цих органів, їх діяльність і тому не може не містити норм щодо наслідків цієї діяльності, тобто відповідальності.

Висловлене дає підстави стверджувати, що члени виконавчого органу мають нести саме цивільно-правову відповідальність за дії не в інтересах АТ і, зокрема, щодо розпорядження його майном.

Слід урахувати й те, що керівнику та членам виконавчого органу АТ надаються широкі можливості щодо представництва АТ у відносинах із третіми особами, укладення договорів по відчуженню його майна. Наслідки такої можливої поведінки з боку керівників АТ часто є негативними, що знаходить свій прояв в укладенні договорів, які є не вигідними або збитковими для АТ, або взагалі спрямовані на приховування його майна через складні схеми ступінчастого його переходу до інших осіб і, нарешті, навіть спрямовані на доведення АТ до банкрутства. Безумовно, що краще уникнути цих наслідків, ніж виявляти винних та притягувати їх до відповідальності, тим більш у складному становищі неоднозначного регулювання цього питання ЦК та КЗпП.

З метою неможливості доведення до таких небезпечних для АТ наслідків у внутрішніх його документах (рішеннях загальних зборів, положеннях про правління або про укладення значних правочинів тощо) передбачається механізм, в який закладаються певні обмеження дій посадових осіб АТ. Вони полягають у попередньому узгодженні питань укладення значних правочинів із наглядовою радою АТ. Оскільки внутрішні акти АТ є обов'язковими для всіх учасників корпоративних правовідносин і у разі спору посилення на них у суді має використовуватися як на джерело права, їх положення по обмеженню прав щодо здійснення повноважень АТ як власника є суттєвими.

(Однак, ураховуючи неналежний рівень правової культури в Україні взагалі і корпоративної зокрема, виявляється доцільним це питання врегулювати на рівні закону. Спроба це зробити здійснена у проекті ЗУ «Про акціонерні товариства» (п. 20 ч. 2 ст. 31, ч. 3 ст. 40, п. 19 ч. 2 ст. 49, ст. 65, 67³⁶⁰), де передусім установлюється поняття значного правочину, яким пропонується розуміти правочин або кілька взаємопов'язаних правочинів (крім правочинів із розміщення

360 Закон України (проект) «Про акціонерні товариства» від 18.12.2003 № 3059-1 // Висновок Головного науково-експертного управління. – 25.02.2004.

товариством власних акцій), якщо ринкова вартість майна (послуг, робіт), що є його предметом, становить 25 і більше відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності АТ.

Укладення значного правочину на суму від 25 до 50 відсотків вартості активів відбувається за рішенням наглядової ради, а у разі неприйняття нею такого рішення – загальними зборами акціонерів. Правочин на суму, що перевищує 50 відсотків вартості активів АТ, укладається за рішенням загальних зборів за поданням наглядової ради. Для того, щоб не стримувати діяльність АТ у разі необхідності укладення значних правочинів протягом року, тобто в період між скликанням загальних зборів акціонерів, пропонується механізм попереднього схвалення значних правочинів загальними зборами із зазначенням характеру цих правочинів та їх граничної вартості.

Крім того, обмеження по відчуженню майна товариства полягають не лише у вимогах до укладення правочинів його органами, а й у наслідках, які очікують товариство у разі прийняття такого рішення. Цими наслідками є готовність до задоволення вимог акціонерів, які голосували проти прийняття загальними зборами рішень про укладення товариством значного правочину, про викуп у них акцій.

2) Укладення від імені АТ правочинів із заінтересованістю має містити також певні обмеження, яких не передбачає чинне корпоративне законодавство, що також використовується недобросовісними особами в своїх особистих інтересах.

Для запобігання відчуженню майна АТ у проекті ЗУ «Про акціонерні товариства» надається поняття особи, заінтересованої в укладенні АТ правочину. Нею є посадова особа АТ, акціонер, який одноособово або разом зі своїми афілійованими особами володіє 25 і більше відсотками простих акцій АТ, або афілійована особа (особи), якщо вона (або посадова особа) є стороною такого правочину; бере участь у правочині як представник або посередник (крім представництва АТ посадовими особами); отримує винагороду від АТ або від особи, яка є стороною правочину; внаслідок такого правочину придбає майно чи зацікавлена в інших результатах виконання правочину.

Інформація стосовно правочинів із заінтересованістю має надаватися виконавчим органом АТ наглядовій раді, зокрема щодо його предмета, вартості одиниці товару або послуг, якщо вона передбачена правочином, загальної суми правочину щодо придбання,

відчуження або можливості відчуження майна, виконання робіт, надання або отримання послуг.

У разі недодержання зазначених вимог особа, заінтересована в укладенні АТ правочину, несе відповідальність перед АТ у розмірі завданих йому збитків, а також можливості визнання цього правочину недійсним. якщо особа, яка уклала правочин, знала або повинна була знати про недотримання зазначених вимог.

Тобто встановлювані обмеження щодо укладення АТ правочинів, в яких виявляється заінтересованість певних осіб, повинні захистити права та інтереси АТ та його акціонерів, а наслідки недодержання вказаних вимог щодо обмежень відбиваються як на порушниках, так і на третіх особах, що уклали ці правочини з АТ.

3) *Укладення правочинів керівниками філій та представництв* відбувається в межах наданих ним повноважень, які містяться як у положеннях про ці відокремлені підрозділи, так і у дорученнях, які видаються представникам (керівникам) цих підрозділів. Отже, якщо це передбачено відповідними повноваженнями структурної одиниці, остання має право укладати договори від імені юридичної особи. Стороною за договором у таких випадках є юридична особа, а не її структурна одиниця. У разі порушення цієї умови договір, укладений структурною одиницею юридичної особи від свого імені, слід визнати недійсним (п. 2 Роз'яснення ВАСУ від 06.10.94р. № 02–5/706 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів»³⁶¹). Керівники структурних підрозділів, як правило, обмежуються у повноваженнях щодо розпоряджання майном, закріпленим юридичною особою за цим підрозділом. При цьому положенням про цей підрозділ або внутрішніми документами юридичної особи встановлюються правила по узгодженню порядку укладення відповідних правочинів.

4) *Укладення правочинів залежними товариствами*. Засновники (учасники) залежних товариств при їх створенні та затвердженні статуту зумовлюють певні обмеження щодо здійснення ними повноважень стосовно майна, яке буде належати цим юридичним особам. Такі обмеження можуть полягати у заборонах відчуження нерухомості без дозволу засновників (учасників), порядку узгоджен-

361 Роз'яснення ВАСУ від 06.10.94р. № 02–5/706 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів» // Юрид. вісник України. – 2002. – № 5. – С. 18–19.

ня вчинення правочинів на значні суми, припинення з правонаступництвом із передачею майна іншим юридичним особам тощо. Слід також урахувати існування в Україні дочірніх підприємств, хоча у ЦК їх поняття відсутнє на відміну від ГК, який урегулює відносини за їх участю. Незважаючи на такі суперечності, дочірні підприємства, створені до набрання чинності ЦК, існують і стосовно них виникає питання про обмеження їх як носіїв прав на своє майно в укладенні відповідних правочинів та здійсненні інших дій стосовно цього майна. Оскільки правове становище дочірніх підприємств було і залишається невизначеним, це і тягне за собою інший ступінь невизначеності в їхніх правах на своє майно. Як слушно зазначається в літературі, дочірні підприємства можуть мати як право власності на своє майно, так і право господарського відання^{362, 363}. В першому випадку дочірні підприємства є по суті компаніями однієї особи, тобто їх єдиним учасником є АТ або інше господарське товариство, яке володіє ста відсотками акцій або часток цієї юридичної особи (ч. 3 ст. 83 ЦК). У такому разі дочірнє підприємство нічим не відрізняється від залежного товариства як воно визначається у ст. 118 ЦК. У другому ж випадку дочірнє підприємство має особливий статус на кшталт особи зі статусом державного підприємства. Правовідносини засновника та дочірнього підприємства вже не носять корпоративного характеру, оскільки засновник є власником майна дочірнього підприємства, тобто їх відносини ґрунтуються передусім на речовій природі прав на майно.

5) *Процедура припинення АТ* також пов'язана з певними межами прав АТ як власника, що пов'язані зі здійсненням його кредиторами своїх прав вимагати припинення відносин із товариством або дострокового виконання останнім своїх зобов'язань перед цими кредиторами (ч. 1 ст. 107 ЦК). Так само впливає на право власності АТ здійснення акціонерами, які не згодні з рішенням про припинення АТ, права на викуп акціонерним товариством їх акцій. Останнє передбачається на рівні закону для акціонерів АТ, створених у процесі приватизації (п. 145 ЗУ «Про Державну програму при-

362 Спасибо-Фатєєва І. В. Окремі аспекти поняття юридичних осіб // Підприємництво, господарство і право. — 2001 — № 8. — С. 21–24.

363 Спасибо-Фатєєва І. В. Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2004. — № 4. — С. 10–15.

ватизації»³⁶⁴), а для акціонерів інших АТ – на рівні підзаконного нормативно-правового акта (п. 1.7 Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 грудня 1998 р. № 221³⁶⁵). Очевидно, що таких розбіжностей у правах акціонерів не повинно бути, і встановлення абсолютно справедливого права акціонерів у підзаконному нормативно-правовому акті покликано заповнити цю прогалину. Однак законність цього положення сумнівна, оскільки подібні обмеження мають установлюватися саме законом. Тому існує нагальна потреба передбачити це право акціонерів у загальному законі про господарські товариства або про акціонерні товариства.

Зазначені вище права кредиторів та акціонерів впливають на право АТ як власника на свій розсуд розпоряджатися всім своїм майном при припиненні АТ – передавати його в цілому знов створеним юридичним особам. Вплив прав кредиторів та акціонерів, не згодних із таким рішенням вищого органу АТ про припинення, полягає в тому, що АТ уже не буде взмозі передати все своє майно правонаступникам, а має враховувати вимоги тих осіб, які наділені правом впливати в кінцевому рахунку на обсяг майна АТ, який залишиться для вільного розпоряджання ним.

Мають місце й межі щодо відповідальності всім своїм майном у разі ліквідації АТ. Справа в тому, що до складу ліквідаційної маси при цьому не входять об'єкти державного житлового фонду, в тому числі гуртожитки, дитячі дошкільні заклади та об'єкти комунальної інфраструктури, які мають передаватися в комунальну власність (ст. 26 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»³⁶⁶). Тому обсяг відповідальності банкрута, який має зазначені об'єкти, звужується порівняно з загальним правилом про відповідальність юридичних осіб усім своїм майном.

Особливо яскраво демонструються межі прав на майно у разі порушення розгляду справи в господарському суді про відновлення

364 Закон України «Про Державну програму приватизації» від 18.05.2000 № 1723-III // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 24. – Ст. 981.

365 Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств: Затв. рішенням Держ. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 груд. 1998 р. № 221 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 10. – Ст. 398.

366 Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440 (або Офіційний вісник України. – 1999. – № 33 (03.09.99). – Ст. 1699).

платоспроможності боржника, внаслідок чого органи АТ уже не в змозі самостійно приймати рішення про використання та розпоряджання майном АТ, для чого потребується згода розпорядника майна або керуючого санацією.

Б) Межі щодо зміни статутного капіталу АТ установлюються:

1) шляхом уведення заборон на збільшення статутного капіталу АТ для покриття збитків (ч. 2 ст. 156 ЦК);

2) через зобов'язання АТ зменшити свій статутний капітал та зареєструвати відповідні зміни до статуту у разі, якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів АТ виявиться меншою від статутного капіталу (ч. 3 ст. 155 ЦК);

3) передбаченням лише двох можливих шляхів зменшення статутного капіталу АТ із додержанням при цьому певних механізмів, спрямованих на захист прав кредиторів. При цьому в одному з таких способів зменшення статутного капіталу – шляхом купівлі та погашення частини акцій – АТ ще й подвійно обмежується вказівкою у ч. 1 ст. 157 ЦК на те, що це допускається лише в разі, якщо така можливість передбачена у статуті АТ.

В) Межі та обмеження, передбачувані для АТ, створених у процесі приватизації, покликані враховувати специфіку правового статусу цих юридичних осіб, що виникають у своєрідний спосіб для «роздержавлення» власності, внаслідок чого встановлюється публічно-приватний порядок їх створення. Такими межами є наступні:

1) заборона подальшого відчуження окремих частин пакета акцій до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальшого відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового власника зобов'язань, визначених умовами конкурсу, аукціону чи викупу;

2) заборона АТ та державним органам приватизації до виконання плану приватизації (розміщення акцій), якщо передбачається закріплення у державній власності пакетів акцій або до розміщення акцій у кількості, що становить 75 відсотків загальної кількості акцій:

- відчужувати майно (необоротні активи), що належить АТ, та здійснювати операції з борговими вимогами та зобов'язаннями (факторинг), якщо на дату укладення відповідного правочину балансова вартість таких активів або зобов'язань перевищує

суму, еквівалентну 14 000 EUR за курсом, установленим НБУ, або перевищує 10 відсотків підсумку балансу АТ;

- приймати рішення про злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення АТ;
- змінювати номінальну вартість або кількість акцій без зміни розміру статутного капіталу АТ;
- приймати рішення про збільшення або зменшення статутного капіталу, крім випадків збільшення статутного капіталу на суму збільшення вартості власного капіталу АТ (ст. 140 ЗУ «Про Державну програму приватизації»);

3) припис про обмеження розміру пакета акцій, що вносить-ся до інших господарських товариств, об'єднань юридичних осіб та промислово-фінансових груп 20 відсотками статутного капіталу АТ у разі прийняття рішення загальними зборами АТ про участь у них до виконання плану приватизації (розміщення акцій) (ст. 142 ЗУ «Про Державну програму приватизації»);

4) обов'язок АТ здійснити оцінку своїх активів, виходячи з балансової вартості, та викуп акцій акціонерів, які вимагають цього, в разі, якщо ці акціонери голосували проти прийняття загальними зборами рішень про укладення правочинів або кількох взаємопов'язаних правочинів щодо відчуження майна (необоротних активів) АТ та здійснення операцій із борговими вимогами та зобов'язаннями (факторинг), якщо на момент укладення відповідного правочину балансова вартість таких активів або зобов'язань перевищує суму, еквівалентну 14 000 EUR за курсом, установленим НБУ, або перевищує 10 відсотків підсумку балансу АТ, у порядку, встановленому органом приватизації (ст. 144 ЗУ «Про Державну програму приватизації»).

Обмеженнями прав АТ є:

1) встановлення обов'язку нового власника на виконання зобов'язань, визначених договором купівлі-продажу об'єкта приватизації, та можливості застосовування до нього органом приватизації в разі їх невиконання санкції згідно із законом (ст. 130 ЗУ «Про Державну програму приватизації»);

2) обов'язок визначення умовами договору купівлі-продажу пакетів акцій при приватизації порядку внесення інвестицій із розподілом за роками та кварталами (ст. 132 ЗУ «Про Державну програму приватизації»).

Вказане приводить до висновку про наявність специфічних обмежень права власності АТ, створеного в процесі приватизації, за наявності у держави пакета акцій порівняно зі звичайним режимом майна АТ.

Г) Інші межі також можуть мати місце і є жорсткими приписами виконувати певні вимоги закону, а не діяти на свій розсуд. Прикладом може бути встановлення обов'язку АТ, які проводять відкриту підписку на акції, щорічно публікувати для загального відома річний звіт, бухгалтерський баланс, відомості про прибутки і збитки, а також іншу інформацію, передбачену законом (ч. 5 ст. 152 ЦК).

Обмеження акціонерів у правах стосовно їх об'єкта права – акції

Їхня характеристика зумовлюється загальноприйнятим поділом прав акціонера на «права на акцію» та «права з акції». Перші є правами на акцію як на певну річ, тобто акціонер як власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися акцією як будь-яким іншим об'єктом права власності. Другі ж являють собою ті права, які надаються акцією. Вони мають як майновий, так і немайновий характер. До майнових прав належать право на дивіденди, на одержання майна ліквідованого АТ, що залишилося після розрахунків із його кредиторами, на переважне право на акції додаткового випуску та на викуп акцій у певних зазначених вище випадках. Немайними правами з акції є право на участь в управлінні АТ та право на інформацію. Слід відмітити, що здійснення прав з акції і є фактично здійсненням права на користування як правомочністю власника, тобто складовою права на акцію³⁶⁷.

При цьому ми вже не будемо торкатися питання про межі, встановлювані для певних суб'єктів, яким заборонено мати у власності акції, наприклад, реєстратору та його учаснику, які не можуть прямо чи опосередковано володіти акціями емітента, реєстр власників іменних цінних паперів якого веде цей реєстратор (ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»³⁶⁸). Про такі заборони зазначалося вище.

А). Межі та обмеження в правах на акцію.

367 Спасибо И В. Некоторые вопросы права собственности на ценные бумаги // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 1. – С. 19–23.

368 Закон України: «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

Акціонер є власником акцій, але постає питання: з якого моменту? Від відповіді на нього залежить й відповідь та питання про межі та обмеження, що встановлюються для акціонерів. Розглянемо це питання з двох позицій: 1) при створенні АТ або придбанні акцій у відкритій підписці при додаткових емісіях акцій та 2) при придбанні акцій на фондовому ринку.

1) Згідно з ч. 2 ст. 155 ЦК всі акції при створенні АТ розподіляються між його засновниками. При цьому слід ураховувати таке: по-перше, що засновники АТ після державної реєстрації останнього стають його акціонерами; по-друге, оплата акцій може відбуватися протягом року після державної реєстрації АТ; по-третє, відкрита підписка на акції може провадитися лише після повної сплати статутного капіталу.

Внаслідок цього може виникнути ситуація, коли акції не оплачені повністю засновниками або особами, які їх придбали у відкритій підписці. Однак і ті, й інші йменуються акціонерами³⁶⁹. Але постає питання про обсяг їхніх прав та про обмеження, які виникають унаслідок цього у акціонерів та в АТ.

З цього приводу можна відмітити, що особи, які не повністю оплатили вартість придбаних акцій, хоч і йменуються акціонерами, але не мають повного обсягу прав, що надаються акцією. Вони не набувають повноцінних прав на акцію як на окремий об'єкт, який має бути й оборотоздатним (ст. 178 ЦК). Та й акції як такі йому навіть не видаються до їх повної оплати, якщо вони мають випускатися в документарній формі. Тобто акціонер не може реалізувати своє право на розпорядження цим об'єктом права власності.

Крім цього, існують обмеження як наслідок недодержання припису про оплату вартості акцій протягом року. Вони полягають у припиненні корпоративних прав осіб, які не повністю сплатили вартість своїх акцій. Отже протягом року акціонери і так не мали повного обсягу прав, а з його спливом для них настають ще негативніші наслідки. Конкретизація цих наслідків із прийняттям нового ЦК стала неоднозначною порівняно з чинним ЗУ «Про господарські товариства», в ч.ч. 2 та 3 ст. 33 якого встановлюється, що у разі несплати у встановлений строк акціонер, якщо інше не передбачено статутом АТ, сплачує за час прострочки 10 відсотків річних від суми простроченого платежу. При несплаті протягом 3 місяців

369 Спасибо-Фатєєва І.В. Акціонери як суб'єкти правовідносин (питання термінології) // Вісник Академії правових наук України. – 1999 – № 2. – С. 72–80.

після встановленого строку платежу АТ має право реалізувати ці акції в порядку, встановленому статутом товариства. Подібної норми ЦК не містить, а стосовно порушення аналогічного обов'язку учасників товариства з обмеженою відповідальністю сплатити протягом року вартість вкладів передбачає наслідком оголошення товариством про зменшення свого статутного капіталу і реєстрацію відповідних змін до статуту або прийняття рішення про ліквідацію товариства (ч. 3 ст. 144 ЦК). Якщо виходити з того, що подібний механізм має застосовуватися й щодо акціонерів, які не повністю оплатили вартість своїх акцій (що є виправданим), то як відповідно до ЗУ «Про господарські товариства», так і відповідно до ЦК акціонер позбавляється своїх прав (за зазначеним Законом – через реалізацію його акцій іншим особам, а за ЦК – їх анулюванням).

Порівняно з російським корпоративним законодавством українське більш жорстко та однозначніше ставиться до зазначених ситуацій. Так, за редакцією п. 4 ст. 34 Федерального закону РФ «Про акціонерні товариства»³⁷⁰, що діяла до 1 січня 2002 р., акція не надавала права голосу до її повної оплати, за винятком акцій, які придбавалися при створенні АТ. Можливим було й відчуження акцій до їх оплати. Такі можливості з прийняттям Закону «Про захист прав і законних інтересів інвесторів на ринку цінних паперів» (п. 2 ст. 5)³⁷¹ виключаються. При цьому в літературі відмічається необхідність для покупців акцій цікавитися наявністю доказів повної оплати акцій³⁷². В Україні ж Положення про складання адміністративних даних щодо здійснення діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 24.06.2003 № 290³⁷³ взагалі не допускає таких можливостей.

370 Федеральный закон РФ «Об акционерных обществах» с постатейн. коммент. в виде вопросов и ответов. – М.: Фонд «Международный институт развития правовой экономики», 1996. – 192 с.

371 Федеральный Закон РФ «О защите прав и законных интересов инвесторов на рынке ценных бумаг» (с изменениями на 18 июня 2005 года) // Российская газета, № 46, 11.03.99, Собрание законодательства Российской Федерации № 10. 08.03.99, Ведомости Федерального Собрания, № 8, 11.03.99.

372 Ионцев М. Г. Акционерные общества. М.: Ось-89, 2002. – 752 с. – С. 57.

373 Положення про складання адміністративних даних щодо здійснення діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 24.06.2003 № 290 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 31. – Ст. 1644.

Позбавлення прав на акції також спостерігається в процесі банкрутства АТ, акції якого можуть продаватися іншим особам. Тобто незважаючи на те, що при банкрутстві підлягає розпродажу майно самого АТ, а акціонери не відповідають за його боргами своїм майном (а акції АТ, що їм належать, є їхнім майном), усе одно ці акції обезцінилися внаслідок банкрутства АТ. Оскільки ж акціонери несуть ризик збиткової діяльності АТ, проявом якого і є обезцінення акцій, то вони мають утрачати право на них. Якщо ж хтось бажає купити не майно АТ, а його акції, цю можливість йому слід надати для того, щоб зберегти існування юридичної особи і задовольнити інтереси як її кредиторів, так і суспільних інтересів. Однак при цьому акціонери будуть позбавлені своїх прав на акції.

2) При обороті акцій слід додержуватися певних вимог щодо оформлення прав на них.

Іменні цінні папери, випущені в документарній формі (якщо умовами емісії спеціально не зазначено, що вони не підлягають передачі), передаються новому власникові шляхом повного індосаменту. Право власності на цінні папери на пред'явника, випущені в документарній формі, переходить до нового власника з моменту передачі цінних паперів. У випадку відчуження знерухомлених цінних паперів право власності переходить до нового власника з моменту зарахування їх на рахунок власника в зберігача. Право на участь в управлінні, одержання доходу тощо, які випливають з іменних цінних паперів, можуть бути реалізовані з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів. Право власності на цінні папери, випущені в бездокументарній формі, переходить до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника в зберігача (ст. 5 ЗУ «Про Національну депозитарну систему»³⁷⁴).

Внаслідок цих приписів виникає обмеження права власності на іменні акції, які не можуть бути передані простим врученням без додержання певної процедури оформлення передачі у незалежного реєстратора. Це викликано тим, що Закон не пов'язує однозначно виникнення права власності на акції з внесенням відповідних відомостей до реєстру, оскільки в ньому йдеться про те, що до цього моменту придбавачем акції не можуть реалізовуватися права, що

³⁷⁴ Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

надаються акцією. Відтак, виходить, що особа, яка придбала акції, стає їх власником, але не в змозі реалізувати «права з акції».

Б) Межі та обмеження в правах з акції

За загальним правилом, що відпрацьовано законодавством України та відповідає Принципам Організації з безпеки і співробітництва в Європі, всі акціонери мають рівні права (або інакше: встановлюється рівність прав акціонерів, рівність прав, що надаються акцією). Принцип рівності закріплено в Другій Директиві ЄС, значення якого «вбачається в тому, що його застосування виключає свавілля більшості, бо рішення, прийняті більшістю акціонерів, рівною мірою повинні діяти щодо всіх»³⁷⁵. Однак існують випадки меж та обмежень цих прав за різними підставами. Можна позначити правомірні та неправомірні межі та обмеження прав акціонерів.

До правомірних меж та обмежень слід віднести обмеження, передбачені законодавством та локальними актами АТ: 1) обмеження, зумовлені видом акцій; 2) особливостями набуття прав на акції в процесі приватизації; 3) ситуативні обмеження; 4) обмеження як наслідки порушень приписів законодавства; 5) обмеження, викликані ризикованістю підприємницької діяльності АТ і ризикованістю вкладень осіб своїх коштів в акції; 6) обмеження прав акціонера щодо передачі прав участі в загальних зборах.

До неправомірних обмежень належать неправомірні дії тих чи інших осіб (передусім органів АТ, реєстраторів), які перешкоджають акціонерам у здійсненні ними своїх прав.

Слід також указати на ті механізми, які схожі з обмеженнями прав акціонерів, але такими не є (порядок відчуження акцій ЗАТ, порядок здійснення прав, що надаються однією акцією її співвласникам).

1) *Межі, зумовлені видом акцій*. Ураховуючи те, що є різні види акцій як цінних паперів (ст. 195 ЦК, ст.ст. 3 та 4 ЗУ «Про цінні папери та фондову біржу»³⁷⁶), ними надається й різний обсяг прав їх власникам. Тобто права з простої акції відрізнятимуться від прав з привілейованої. Так власники привілейованих акцій не мають права брати участь в управлінні акціонерним товариством, якщо інше не передбачено його статутом. Навпаки, вони мають переважне право

375 Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учеб. / Отв. ред. Е. А. Васильев – М. : Междунар. отношения, 1993. – 560 с. – С. 152

376 Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 № 1201-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 508.

на одержання дивідендів, а також на пріоритетну участь у розподілі майна АТ у разі його ліквідації. І навпаки – власники простих акцій обмежуються в праві на одержання дивідендів при неприбутковій діяльності АТ, а власники привілейованих акцій – ні, оскільки вони в будь-якому разі їх отримують. У межах одного класу всі акціонери повинні мати однакові права голосу. Тобто неприпустимо, щоб одні з акціонерів-власників привілейованих акцій не мали права голосу, а інші – мали.

2) *Другим випадком меж прав з акції є зумовленість особливостями процесу приватизації*, що викликають необхідність для акціонерів протягом певних строків не здійснювати свої права участі в управлінні АТ. Так особи придбають акції в процесі акціонування державної юридичної особи, повністю сплачуючи їх вартість, тобто стають повноправними акціонерами. Однак до спливу певного строку, вказаного в плані розміщення акцій (плані приватизації), вони не можуть здійснювати своїх прав на управління, що надаються їм акціями, оскільки триватиме строк, протягом якого будуть розміщені акції, що належать державі.

3) *Третім видом меж є позбавлення деяких прав акціонерів, які не повністю сплатили акції*. Українським законодавством таких обмежень не встановлюється на відміну від акціонерного законодавства РФ, яким передбачається обмеження права таких акціонерів голосувати на загальних зборах. Це стосується як тих осіб, які виступали засновниками АТ, так і тих, хто придбав акції додаткової емісії. Тобто навіть протягом року після створення АТ їм такого права не надається.

Заслуговує на увагу й те, що в такому разі не виключаються ситуації, коли певні акціонери оплатили вартість акцій і набувши повний обсяг прав із них, вимагають скликання або самі скликають загальні збори акціонерів і приймають на них ті рішення, в яких вони зацікавлені. Тобто в такому разі обмеження прав одних акціонерів має місце поряд із безпідставними перевагами інших. До того ж якщо виникне необхідність у прийнятті певного рішення загальними зборами протягом року з моменту створення АТ, а акції ще не були повністю оплаченими, зробити це буде неможливо (наприклад, відсторонити виконавчий орган від здійснення своїх повноважень унаслідок виявлення порушень у його діяльності).

Таким чином, подібний підхід є хибним і доводить дівість саме підходу, запровадженого українським законодавством. Однак його також слід змінити, надаючи можливість АТ реалізувати несплачені акції для збереження АТ, зменшувати статутний капітал якого не можливо.

4) *Межі, викликані ризикованістю підприємницької діяльності* АТ і ризикованістю вкладень осіб своїх коштів в акції (інвестиційні ризики, а не цивільно-правова відповідальність учасників по зобов'язаннях АТ³⁷⁷), стосуються ситуацій, коли АТ стає неплатоспроможним. Згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» на певних стадіях процесу відновлення платоспроможності боржника органи АТ спочатку повністю підпадають під додатковий контроль сторонніх осіб (розпорядника майна, керуючого санацією), а в подальшому й узагалі не діють (після винесення постанови про визнання боржника банкрутом). Унаслідок цього акціонери фактично не реалізують своє право на участь в управлінні АТ.

Також до цієї категорії меж належить заборона виплати дивідендів, зокрема, при зменшенні вартості чистих активів АТ до розміру, меншого, ніж розмір статутного капіталу і резервного фонду (ч. 3 ст. 158 ЦК).

5) *Межі прав акціонера щодо передачі права участі* в загальних зборах спостерігається на підставі ст. 100 ЦК, якою встановлюється, що право участі в товаристві не може окремо передаватися іншій особі. Оскільки в статті не йдеться про те, окремо від чого воно не може передаватися, науковцями робиться висновок про те, що очевидно, окремо від майнових прав. Як наслідок, вважається неможливим передавати право участі акціонера іншій особі за довіреністю³⁷⁸. Із цим не погоджується О. Р. Кібенко, вказуючи на неправомірність та недоцільність такого обмеження прав акціонерів³⁷⁹.

О. М. Вінник пропонує на законодавчому рівні встановити обмеження можливості акумуляування голосів акціонерів одним

377 Кібенко О. Р. Корпоративное право Украины: Учебное пособ. – Х.: Эспада, 2001. – 288 с. – С. 67.

378 Спасибо-Фатеєва І. В. Сто проблем зі статтею 100 ЦК // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 3. – С. 6–9.

379 Кібенко О. Р. Парадокс нового ЦК: чи заборонено учасникам господарських товариств призначати представників // Юридична газета. – 2004. – № 10 (22). – С. 19

представником³⁸⁰. Протилежна позиція³⁸¹ заснована на тому, що встановлювати таке обмеження недоцільно, оскільки воно позбавить акціонера, що володіє понад 10% акцій, можливості передачі права на участь у загальних зборах іншим особам.

Цей аспект проблематики стосується насамперед корпоративних правовідносин, але їх глибину становлять відносини власності, оскільки акція як об'єкт права власності має надавати певний обсяг прав акціонеру. Ці права стосуються як поведінки з акцією як із будь-яким майном, так і здійснення корпоративних прав (майнових і немайнових), що нею надаються. Тісний зв'язок між собою цих прав дає змогу стверджувати, що обмеження в будь-якому з них відіб'ється на іншому, і тому їх розмежування є лише прийомом, а насправді всі вони мають свої витоки у праві власності. Отже неможливість реалізувати права акціонера не особисто, а шляхом передання їх іншій особі є обмеженням права власності акціонера.

З цього приводу слід висловити таке бачення: акціонери не мають обмежуватися у своїх правах безпосередньої участі у загальних зборах акціонерів. Для забезпечення їхніх прав слід запроваджувати заочне голосування для тих, хто не в змозі взяти участь у зборах. Представники ж акціонерів можуть представляти їхні інтереси в загальних зборах лише тоді, якщо цими акціонерами є особи з неповним обсягом дієздатності або визнані недієздатними.

*Як обмеження прав акціонерів можна позначити такі ситуації, які вимагають одноразового усунення акціонерів від реалізації своїх прав, що надаються їм акціями. Це стосується випадків, коли акціонер не може брати участь у голосуванні на загальних зборах з певних питань, а саме: при вирішенні питання щодо дозволу на укладення значних правочинів (якщо члени виконавчого органу є акціонерами), а також правочинів із заінтересованістю (якщо в них заінтересовані певні акціонери внаслідок різних причин для цього, в тому числі через належність їх до афілійованих осіб із тими, які будуть стороною цього правочину)*³⁸².

380 Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. – К.: Т-во «Знання», 1998. – 309 с. – С. 39.

381 Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 160 с. – С. 86.

382 Сласиби-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин. Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 36 с. – С. 12.

Дехто з дослідників наголошує на можливості обмеження права голосу акціонера в окремих випадках, якщо для цього існують такі підстави:

- акціонер не повинен мати право голосу при прийнятті загальними зборами акціонерів рішення про придбання в нього АТ будь-якого майна або при посіданні ним посади члена правління;
- акціонер, який уклав договір застави своїх акцій, також повинен бути позбавлений права голосу для запобігання порушенню прав інших акціонерів³⁸³.

При цьому зазначається, що в таких випадках право голосу акціонера не припиняється, а лише тимчасово зупиняється користування цим правом. Перелічені випадки не впливають на існування самого права на голос у будь-якого акціонера.

Неправомірні обмеження, на відміну від правомірних, безпідставно позбавляють акціонерів можливості здійснення своїх прав. Як правило, вони зводяться до прямих або прикритих засобів усунення акціонерів від голосування на загальних зборах передусім шляхом недопущення їх участі в них. Цими засобами є:

- несвочасне повідомлення або неповідомлення акціонерів про проведення загальних зборів;
- перенесення місця проведення загальних зборів для неможливості окремих акціонерів та/або їх груп узяти в них участь;
- організаційні недоліки проведення зборів, наслідком яких стає відмова у наданні в оренду приміщення, тощо. Серед інших відомих порушень прав акціонерів при підготовці і проведенні загальних зборів найбільш цікавим прикладом є стягнення з акціонерів плати за вхід до приміщення, де проводяться загальні збори³⁸⁴;
- помилки при складенні списків акціонерів, які мають право брати участь у загальних зборах;
- ненадання інформації акціонерам про ті чи інші аспекти діяльності АТ, необхідної для голосування на загальних зборах;
- при запізненні подачі документів реєстраторові внаслідок недбайливості відчувача або його небажання це робити може спричинити низку несприятливих наслідків для особи, яка їх

383 Учение об акционерных компаниях: Рассуждение И. Тарасова. – К.: Унив. тип., 1878. – 706 с. – С. 478.

384 Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 160 с. – С. 90.

придбала, бо її не запросять на збори акціонерів та не виплатять дивіденди по акціях;

- унаслідок деномінації акцій, проведеної з порушеннями прав акціонерів, які позбавляються внаслідок цього не лише правомочностей, наданих ним акціями, а й самих акцій.

Як ілюстрацію останнього можна навести приклад з Миколаївським глиноземним заводом, на якому деномінація акцій, що супроводжувалася консолидацією, призвела до того, що дрібні акціонери вимушені були продати свої акції внаслідок збільшення їхньої номінальної вартості або виникнення права спільної власності на акції у кількох акціонерів, з тим, щоб обміняти сукупність належних їм акцій на одну, власниками якої вони становляться³⁸⁵.

Слід також вказати на ті механізми, які схожі з обмеженнями прав акціонерів, але такими не є. До них належать: 1) порядок відчуження акцій закритого АТ; 2) порядок здійснення прав, що надаються однією акцією її співвласникам.

1) Законодавство України, як і раніше, так і з прийняттям нових ЦК та ГК, неоднозначно врегульовує питання можливості *вільного обороту акцій закритого АТ*. До 1 січня 2004 р. проблема полягала у тому, що закон не розрізняв права акціонерів закритого і відкритого АТ. У редакції ст. 28 ЗУ «Про господарські товариства», що діяла до 1997 р., містилося правило, згідно з яким статутом АТ могли передбачатися особливості реалізації акціонерами своїх акцій. У чинній же редакції зазначеної статті взагалі йдеться про право акціонерів реалізовувати належні їм акції згідно з чинним законодавством.

У зв'язку з цим вирішення спорів із цього питання ґрунтувалося або на помилковому уявленні про ототожнення права власності акціонерів на акції із правом спільної власності, або на застосуванні норм про спільну власність для акціонерів закритого АТ по аналогії закону, якщо подібне було передбачено в статуті АТ. Останнє яскраво демонструється відомими судовими справами по спорах між закритим АТ НПЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» і закритим АТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» та між закритими АТ пивзаводами «Сармат» та «Оболонь».^{386, 387} Унаслідок цього судами

385 Алексеев И. Русская фишка // Бизнес. – 2004. – 17 мая (№ 20). – С. 43–46. – С. 43.

386 Следзь С. Иначе раскроют и приручат (к агрессии извне готовься заблаговременно) // Зеркало недели. – 2002. – 14–20 дек. (№ 48). – С. 11.

387 Маскалевич И. «Оболонь» с видом на Кальмиус // Зеркало недели. – 2002. – 13 квіт. (№ 14). – С. 12.

виносилися рішення про застосування порядку відчуження акцій закритого АТ із додержанням переважного права інших акціонерів на їх придбання. Існувала й протилежна практика, яка базувалася на відсутності необхідності для акціонерів АТ додержуватися певних приписів статуту, оскільки це обмежує їхнє право власності на акції, а такі обмеження суперечать ст. 4 і 13 ЗУ «Про власність».

Такої ж позиції додержуються фахівці Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку. Ними зазначається, що неможливо передбачати жодних обмежень щодо реалізації акціонерами своїх акцій. Так само неможливо встановлювати акціонерам й обов'язки перш за все запропонувати свої акції для продажу іншим акціонерам цього товариства або самому АТ. Таке тлумачення ними ст. 28 ЗУ «Про господарські товариства» базується на забороні для власників установаження будь-яких обмежень.

З 1 січня 2004 р. ситуація з цього питання певною мірою змінилася, оскільки в ч. 3 ст. 81 ГК відтепер передбачено, що акціонери закритого АТ мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства. ЦК ж не знає поділу АТ на закриті та відкриті і тому такого права акціонерів не встановлює.

Абстрагуючись від оцінки співвідношення ЦК та ГК та зосередившись на проблемі обмеження прав акціонерів закритих АТ таким правилом, відмітимо, що воно насправді не встановлює ніяких обмежень для акціонерів. Останні не позбавлені і не обмежені у вільному розпоряджанні своїм об'єктом права власності – акцією. Якщо акціонер хоче продати свої акції, він їх безперешкодно продасть. За договором купівлі-продажу продавець має на меті отримання коштів від продажу свого майна і йому байдуже, хто йому ці кошти надасть. Іншим же акціонерам закритого АТ не байдуже, хто купить такі акції, оскільки для того це товариство і створювалося як закрите. Тому їх інтерес може задовольнитися встановленням переважного права на придбання відчужуваних акцій. Обмежень при цьому для продавця акцій ніяких не вбачається.

Саме таку позицію підтримав Конституційний Суд України, яким в рішенні по справі №№ 1–11/2005 від 11 травня 2005 року вказано на можливість передбачати в установчих документах закритого акціонерного товариства переважне право акціонерів товариства на придбання акцій, що відчужуються іншими акціонерами товариства³⁸⁸.

388 Рішення Конституційного суду України по справі № 1–11/2005 від 11.05.2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21 (10.06.2005). – Ст. 1135.

2) *При спільній власності на акцію* порядок здійснення прав, що надаються нею її співвласникам, вимагає узгодження їхніх дій по реалізації прав, які надаються акцією, зокрема щодо участі в загальних зборах та голосуванні. Співвласники акції мають дійти згоди щодо відпрацьовування їх єдиної волі, яку вони виражатимуть при вирішенні питань порядку денного. Для цього вони попередньо обговорюють ці питання та надають повноваження одному з них по представленню їхніх спільних інтересів на зборах, оскільки діє загальне правило: одна акція – один голос.

Як і в попередньому випадку, при цьому не виникає ніяких обмежень, а встановлюється лише порядок здійснення співвласниками акції своїх прав.

3) *Не може вважатися обмеженням права на дивіденди* їх не виплата акціонерам у таких випадках: якщо прийнято рішення загальних зборів акціонерів про спрямування всього прибутку на розвиток АТ; якщо АТ працювало неприбутково; якщо збори не скликалися або були неправомочні приймати рішення.

Акція не може вважатися документом, який являє собою «юридичне обґрунтування права на прибуток»³⁸⁹. Такої точки зору дотримуються і деякі сучасні автори³⁹⁰. Тим самим припускається, що мовби право на дивіденд виникає в акціонера із самого факту його власності на акцію. Однак це не так, бо право кожного акціонера залежить від інших чинників, тому що може бути реалізовано всіма акціонерами за умов отримання АТ прибутку за результатами господарського року і скликання загальних зборів акціонерів та прийняття ними рішення про розподіл частини прибутку на виплату дивідендів.

У разі відсутності такого рішення акціонер не набуває можливості отримати дивіденди, але його право з акції (право на дивіденди) не обмежується, а не може реалізуватися без відповідних підстав для цього, які вимагають додержання певних правил та механізмів.

Унаслідок цих розсудів видається невірною думка О. В. Щербини про те, що така процедура є обмеженням, до того ж це є не доцільним, оскільки право акціонера на одержання дивідендів є основним безумовним правом, що не залежить від наявності при-

389 Ландкоф С. Н. Товарищества и акционерные общества. Теория и практика. – Х. : Изд-во НКЮ УССР, 1926. – 371 с. – С. 170.

390 Мусатов В. Т. Фондовый рынок: инструменты и механизмы. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 192 с. – С. 7.

бутку АТ або прийняття загальними зборами рішення щодо направлення частини прибутку на виплату дивідендів. Проте за певних умов акціонер здобуває додаткове право – право вимагати виплати оголошених дивідендів³⁹¹.

4) Не буде також обмеженням прав акціонерів установлення законодавством строків виплати дивідендів. У ст. 37 ЗУ «Про господарські товариства» і ст. 9 ЗУ «Про цінні папери і фондову біржу» встановлено, що дивіденди по акціях виплачуються за підсумками року. При цьому постає питання про можливість отримання дивідендів частіше одного разу на рік.

Дослідники цього питання³⁹² вважають, що обмежень права АТ на частішу виплату дивідендів немає, обґрунтовуючи це, по-перше, тим, що законодавство України не містить прямої заборони цього, а тільки зазначає необхідні вимоги до змісту статуту товариства; а по-друге, збори акціонерів мають право приймати рішення про строки й порядок виплати дивідендів без будь-яких обмежень.

У законодавстві РФ встановлено можливість виплати дивідендів щоквартально, раз на півріччя або раз на рік. Статутом АТ можуть бути визначені й інші строки виплати дивідендів, однак законом про АТ рекомендується їх здійснювати не частіше одного разу в квартал і не рідше одного разу на рік. Рішення про виплату проміжних (щоквартальних, піврічних) дивідендів, їх розмір і форму виплати приймається радою директорів (спостережною радою) АТ.

5) Підкорення акціонера рішення більшості на загальних зборах, унаслідок чого у нього не виникає можливості реалізувати свої права (на дивіденди, переважні права) також не є обмеженням його прав з акції, а є механізмом та умовами їх реалізації в корпоративних правовідносинах.

391 Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 160 с. — С. 93.

392 Жуков А. О правах акционеров в связи с последними изменениями Закона Украины «О хозяйственных обществах» // Бизнес. — 1998. — № 13. — С. 33–36. — С. 33.

ВИСНОВКИ

1. *Межі* є властивістю права власності в об'єктивному розумінні, юридичною характеристикою його статичного стану, яким окреслюється широке коло можливостей власника, але з додержанням певних приписів діяти відповідним чином, що мають загальний характер і діють відносно всіх власників. *Обмеженнями* є зовнішній вплив на суб'єктивне право власності конкретної особи, що втілюється у відповідні правовідносини з її участю, тягне за собою стиснення, зменшення можливостей здійснення власником своїх повноважень і полягає у конкретних приписах власнику здійснити певні дії або утриматися від певних дій.

2. У законодавстві України та наукових дослідженнях відсутній єдиний підхід до меж, обмежень та обтяжень права власності. Обтяження та обмеження права власності зміщуються в законах України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» і «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень».

Ці правові категорії:

- є схожими, оскільки: а) стосуються суб'єктивного права власності; б) звужують можливості власника щодо здійснення своїх повноважень на власний розсуд; в) почасти збігаються підстави їх установлення, однією з яких є насамперед договір;
- проте мають розбіжності, оскільки обтяженнями є додатковий тягар для власника, а відтак, ними є такі ускладнення для нього, які є залежними від його права і являють собою додаткові права інших осіб на його річ (сервітути, емфітевзис, суперфіцій, права з договорів оренди, найму тощо). Обмеження ж не припускає прав інших осіб на річ власника, але він з їх установленням не зможе взагалі здійснити свої правомочності. Таке становище складається при накладенні арешту на його майно або забороні відчуження.

3. Межі та обмеження права власності різняться за метою їх установлення і функціями. Метою меж права власності є охорона

прав і законних інтересів усіх осіб і суспільства в цілому від недобросовісних дій власника. Метою встановлення обмежень є забезпечення інтересів і прав конкретних осіб.

4. Засади, на яких ґрунтуються межі та обмеження права власності, мають відповідати загальним засадам цивільного законодавства. Такими засадами є і встановлення меж та обмежень у суспільних інтересах; здійснення прав на майно відповідно до його призначення; додержання правил стику ділових взаємин; урахування необхідності охорони навколишнього природного середовища; гармонійне поєднання свободи договору і примусів при встановленні обмежень; недопущення монополістичної діяльності й обмеження конкуренції; справедлива компенсація власникові майнових утрат при обмеженні його в правах тощо.

5. Підстави встановлення меж та обмежень права власності є різними. Межі права власності можуть визначатися лише в законі, оскільки тільки закон надає позитивне регулювання відносинам власності (Конституція України, ЦК України, ЗУ «Про власність», ЖК України). Обмеження права власності можуть установлюватися підзаконними нормативно-правовими актами, актами органів місцевого самоврядування, актами нотаріусів, судовим рішенням, договором.

6. Обмеження права власності існують на подвійному рівні правовідносин: вони виникають із певних підстав і втілюються в окремі правовідносини, які, в свою чергу, й впливають на зміст правовідносин власності. Так сервітут є речовим правом, яке існує у відповідних речових правовідносинах, і одночасно впливає на право власності, звужуючи його.

7. З огляду на те, що правомочностями власника є володіння, користування та розпоряджання, він може обмежуватися як у кожному з трьох своїх повноважень, так і в їх комбінаціях (наприклад, у володінні та користуванні), а також у всіх цих правомочностях. Відтак, обмеженням вільного розпоряджання власником своїм майном буде примусове припинення його права власності (або вилучення у нього майна, або викуп тощо). В таких випадках власник уже не здійснює свої правомочності на власний розсуд, це не залежить цілком від його волі.

8. Обмеження як звуження суб'єктивного права власності мають такі напрями: а) заборона відчуження майна, арешт, які впли-

164 висновки

вають на право власника щодо розпоряджання майном; б) примусове обмежене користування майном власника іншими особами; в) примусове припинення права власності як обмеження у вільному розпоряджанні своїм майном.

9. Способами встановлення меж та обмежень права власності є заборони, приписи та зобов'язування. Встановленням меж права власності є заборона здійснювати дії з метою заподіяння шкоди іншій особі; зловживати правом в інших формах; використовувати право власності з метою обмеження конкуренції; зловживати домінуючим становищем на ринку тощо. Право власності обмежується, наприклад, заборонаю відчуження майна власника. Заборони формуються у вигляді приписів (жорстких або орієнтовних).

10. Обов'язки мають не лише всі інші особи відносно до власника, як то припускає конструкція абсолютного права, а й сам власник унаслідок встановлення його обов'язків. Обов'язки власника можуть мати як загальний характер без його вступу до конкретних правовідносин («гласність зобов'язує»), так і зумовлюватися правовідносинами власника з конкретними особами (при сервітутах та інших речових правах).

Обмежують право власності й призупинення як тимчасова неможливість власника здійснювати свої правомочності. До них належать загальні зупинення дії права (наприклад, мораторій) та конкретні заборони на використання певними особами своїх правомочностей (наприклад, при передачі майна в оренду користування ним уже здійснюватиме орендар, а не власник, який призупиняє здійснення цієї правомочності).

11. Слід відрізняти:

- а) найбільш вагомий ступінь стиснення власника (при накладенні на його майно арешту, запровадження притримання майна власника як способу забезпечення виконання ним зобов'язань, при таких способах примусового припинення права власності, як націоналізація, реквізиція, конфіскація, примусовий викуп у власника його майна у зв'язку з суспільною необхідністю, а також у разі банкрутства власника);
- б) стиснення середнього ступеня, які можна поділити на три групи:
 - при встановленні на майно власника таких інших речових прав, як емфітевзис, суперфіцій, а також унаслідок укла-

дення ним договорів найму, оренди, доручення, комісії, управління майном, довічного утримання та ін.;

- при заставі (іпотеці) власником свого майна та у випадках накладення на нього заборони відчуження;
- при закріпленні власником свого майна за юридичною особою на праві господарського відання або оперативного управління;

в) мінімальним стисненням власника буде: встановлення сервітутів на його майно; діяльність власника у спеціальних економічних зонах або в спеціальному режимі інвестиційної діяльності, а також при правовому режимі спільної власності; залежно від виду діяльності власника, що вимагає додержання ним відповідних заборон, установлених законодавством; перебування його у корпоративних відносинах.

12. На прикладі кодексів різних держав можливо вказати, що в них указані межі, які зведені до груп: 1) у публічних інтересах, 2) в інтересах сусідів; 3) встановлювані договорами або іншими правочинами (Французький ЦК, ГГУ, ЦК США, Англійський ЦК, ЦК Японії, Загальні положення цивільного права Китаю, Конституція РФ). У Цивільному кодексі Квебека (*Канада*) зафіксовані «обмеження у відношенні вільного розпорядження майном».

13. Межі права власності можуть бути класифіковані залежно від: 1) розуміння самого права власності як природного і як позитивного права; 2) мети їхнього встановлення – в публічному або приватному інтересі; 3) сфери законодавчого регулювання; 4) юридичної чинності приписів; 5) правового режиму права власності; 6) певних об'єктів права власності; 7) суб'єктів, на яких поширюються ці межі.

Обмеження права власності мають класифікуватися залежно від: 1) джерела, яким вони встановлюються; 2) наявності або відсутності волі власника; 3) юридичної чинності приписів; 4) обсягу можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей; 5) правовідносин, в яких вони реалізуються.

14. Класифікація меж права власності:

- 1) виходячи з бачення права власності як природного або позитивного, його межі відповідно будуть природними або нормативно-правовими;

166 ВИСНОВКИ

- 2) виходячи з такого критерію поділу права на приватне і публічне, як інтерес, можна говорити про межі (обмеження) права власності, встановлені в публічних та приватних інтересах;
- 3) залежно від сфери законодавчого регулювання межі встановлюються як у публічному, так і у приватному праві. При цьому слід ураховувати взаємне поєднання норм цивільного, адміністративного, митного, податкового, природоресурсового та інших галузей законодавства;
- 4) залежно від юридичної чинності приписів можуть бути загальнообов'язкові та рекомендаційні межі права власності, правові та неправові. Загальнообов'язкові межі встановлені Конституцією, законами; рекомендаційні межі не мають обов'язкового характеру, але внаслідок своєї доцільності і відповідності загальним правовим вимогам використовуються на практиці (наприклад, вони містяться в Принципах корпоративного управління). Поділ меж права власності на правові та неправові зумовлений розбіжностями між правом та законодавством, що іноді проявляється в законотворчих помилках, які впливають на межі права власності;
- 5) залежно від правового режиму права власності його межі можуть установлюватися для всіх власників або для тих, майно яких перебуває у відповідному правовому режимі. Особливий режим властивий межах права власності фізичних і юридичних осіб: залежно від виду діяльності; діючих у спеціальних економічних зонах або в спеціальному режимі інвестиційної діяльності; при неплатоспроможності і банкрутстві; встановлювані конкурентним і корпоративним законодавством; при режимі спільної власності;
- 6) межі права власності можуть стосуватися й певних об'єктів, зокрема законом можуть установлюватися окремі види майна, що не може належати фізичним і юридичним особам на праві приватної власності;
- 7) залежно від суб'єктів права власності, на яких поширюються межі, останні можуть установлюватися для всіх власників або для окремих їх категорій. До останніх слід віднести суб'єктів підприємницької діяльності, на яких поширюються вимоги щодо недопущення недобросовісної конкуренції.

Межі за суб'єктним складом встановлюються і залежно від громадянства особи. Також усякого роду межі встановлюються для вітчизняних і іноземних юридичних осіб і публічних утворень.

15. Межі права власності мають забезпечувати:

- 1) охорону довкілля, додержання принципів моралі, охорону прав і законних інтересів інших осіб, захист інтересів держави і суспільства;
- 2) свободу конкуренції між підприємцями, захищаючи споживачів від проявів недобросовісної конкуренції і монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності;
- 3) ефективне використання прав самими власниками та тощо.

16. Класифікація обмежень права власності:

- 1) залежно від джерела, яким установлюються обмеження, вони можуть міститися в актах органів державної влади, актах органів місцевого самоврядування, актах нотаріуса, договорах та судових актах. Як і межі, встановлення обмежень може передбачатися як публічно-правовими (податкова застава, арешт), так і приватноправовими актами. *Актами нотаріуса* встановлюється таке обмеження права власності, як заборона відчуження майна. *Договором* установлюються сервітути, емфітевзис, суперфіцій, які обмежують право власності. Договірний характер мають обмеження, що випливають із договорів найму, оренди, комісії, управління майном, довічного утримання. *Судовим рішенням* можуть установлюватися сервітути, а також на його підставі припиняється право власності внаслідок конфіскації майна, примусове вилучення земельної ділянки з метою суспільної необхідності;
- 2) пов'язаною з попередньою є класифікація обмежень на *примусові* (нормативно-правові та судові обмеження) та *добровільні* (договірні) залежно від наявності або відсутності волі власника. Примусові обмеження виникають на підставі актів органів державної влади, актів місцевого самоврядування, актів нотаріуса, судових актів. *Добровільні* обмеження власник установлює для себе в результаті своїх вольових дій, наприклад, у разі передачі належного майна особі за договором найму (оренди), комісії, управління майном, довічного утримання;

168 ВИСНОВКИ

- 3) обмеження, як і межі права власності, також можна позначити як правові та неправові. Неправові обмеження – це обмеження, зумовлені незаконними діями державних органів, органів АРК і органів місцевого самоврядування, які не відповідають закону. В такому разі власник може вимагати адекватного захисту свого права, наприклад, шляхом пред'явлення позову про визнання незаконним акта органу державної влади, органа АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 393 ЦК);
- 4) обмеження права власності характеризують обсяг можливостей власника по здійсненню своїх правомочностей і стосуються володіння, користування та розпоряджання майном;
- 5) обмеження права власності залежно від правовідносин, в яких вони реалізуються, можуть класифікуватися на речові, договірні та корпоративні.

17. Виникнення речових прав на чуже майно (сервітути, емфітевзис, суперфіцій) обмежує право власності, одночасно забезпечуючи реалізацію майнових прав визначених осіб. Цим обмеження права власності, які існують у речових правовідносинах, відрізняються від «загальних прав участі», що по суті є межами права власності і служать цілям забезпечення реалізації інтересів значного кола осіб та суспільних (публічних) інтересів.

18. При обмеженнях права власності складаються двоє різних правовідносин із різним суб'єктним складом: а) абсолютні (між управомоченою особою – суб'єктом іншого речового права і всіма іншими пасивно зобов'язаними особами, у тому числі власника) і б) відносні (між управомоченою особою і власником).

19. Сервітут є обмеженням права власності та одночасно речовим правом. У разі встановлення особистого сервітуту на користь особи за волею власника майна (наприклад, у заповіті) сервітутне право такої особи є довічним. Власник же майна, який набув його у спадщину, не може за своєю волею припинити сервітутне обмеження права власності.

Про таке однозначно стверджувати не можна, якщо особистий сервітут виникає внаслідок складання сімейних стосунків (тобто сервітут у другого з подружжя на майно першого, дітей на майно батьків). Із припиненням сімейних стосунків (розірванням шлюбу) відпадає і підстава для особистого сервітуту, що є безперер-

чним. Належний рівень регулювання відносин при встановленні особистого сервітуту потребує внесення змін до ч. 1 ст. 405, п. 4 ч. 1 ст. 406 ЦК України, ч. 3 ст. 109 ЖК України, ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», ЗУ «Про іпотеку».

20. При встановленні суперфіцію право власника земельної ділянки вдвічі обмежується: по-перше, тим, що виникає інше речове право (суперфіцій); а по-друге, внаслідок реалізації права на забудову виникає право власності на цей об'єкт нерухомості у суб'єкта іншого речового права. Тобто один і той самий суб'єкт відносно до різних об'єктів, однак пов'язаних між собою, виступає носієм різних речових прав, які обмежують право власності на земельну ділянку.

21. При емфітевзисі та суперфіції, встановлюваних договором і регульованих ним, відбувається поєднання речових та зобов'язальних правовідносин. Обмеження права власності встановленням довірчої власності будуть схожими з обмеженнями при існуванні інших речових прав.

22. Найм, оренда не можуть бути віднесені до категорії речових прав, хоча права наймача (орендаря) як користувача чужим майном мають певні ознаки речових прав (зокрема, не припиняються у зв'язку зі зміною власника-орендодавця і захищаються від будь-яких осіб як права титульного власника).

23. Різниця правового режиму речових та зобов'язальних прав користувачів майна (носіїв іншого речового права та орендарів), що належить власникові, не відіграє ролі для сутності правового режиму власності, яке внаслідок тих чи інших прав буде вужчим, ніж у їх відсутність.

24. Існування корпоративних прав відбивається на праві власності певного суб'єкта. Акціонер та АТ знаходяться в корпоративних правовідносинах, що тягне за собою обмеження обох цих суб'єктів, хоча й стосовно різних об'єктів. При цьому АТ як власник майна обмежується в правах відносно нього в інтересах акціонерів, а акціонери як власники акцій обмежуються у своїх правах в інтересах інших акціонерів та АТ.

25. На рівні закону врегульовані межі корпоративних прав, яких мають дотримуватися всі учасники господарських товариств,

а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають в конкретних правовідносинах із певним господарським товариством.

26. Межі та обмеження щодо розпоряджання майном АТ полягають у вимогах до: 1) укладення від імені АТ значних правочинів; 2) укладення від імені АТ правочинів із заінтересованістю; 3) укладення правочинів керівниками філій та представництв; 4) укладення правочинів залежними товариствами; 5) процедури припинення АТ. До несправомірних обмежень належать неправомірні дії тих чи інших осіб (передусім органів АТ, реєстраторів), які перешкоджають акціонерам у здійсненні ними своїх прав.

27. Слід розрізняти межі та обмеження в правах на акцію та в правах з акції. До правомірних меж та обмежень слід віднести обмеження, передбачені законодавством та локальними актами АТ: 1) обмеження, зумовлені видом акцій; 2) особливостями набуття прав на акції в процесі приватизації; 3) ситуативні обмеження; 4) обмеження як наслідки порушень приписів законодавства; 5) обмеження, викликані ризикованістю підприємницької діяльності АТ і ризикованістю вкладень осіб своїх коштів в акції; 6) обмеження прав акціонера щодо передачі прав участі в загальних зборах.

До неправомірних обмежень належать неправомірні дії тих чи інших осіб (передусім органів АТ, реєстраторів), які перешкоджають акціонерам у здійсненні ними своїх прав.

28. Механізми, схожі з обмеженнями прав акціонерів, але такими не є, – це порядок відчуження акцій ЗАТ, порядок здійснення прав, що надаються однією акцією її співвласникам. Тим самим устанавлюється лише порядок здійснення співвласниками акції своїх прав, а не їх обмеження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М. : Юрид. лит., 1946. – 192 с.
2. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Избранные труды по гражданскому праву в 2 томах. Т. 2. – М. , 2002. – С. 361–385.
3. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия АН СССР. Отд. экономики и права. – 1946. – № 6. – С. 427–429.
4. Аккуратов И. Ю. , Коршунов Н. М. , Хорев А. А. К вопросу об ограничениях и обременениях права собственности // Государство и право. – 2000. – № 10 – С. 68–72.
5. Алексеев С. С. Избранное. – М. : Статут, 2003. – 480 с.
6. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. – М. : Юрид. лит., 1989. – 288 с.
7. Алексеенко И. Русская фишка // Бизнес. – 2004. – 17 мая (№ 20). – С. 43–46.
8. Анненков К. Система русского гражданского права. Т. 2. Права вещные: Монография / 2-е изд., пересмотр. и доп. – СПб: Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. – 697 с.
9. Архів Вищого господарського суду України. Справа № 15/327, Справа №№2/120.
10. Архів Харківського апеляційного господарського суду. справа № 1378–8/157.
11. Архів Харківського районного суду справа № 2-22/2002, № 8-231-1996.
12. Аскназий С. И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права: Автореф. дис.... д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Л. , 1947. – 17 с.
13. Баллестрем К. Г. Власть и мораль // Философс. науки. – 1991. – № 8. – С. 88–101.
14. Барипова Е. Вещные права – самостоятельная категория? // Хозяйство и право. – 2002. – № 7. – С. 38–47; № 8. – С. 28–39.
15. Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса. // Сов. государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118–122.

172 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

16. Безсмертна Н.В. Межі здійснення права приватної власності в Україні. Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2001. – 211 с.
17. Безсмертна Н.В. Межі здійснення права приватної власності в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 6. – С. 47-49.
18. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ; Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
19. Бондарев Е.М. Власність і право власності // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – №1 (1). – С. 155-160.
20. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 1997. – 682 с.
21. Братусь С.Н. Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 367 с.
22. Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав // Правоведение. – 1967. – № 3. – С. 80-84.
23. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: Госюриздат, 1963. – 197 с.
24. Бушев А.Ю., Макарова О.А., Попондопуло В.Ф. Коммерческое право зарубежных стран: Учебное пособие / Под общ. ред. В.Ф. Попондопуло. – СПб.: Питер, 2003. – 288 с.
25. Вагацима С., Ариидзumi Т. Гражданское право Японии. В 2-х книгах. Кн. 1. / Пер. с яп. Р.О. Халфиной. – М.: Прогресс, 1983. – 351 с.
26. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. – Вып. 2: Вещное право. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Мартынова Н.К., 1896. – 190 с.
27. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социол. исслед. – 1994. – № 5. – С. 14-24.
28. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.
29. Венедиктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні: Навч.-наук. посібник. – Х.: Консум, 2004. – 215 с.
30. Виндшейд Б. Учебник пандектного права. Общая часть: В 2 т. Т. 1. / Пер. с нем. – СПб.: Изд. А. Гегелюфова и И. Никифорова, 1874. – 358 с.
31. Витрянский В.И. Вопросы собственности: судебное толкование // Сов. юстиция. – 1993. – № 2. – С. 24-27.
32. Витрянский В.В. Договор доверительного управления имуществом. – М.: Статут, 2001. – 191 с.

33. Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. – К. : Т-во «Знання», 1998. – 309 с.
34. Вінник О. М. Інвестиційне право. Навчальний посібник. – К. : Атіка, 2000. – 264 с.
35. Власова М. В. Право собственности в России: возникновение, юридическое содержание, пути развития. – М. : МЗ-Пресс, 2002. – 170 с.
36. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. I. Часть общая: Учебник. – СПб.: – Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. – 780 с.
37. Гегель Г. В. Ф. Философия права: Пер. с нем. / Редакторы и составители Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и прим. В. С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1990. – 528 с.
38. Генкин Д. М. Право личной собственности в СССР. – М. : Знание, 1953. – 332 с.
39. Генкин Д. М. Право собственности в СССР. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 223 с.
40. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф.... канд. юрид. наук: 12.00.03. / К. , 2000. – 23 с.
41. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
42. Гражданский кодекс Квебека. / Под редакцией О. М. Козырь, А. А. Маковской – М: СТАТУТ, 1999. – 472 с.
43. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая: Текст, коммент., алф.-предм. указ. / Под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. – М. : Международный центр финансово-экономического развития. – 1998. – 480 с.
44. Гражданское законодательство КНР: Пер с кит. / Серия Современное зарубежное и международное частное право – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – 336 с.
45. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учеб. / Отв. ред. Е. А. Васильев – М. : Междунар. отношения, 1993. – 560 с.
46. Гражданское право России. Часть вторая: Обязательственное право: Курс лекций / Отв. ред. О. Н. Садиков. – М. : БЕК, 1997. – 704 с.
47. Гражданское право: В 2 т. Т. 1: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 1998. – 816 с.
48. Гражданское право: Учебник: В 2 кн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. – Т. 1. – 632 с.

174 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

49. Гражданское право: Учебник: В 2 т. – Т. I / Под ред Е. А. Суханова. – М. : БЕК, 1993. – 384 с.
50. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. Сборник нормативных актов: Авторское право. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1988. – 206 с.
51. Грибанов В. М. Пределы осуществления и защиты гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Статут, 2000. – С. 19–212.
52. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – Изд. 2-е, стереот. – М. : Статут, 2001. – 411 с.
53. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 3. Оформл. Диамант. СПб.: ТОО «Диамант», 1996. – 377 с.
54. Декрет Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10.05.1993 № 4693 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 289.
55. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. Авер'янова В. Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.
56. Дернбург Г. Пандекты. – Т. 1. Ч. 2: Вещное право. / Под ред. А. Ф. Мейендорф. – 6-е изд, испр. – СПб.: Гос. типогр., 1905. – 396 с.
57. Дмитриев Ю. А. Концепция народовластия в современной России (государственно-правовые проблемы теории и практики). Автореф. дисс.... докт. юрид. наук: 12.00.02 / М., 1994. – 66 с.
58. Дождев Д. В. Римское частное право: Учеб. для юрид. вузов и фак. – М. : Норма-Инфра М, 1999. – 784 с.
59. Ефимова Л. Г. О соотношении вещных и обязательственных прав // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 35–44.
60. Жигалкин И. Права на чужие вещи и рецепция римского частного гражданского права в новом Гражданском кодексе Украины // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2003. – № 8. – С. 48–50.
61. Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-Х // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.
62. Жуков А. О правах акционеров в связи с последними изменениями Закона Украины «О хозяйственных обществах» // Бизнес. – 1998. – № 13. – С. 33–36.
63. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. вузов і фак. / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

64. Закон України (проект) «Про акціонерні товариства» від 18.12.2003 № 3059-1 // Висновок Головного науково-експертного управління. – 25.02.2004.
65. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 № 3659-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
66. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2001 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
67. Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29.11.2001 № 2864-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 77.
68. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 № 606-XIV // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19 (28.05.99). – Ст. 813.
69. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440 (або Офіц. вісн. України. – 1999. – № 33 (03.09.99). – Ст. 1699).
70. Закон України «Про власність» від 07.02.1991 № 697-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
71. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму» від 03.06.2004 № 1745-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 25 (09.07.2004). – Ст. 1633.
72. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
73. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.
74. Закон України «Про Державну програму приватизації» від 18.05.2000 № 1723-III // Офіц. Вісн. України. – 2000. – № 24. – Ст. 981.
75. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553. (або Офіційний вісник України. – 2003. – № 52 (09.01.2004) (частина 1). – Ст. 2734).
76. Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 24.06.2004 № 1892-IV (1892-15) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – № 11. – Ст. 140.

176 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

77. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
78. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13.01.1992 № 2673-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 676.
79. Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
80. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36 (03.09.96). – Ст. 164.
81. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
82. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
83. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03.2001 № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
84. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 38. – Ст. 313 (або Офіц. вісн. України. – 2003. – № 28. – Ст. 1362).
85. Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19.06.2003 № 979-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 30. – (08.08.2003). – Ст. 1526.
86. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
87. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
88. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.
89. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

90. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.92 № 2461-XII (2461-12) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 505.
91. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 № 334/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.
92. Закон України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14.09.2000 № 1953 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – Ст. 375.
93. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
94. Закон України «Про планування і забудову територій» від 20.04.2000 № 1699-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 31. – Ст. 250 (або Офіц. вісн. України. – 2000. – № 20 (02.06.2000). – Ст. 813).
95. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.2000 № 2181-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 7. – Ст. 259.
96. Закон України «Про поставки продукції для державних потреб» від 22.12.1995 № 493/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 3. – Ст. 9.
97. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
98. Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.
99. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11.05.2000 № 1714-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 32. – Ст. 259.
100. Закон України «Про стандартизацію» від 17.05.2001 № 2408-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 31. – Ст. 145.
101. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 № 185-V // www.rada.gov.ua
102. Закон України «Про фінансовий лізинг» від 11.12.2003 № 1381-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 1. – Ст. 3.
103. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 № 507-XII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1990. – № 52. – Ст. 650.

104. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 № 1201-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 508.
105. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27. (або Офіц. вісп. України. – 2001. – № 46 (30.11.2001). – Ст. 2038).
106. Зинченко С. А. Бондарь Н. С. Собственность – свобода – право. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1995. – 189 с.
107. Иеринг Р. Интерес и право: Моногр.: Пер. с нем. – Ярославль: Тип. губерн. зем. управы, 1880. – 328 с.
108. Иеринг Р. Об основании защиты владения. Пересмотр учения о владении. – М. : Тип. А. И. Мамонова, 1883. – 179 с.
109. Ионцев М. Г. Акционерные общества. М: Ось–89, 2002. – 752 с.
110. Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении. // Очерки по гражданскому праву: Сб. ст. / Отв. ред. О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – С. 30 – 36.
111. Иоффе О. С. Гражданское право: Избранные труды. – М. : Статут, 2000. – 687 с.
112. Иоффе О. С. Советское гражданское право. – М. : Юрид. лит., 1967. – 494 с.
113. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах: Курс лекций. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, – 1958. – 511 с.
114. Иоффе О. С. Цивилистическая доктрина промышленного капитализма // Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права». – М. , 2000. – 778 с.
115. Исрафилов И. Правовая природа вещных прав на жилые помещения // Хоз-во и право. – 1999. – № 2. – С. 91–96.
116. Камышанский В. П. Право собственности: пределы и ограничения. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 303 с.
117. Кассо Л. А. Понятие о залоге в современном праве. – М. : Статут, 1999. – 284 с.
118. Кибенко О. Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. – Х: Еспада, 2001. – 288 с.
119. Кібенко О. Р. Парадокси нового ЦК: чи заборонено учасникам господарських товариств призначати представників // Юрид. газ. – 2004. – 27 трав. (№ 10). – С. 19.
120. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный). Руководитель авторского коллектива

- и ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О.Н. Садилов. – М. : Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1997. – 778 с.
121. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. – М: Юринформцентр, 1997. – 448 с.
 122. Коновалов А.В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. – 2-е. изд. доп. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 337 с.
 123. Конституція України від 28.06.1991 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
 124. Копылов А.В. Вещные права на землю в римском, русском до-революционном и современном российском гражданском праве. – М. : Статут, 2000. – 255 с.
 125. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1003-V // Відом. Верхов. Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
 126. Кулагин М.И. Избранные труды по акционерному праву. – М. : Статут, 1997. – 330 с.
 127. Кулинич П. Право земельного сервітуту: поняття, види та порядок реалізації // Юрид. журнал. – 2003. – № 10 (16). – С. 64–68.
 128. Курдиновский В.И. К учению о легальных ограничениях права собственности на недвижимость в России: Монография. – Одесса: Экон. Тип., 1899. – 388 с. + 6 с.
 129. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории: Пер. с нем. – М. : Юрид. лит., 1985. – 192 с.
 130. Ландкоф С.Н. Товарищества и акционерные общества. Теория и практика. – Харьков, : Изд-во НКЮ УССР, 1926. – 371 с.
 131. Ллойд-Деннис. Идея права: Пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев / Научн. ред. Ю. М. Юмашев – М. : ЮГОНА, 2002. – 416 с.
 132. Луць В.В. До врегулювання відносин власності у новому Цивільному кодексі України // Проблеми підготовки нового Цивільного кодексу України: Тези доп. і наук. повідомл. наук.-практ. конф. – С. 53–58.
 133. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности: Пер. с франц. – М. : Прогресс – Универс, 1993. – 277 с.
 134. Майданик Р.А. Траст: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины) / НАН Украины. Центр исслед. пробл. предпринимательства и менеджмента; Под ред. Л.К. Вороновой. – К. : Наук. думка, 1995. – 173 с.

180 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

135. Майданик Р. А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття) // Українське комерц. право. – 2004. – № 5. – С. 37–56.
136. Майданик Р. А. Інститут довірчої власності (траст): (природа прав, умови реєстрації в право України): Автореф. дисс.... докт. юрид. наук: 12.00.03. / К., 1996. – 24с.
137. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т», 2002. – 502 с.
138. Малєин Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. – М.: Юрид. лит., 1992. – 192 с.
139. Малєина М. Н. Малєина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: МЗ-Пресс, 2001. – 244 с Малєина М. Н. Малєина М. Н. Малєина М. Н.
140. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 250 с.
141. Манукян А. А. Ограничения права собственности по законодательству РФ: Автореф. Дисс.... к. ю. н. 12.00.03. / М., 1997. – 25 с.
142. Маскалевич И. «Оболонь» с видом на Кальмиус // Зеркало педели. – 2002. – 13 квіт. (№ 14). – С. 12.
143. Маттси У., Суханов Е. А. Основные положения права собственности. – М.: БЕК, 1999. – 305 с.
144. Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. Ч. 2. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. – М.: Статут, 1997. – 455с.
145. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV (1344–15) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 31. – Ст. 1444.
146. Михайленко О. О. Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України: Дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; Наук. кер. О. О. Підпригоро. – Запоріжжя, 2003. – 224 с.
147. Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом. – М.: Юристъ, 1999. – 176 с.
148. Мозолин В. П. Советское и иностранное гражданское право (проблемы взаимодействия и развития). – М.: Наука, 1989. – 289с.
149. Морандьер (Л. Жюллио де ла). Гражданское право Франции. Т. 1: Пер. с фр. – М.: ИЛ., 1958. – 742 с.
150. Музика Л. А. Інститут речового права: порівняльно-правовий аналіз / Л. А. Музика // Держава і право: 36. наук. праць. Юри-

- личні і політичні науки. К. : Ін-т держави і права НАН України, 2001. – Вип. 12. – С. 316–322.
151. Мурзин Н. Ю. К вопросу о понятии субъективного права собственности // *Гражданско-правовые записки. Межвузовский сб. научных трудов. Уральское отделение Российской школы частного права.* – Вып. 1 – М. : Статут, 2001. – С. 330–346.
 152. Мусатов В. Т. Фондовый рынок: инструменты и механизмы. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 192 с.
 153. Новицкий И. Б. Римское право. – 6-е изд. стереот. – М. : Гуманитарное знание, ТЕИС, 1994. – 245 с.
 154. Павлов В. П. Некоторые вопросы теории гражданских правоотношений в части первой нового гражданского кодекса Российской Федерации // *Сб. науч. трудов, посвященный памяти В. А. Рясенцева / Моск. гос. юрид. акад. Отв. ред.: А. Г. Калпин, А. И. Масляев, В. В. Долинская.* – М. : Юрист, 1995 – С. 45–47.
 155. Підпригора О. О. Речеві права на чуже майно // *Українське комерц. право.* – 2004. – № 5. – С. 57–65.
 156. Підпригора О. О. Речеві права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України // *Вісник Академії правових наук України.* – 2003. – №4 (35). – С. 149–156.
 157. Підпригора О. О. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
 158. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Первая часть. Вещные права. – М. : Статут, 2002. – 800 с.
 159. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. – Петроград. : Изд. Юрид. кн. кл. «Право», 1917. – М: Госюриздат, 1960. – 240 с.
 160. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, стереот. М. : Статут, 2001. – 354 с.
 161. Положення про контроль за економічною концентрацією: Затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України в ред. від 18 лют. 2000 р. № 31-р. // *Офіц. вісн. України*, 1998. – № 27. – Ст. 1014.
 162. Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств: Затв. рішенням Держ. комісії з цінних паперів та фондового ринку від 30 груд. 1998 р. № 221 // *Офіц. вісн. України.* – 1999. – № 10. – Ст. 398.
 163. Положення про складання адміністративних даних щодо здійснення діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних па-

182 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- перів та подання відповідних документів до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 24.06.2003 № 290 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 31. – Ст. 1644.
164. Постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. «Про право власності на окремі види майна» // Відом. Верхов. Ради. – 1992. – № 35. – Ст. 517.
165. Правовое и организационно-экономическое регулирование хозяйственной деятельности: Моногр. / Рук. автор. кол. Л. А. Жук. – К. : Кондор, 2002. – 316 с.
166. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., изменен. и доп. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 840с.
167. Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву: круглый стол // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 20–42; № 8. – С. 39–70.
168. Пушкін О., Селіванов В. Відносини підприємництва: правовий статус їх суб'єктів // Право України. – 1994. – № 5. – С. 9 – 15.
169. Рабинович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / П. М. Рабинович, І. М. Панкевич; Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідж. та реф. Вип. 3. – Львів.: Астрон, 2001. – 108 с.
170. Райхер В. К. Абсолютные и относительные права // Известия экон. фак. Ленингр. политехн. ин-та. – 1928. – Вып. 1. – С. 273–306.
171. Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.12.2003 р. № 571 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» // Юрид. вісн. України. – 2004. – № 19. – Стр. 15 (додаток).
172. Рішення Конституційного Суду України по справі №№ 1–11/2005 від 11 травня 2005 року // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21 (10.06.2005). – Ст. 1135.
173. Роз'яснення ВАСУ від 06.10.94 р. № 02–5/706 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів» // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 5. – С. 18–19.

174. Роз'яснення ВГСУ від 12.03.99р. № 02-5/111 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними» // Юрид. вісн. України. – 2002. – № 6. – С. 26.
175. Розгон О.В. Ограничения права собственности супругов. // Проблемы законности: Республ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Вип. 63. – Х., 2003. – С. 122–127.
176. Рясенцев В.А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав // Сов. юстиция. – 1962. – № 9. – С. 8–15.
177. Самойлова М.В. Право личной собственности граждан в СССР: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / ЛГУ, 1965. – 16 с.
178. Сарбаш С.В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. – М.: Статут, 1998. – 258 с.
179. Сафиуллин Д.Н. Теория и практика правового регулирования хозяйственных связей в СССР. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 139 с.
180. Серебровский В.И. Вопросы советского авторского права. – М.: Изд-во АН СССР, 1983. – 256 с.
181. Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2002. – 638 с.
182. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
183. Скловский К. О возможности ограничения права собственности договором // Хозяйство и право. – 1999. – № 5. – С. 109–113.
184. Скловский К.И. Квалификация отношений по застройке и право на объект строительства в судебной практике // Хоз-во и право. – 1999. – № 5. – С. 109–113.
185. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. – М.: Дело, 1999. – 511с.
186. Следзь С. Инаше раскроют и приручат (к агрессии извне готовься заблаговременно) // Зеркало недели. – 2002. – 14–20 дек. (№ 48). – С. 11.
187. Слипченко С.А. Право доверительной собственности. – Х.: Консум, 2000. – 176 с.
188. Слюсаревський М.М. Теоретичні проблеми договірної управління чужим майном в Україні // Ди.... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого – Х., 1999. – 169 с.
189. Советское гражданское право: Учебник для высших учебных заведений. Т. 1. / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.Х. Калмыкова и д-ра юрид. наук В.А. Тархова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. – 1991. – 452 с.

184 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

190. Соловьев А. К вопросу о природе пределов и ограничений права собственности // *Підприємництво, господарство і право*. – 2004. – № 10. – С. 74 – 78.
191. Социология / Рук. авт. колл. Г.В. Осипов. – М. : Мысль, 1990. – 448 с.
192. Спасибо И.В. Некоторые вопросы права собственности на ценные бумаги // *Предпринимательство, хоз-во и право*. – 1997. – № 1. – С. 19–23.
193. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. – Харьков: Право, 1998. – 256 с.
194. Спасибо-Фатеева И.В. Гражданский кодекс – ответы на вопросы читателей // *Мала енцикл. нотаріуса*. – 2004. – № 2. – С. 54–61.
195. Спасибо-Фатеева И.В. Метаморфозы собственности или домо-рощенные холдинги // *Предпринимательство, хоз-во и право*. – 1999. – № 4. – С. 26–32.
196. Спасибо-Фатеева І.В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // *Проблеми законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого*. – Х., 2002. – Вип. 53. – С. 122–132.
197. Спасибо-Фатеева І.В. Акціонери як суб'єкти правовідносин (питання термінології) // *Вісник Академії правових наук України*, 1999. – № 2. – С. 72–80.
198. Спасибо-Фатеева І.В. Власність як категорія цивільного і податкового права // *Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління: Зб. статей*. – Харків: Видавничий Дім «Райдер», 2002. – 172 с. – С. 125–130.
199. Спасибо-Фатеева І.В. До питання співвідношення корпоративного і цивільного права // *Вісник інституту внутрішніх справ*. – 1999. – № 6. – С. 27–29.
200. Спасибо-Фатеева І.В. Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины // *Мала енцикл. нотаріуса*. – 2004. – № 4. – С. 10–15.
201. Спасибо-Фатеева І.В. Окремі аспекти поняття юридичних осіб // *Підприємництво, госп-во і право*. – 2001. – № 8. – С. 21–24.
202. Спасибо-Фатеева І.В. Питання управління державною і комунальною власністю // *Підприємництво, госп-во і право*. – 1999. – № 10. – С. 9–14.
203. Спасибо-Фатеева І.В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах. // *Вісник Академії правових наук України*. – 1998. – № 3. – С. 58–66.

204. Спасибо-Фатєєва І.В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // Проблеми законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – Вип. 53. – С. 122–132.
205. Спасибо-Фатєєва І.В. Сто проблем зі статтею 100 ЦК // Мала енцикл. нотаріуса. – 2004. – № 3. – С. 6–9.
206. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин.: Автореф. ди.... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 36 с.
207. Стефанчук М.О. Зловживання правом як новела цивільного законодавства // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т приватного права і підприємництва. АПНУ. – 2004. – С. 101–112.
208. Строгович М.С. Теория государства и права. – М.: Госюриздат, 1949. – 489 с.
209. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. – М.: Юрид. лит., 1991. – 240 с.
210. Суханов Е.А. Понятие и виды ограниченных вещных прав // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2002. – № 4. – С. 3–36.
211. Суханов Е.А. Проблемы правового регулирования отношений публичной собственности и новый Гражданский кодекс России // Гражданский кодекс России: Проблемы. Теория. Практика. / Отв. ред. А.Л. Маковский: Сб. памяти С.А. Хохлова. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1998. – С. 208–216.
212. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.
213. Теория государства и права: Учеб. для вузов / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2001. – 616 с.
214. Тимонина Ю.В. Категория ограниченных вещных прав в доктрине и законодательстве (общие положения) // Актуальные проблемы гражданского права. Вып. 2 / Под ред. М.И. Брагинского. – М.: Статут, 2000. – С. 44–73.
215. Тимчасове положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна: Затв. наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038 // Офіц. віс. України. – 1999. – № 44 (19.11.99). – Ст. 2214.

186 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

216. Торкановский Е. Предел акционерной собственности // Хоз-во и право. – 1999. – № 3. – С. 19–24.
217. Учение об акционерных компаниях: Рассуждение И. Тарасова. – К. : Унив. тип., 1878. – 706 с.
218. Федеральный закон РФ «О защите прав и законных интересов инвесторов на рынке ценных бумаг» с изм. На 18.06.2005 // Российская газета, № 46 11.03.99, Собрание Российской Федерации № 10, 08.03.99, Ведомости Федерального Собрания, № 8, 11.03.99.
219. Федеральный закон РФ «Об акционерных обществах» с постанов. коммент. в виде вопросов и ответов. – М. : Фонд «Международный институт развития правовой экономики», 1996. – 192 с.
220. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Категорії «приватного», «публічного» та «соціального права» у загальній системі права // Приватне право і підприємництво. Вип. 2, 2000–2002: 3б. наукових праць. – К., 2002. – С. 35–38.
221. Харьков В. Н. Правовое регулирование земельных сервитутов в гражданском и земельном законодательстве // Хоз-во и право. – 2000. – № 9. – С. 29–35.
222. Хвостов В. М. Система римского права: Учебник. – М. : Спарк, 1996. – 310 с.
223. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. В. Г. Стрекозова. – 2-е изд., доп., испр. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1996. – 384 с.
224. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Т. 1. – 720 с. – Т. 2. – 640 с.
225. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с. – Т. 2. – 552 с.
226. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV // Відом. Верхов. Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
227. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту ЦК. – К. : Істина, 2004. – 928 с.
228. Чередникова М. В. О вещных правах по Гражданскому кодексу Российской Федерации // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей / Под ред. С. С. Алексеева; Рос. шк. частного права. Урал. отд-ние. – М. : Статут, 2000. – 317с. – С. 109–110.

229. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. – М: Статут, 2005. – 461 с.
230. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 720 с.
231. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. – Вып. III. – По испр. и доп. 8-му изд., 1911. – М.: Изд. ЛГУ, 1968. – 805 с.
232. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. По изд. 1907. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
233. Шкредов В.П. Право собственности в СССР // Отв. ред. Ю.К. Толстой, П.Р. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 206 с.
234. Щенникова Л. В. Вещные права в гражданском праве России. М. : БЕК, 1996. – 200 с.
235. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 160 с.
236. Энциклопедия права: Учеб. пособ. / Под ред. М.Х. Хутыз, П.Н.Сергейко. – Кубань: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1995. – 228 с.
237. Яворська О. Речеві права у проекті Цивільного кодексу. // Українське право. – 1997. – Ч. 3. – С. 124–125.

Наукове видання

Розгон Ольга Володимирівна

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Автор буде вдячний, якщо ви надішлете побажання або зауваження стосовно цієї книги на e-mail: o.rose@mail.ru

Підписано до друку – 24.10.2006. Формат 60/84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman PS MT.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 10,92.
Тираж – 100 прим.

ФО-П Лисяк Л. С.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серії ДК № 2334 від 08.11.2005 р.*

Друк – ФО-П Морозов Д. І.
61000, м. Харків, вул. Шекспіра, 11, к. 25

